

จินตนาการ อาหาร และชุมชน

เรื่องราวความมั่นคงทางด้านอาหารจากชุมชน

เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน

52

a.2

จินตนาการ อาหารและชุมชน
ผู้แต่ง เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน
พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๕๕
จำนวนพิมพ์ ๓,๐๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน.

จินตนาการ อาหารและชุมชน.- นนทบุรี : มุลนิธิชีววิถี, ๒๕๕๕.

๒๑๖ หน้า.

๑. อาหาร. I. ชื่อเรื่อง.

๖๔๑

ISBN 978-974-365-241-7

ราคา ๑๕๐ บาท

ผู้จัดพิมพ์ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.)
แผนงานส่งเสริมการพัฒนาระบบเพื่อสุขภาพของเกษตรกร
และความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม (สสค.)
แผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร
มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)
มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI)

ผู้สนับสนุนการพิมพ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

ผู้ประสานงานการจัดพิมพ์ มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI)
๑๒๕/๓๔๖ หมู่ ๓ หมู่บ้านนาทวีป ถ.รัตนวิบูลย์
ต.ไทรม้อ อ.เมือง จ.นนทบุรี ๑๑๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๕๕๕-๓๘๓๗-๘
โทรสาร ๐-๒๕๕๕-๓๘๓๖
www.biothai.net

พิมพ์ที่ บริษัท พิมพ์ดี จำกัด
๓๐/๒ หมู่ ๑ ถ. เจริญวิถึ
ต.โคกขาม อ.เมืองสมุทรสาคร จ.สมุทรสาคร ๗๔๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๔๐๑-๕๔๐๑

จัดจำหน่าย สายส่งศึกษา บริษัท เคล็ดไทย จำกัด
๑๑๗-๑๑๙ ถ.เฟื่องนคร แขวงวัดราชบพิธ
เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทรศัพท์ ๐-๒๒๒๕-๕๕๓๖-๘

จินตนาการ อาหาร และชุมชน

■ เรื่องราวความมั่นคงทางด้านอาหารจากชุมชน

เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน

ชุดหนังสือว่าด้วยความมั่นคงทางอาหาร 3 เล่ม คือ “ความมั่นคงทางอาหาร : แนวคิดและตัวชี้วัด” โดย ศจินทร์ ประชาสันต์ “ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน” โดย สุภา ไยเมือง และ “จินตนาการ อาหารและชุมชน” โดย เกียรติศักดิ์ ยังยืน เป็นผลงานการจัดพิมพ์ร่วมกันของหลายองค์กรคือ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) แผนงานส่งเสริมการพัฒนาระบบเพื่อสุขภาพของเกษตรกรและความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม (สสค.) แผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร มูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI) และ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

เนื้อหาของหนังสือทั้ง 3 เล่มเป็นผลงานจากการศึกษาของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ภายใต้โครงการขับเคลื่อนประเด็นเกษตรกรและอาหารเพื่อสุขภาพ ตามมติสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2551 สู่การปฏิบัติ (ปี 2552-2553) โดยการสนับสนุนของสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) โดยในระหว่างการศึกษา นั้น มูลนิธิฯ ได้รับการ

สนับสนุนและการให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์จากนักวิชาการหลายท่าน เช่น ดร.พฤกษ์ ยิบมันดศิริ ดร.บัญญัติ ดร.บัญชร แก้วส่อง ดร.ปัทมาวดี ชูชุกี ดร.ประภาส ปันตบแต่ง และ ดร.บุศรา ลัมนิรันดร์กุล เป็นต้น

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนยังได้เข้าร่วมเป็นภาคีหลักในแผนงาน ฐานทรัพยากรอาหาร (2250-2253) และแผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร (2553-2556) ซึ่งดำเนินการโดยมูลนิธิชีววิถี (BIOTHAI) ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ทั้งนี้เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมให้ชุมชนต่างๆ ประมาณ 400 แห่งทั่วประเทศ มีความมั่นคงทางอาหารและสามารถพึ่งพาตนเองทางอาหาร ได้มากขึ้น พร้อมๆ กับการทำงานขับเคลื่อนเชิงนโยบายระดับชาติ โดยผลการดำเนินงานที่สำคัญร่วมกันคือ การผลักดันให้มีการกำหนดนโยบายว่า ด้วยเรื่องความมั่นคงทางอาหารในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 อย่างเป็นทางการ เช่น การตั้งเป้าหมายให้ครอบครัวเกษตรกร และชุมชนต่างๆ สามารถยกระดับการพึ่งพาตนเองทางอาหารได้มากกว่า 50% ภายในปี 2560 เป็นต้น

นอกเหนือจากแผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารแล้ว แผนงานส่งเสริมการพัฒนาระบบเพื่อสุขภาวะของเกษตรกรและความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม ยังได้ร่วมในการสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือชุดนี้ด้วยเช่นกัน เนื่องจากเล็งเห็นว่า การมีหลักประกันเรื่องความมั่นคงทางอาหารจะเป็นหัวใจสำคัญของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ

ขอขอบพระคุณ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ (สช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพที่ได้สนับสนุนทั้งทางวิชาการและงบประมาณสำหรับการจัดพิมพ์หนังสือว่าด้วยความมั่นคง

ทางอาหารทั้ง 3 เล่ม หวังเป็นอย่างยิ่งว่าชุดหนังสือนี้จะมีประโยชน์ต่อการขับเคลื่อนนโยบายและปฏิบัติการเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับสังคมในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสนับสนุนปฏิบัติการของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เพื่อปกป้องพื้นที่ความมั่นคงทางอาหาร และยกระดับความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางอาหารเพื่อรับมือกับวิกฤตอาหารที่กำลังเกิดขึ้น

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ

ผู้จัดการแผนงานสนับสนุนความมั่นคงทางอาหาร

ผู้ประสานงานการจัดพิมพ์

พฤษภาคม 2555

ที่มาของงานศึกษาครั้งนี้ เป็นผลที่เชื่อมโยงกับมดิสัมชชาสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2551 ประเด็นเกษตรและอาหารในยุควิกฤตสู่การปฏิบัติ ซึ่งมีมติในเรื่องการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย ด้วยต้องการให้การพัฒนาความมั่นคงทางอาหารมาจากระดับชุมชนโดยเฉพาะในชนบท การศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน เป็นการทำงานร่วมกันของหลายหน่วยงานภาคี โดยมีมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) เป็นตัวหลักในการเชื่อมประสานกระบวนการศึกษาตั้งแต่การออกแบบกรอบ ตลอดจนถึงการสังเคราะห์ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร ระยะการศึกษาอยู่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2553 ถึงเดือนกรกฎาคม 2554

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) อาศัยการทำงานผ่านเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในระดับพื้นที่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ รวมพื้นที่ศึกษาทั้งหมด 26 ชุมชน ผลการศึกษาจาก

พื้นที่รวบรวมเป็นรายงานทั้งสิ้น 11 เล่ม และเป็นรายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ "ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร" 1 เล่ม รวม 12 เล่ม

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร มีขอบเขตพื้นที่และเนื้อหาที่กว้างขวางทั้งในเชิงปริมาณที่แสดงออกมาเป็นตัวเลขและเชิงคุณภาพที่บรรยายออกมาเป็นแง่มุมชีวิต เพื่อให้สาระต่างๆ ได้ถูกนำเผยแพร่สาธารณะแก่คนทั่วไป จึงได้เรียบเรียงหนังสือ "จินตนาการ อาหารและชุมชน" ขึ้นมาเป็นอีกรูปแบบการนำเสนอหนึ่ง เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นภาพชีวิตในชุมชนประกอบสาระวิชาการ

สุดท้ายนี้ ในนามของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ขอขอบคุณนักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญ และภาคีเครือข่ายทุกท่าน ที่ร่วมอยู่ในกระบวนการงานศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารหรือประเด็นเชื่อมโยงอื่นๆ ทำให้งานศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารมีเนื้อหาที่คมชัดขึ้น และนำไปสู่ทิศทางที่มีคุณภาพในฐานะองค์ความรู้เพื่อความอยู่ดี กินดี ของทุกคน

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

5 เมษายน 2555

ความเป็นมาของการจัดพิมพ์	5
คำนำ	9
บทนำ	15
สถานการณ์และแนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหารภายใต้โลกาภิวัตน์	21
จินตนาการ อาหารและชุมชน	33
ลำคลอง ท้องนา ป่าไพร หล่อเลี้ยงชีวิต	37
เสียงทะเลได้	63
เมื่อต้นยางผลัดใบ	73
นวัตกรรมอีสานกับความมั่นคงทางอาหาร	115
ธนาคารความดี ความดีที่กินได้	145
คลองโยง	163
ความมั่นคงทางอาหารจากชุมชนเขา สู้ทะเล	189
กระบวนการศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน	195
บรรณานุกรม	207

ความมั่นคงทางอาหารกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม มีความสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงทางอาหารกับความยั่งยืนเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ ความสูญเสียของความหลากหลายทางชีวภาพและความขาดแคลนของแหล่งน้ำ นอกจากนี้ความมั่นคงทางอาหารยังเชื่อมโยงกับระบบพลังงาน เมื่อระบบอาหารได้กลายเป็นกลไกหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลกในด้านเครือข่ายการผลิต การกระจาย การตลาด และการบริโภค

ความมั่นคงทางอาหารเป็นผลพวงของปฏิสัมพันธ์ที่ซับซ้อนระหว่างปัจจัยต่างๆ ซึ่งมักจะไม่ถูกอธิบายในการวิเคราะห์ห่วงโซ่อาหารซึ่งมักจะเน้นด้านการผลิต และการไหลของผลผลิต กิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารควรได้รับการติดตามและประเมิน เนื่องจากบางกิจกรรมอาจส่งผลกระทบต่อไม่ตั้งใจ และบ่อยครั้งให้ผลทางลบทางสังคมและสิ่ง

แวดล้อม เช่น ระบบการผลิตเชิงเดี่ยวที่เข้มข้นภายใต้เกษตรพันธสัญญา ด้านปศุสัตว์ สัตว์ปีก และสัตว์น้ำ เป็นต้น

ระบบอาหารที่สร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือน ชุมชน และสังคม โดยส่วนรวม ได้ดำเนินการในหลายขนาดและหลายระดับ เช่น ระดับแปลง ที่มีขนาดแตกต่างกัน ระดับฟาร์ม ระดับภูมิภาค และลุ่มน้ำ การผลิตอย่างต่อเนื่องตลอดปี และการผลิตตามฤดูกาล โดยมีวงจรการผลิตระยะสั้น ปานกลาง และยาว แตกต่างกัน ภายใต้ขอบเขตการปกครองที่ระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด ซึ่งครัวเรือนและชุมชนได้รับการบริการและการสนับสนุนแตกต่างกัน ในขณะเดียวกัน กิจกรรมต่างๆ ของระบบอาหารยังต้องดำเนินการภายใต้เงื่อนไข กฎเกณฑ์ หรือกฎระเบียบต่างๆ ทั้งที่ถูกกำหนดโดยชุมชน หรือกฎระเบียบของฝ่ายปกครอง ผู้ประกอบการ และผู้บริโภค ดังนั้นความมั่นคงทางอาหารจึงมีผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องหลากหลาย และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันที่ระดับต่างๆ มีผลต่อประสิทธิผลของระบบอาหาร

การศึกษาและวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารในบริบทใดบริบทหนึ่ง มักจะให้ความสำคัญ กับ 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (1) “การมีอาหาร” ซึ่งหมายถึงปริมาณ ประเภท และคุณภาพ ที่ชุมชนสามารถจัดหาและบริโภคได้ อาหารอาจจะมีโดยท้องถิ่นผลิตเองได้ อาหารอาจจะมีโดยอาศัยช่องทางการกระจายที่ชุมชนสามารถเข้าถึงได้เมื่อมีความต้องการ การมีอาหารขึ้นอยู่กับกลไกการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา แรงงาน หรือระบบทางวัฒนธรรมทางชุมชน (2) “การเข้าถึงอาหาร” หมายถึง ความสามารถที่เข้าถึง ประเภท คุณภาพ และปริมาณอาหารที่ต้องการ และสามารถวิเคราะห์การเข้าถึงอาหารโดยวัดจากความสามารถในการจัดซื้ออาหารที่มีอยู่ กลไกการจัดสรร เช่น ระบบตลาดและนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการควบคุมราคาอาหารและความชอบความนิยมของผู้บริโภค และ (3) “การใช้ประโยชน์

อาหาร” หมายถึงความสามารถในการบริโภคและได้ประโยชน์จากอาหาร ซึ่งขึ้นอยู่กับคุณค่าโภชนาการ คุณค่าทางสังคม และความปลอดภัยของอาหารที่ชุมชนสามารถจัดหาได้

ความมั่นคงทางอาหารเป็นผลลัพธ์ของกิจกรรมระบบอาหาร ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการผลิต การแปรรูป การบรรจุภัณฑ์ การกระจาย การตลาด และการบริโภค แต่ความมั่นคงทางอาหารก็ถูกกำหนดโดยปัจจัยหรือตัวแปรทางสังคม การเมือง และสภาวะสิ่งแวดล้อมโดยตรง ดังนั้น เสถียรภาพและความสมดุลของทั้ง 3 องค์ประกอบเป็นมิติที่สำคัญของความมั่นคงทางอาหาร ผลลัพธ์ทางสิ่งแวดล้อมของระบบอาหารจะครอบคลุมทุนทางธรรมชาติ และการให้บริการของระบบนิเวศ เช่น ระบบการผลิตเชิงอุตสาหกรรมในพื้นที่ขนาดใหญ่มีส่วนกระทบต่อความหลากหลายชีวภาพและความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ส่วนผลลัพธ์ทางสังคมและสวัสดิการของระบบอาหารที่สำคัญได้แก่ การสร้างรายได้ สร้างงาน สวัสดิการและสุขภาวะของชุมชน

เอกสารความมั่นคงทางอาหารชุดนี้ คณะผู้จัดทำต้องการสะท้อนมุมมองด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในภูมิภาคทั่วประเทศ โดยสุ่มเลือกศึกษาชุมชนในพื้นที่ตัวแทนภูมิภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันตก และภาคใต้ฝั่งอ่าวไทย และฝั่งทะเลอันดามัน บรรยายเป็นความเรียง 6 เรื่องภายใต้ชื่อเรื่อง “จินตนาการ อาหารและชุมชน” การวิเคราะห์ที่ระดับครัวเรือนและพื้นที่ บ่งบอกถึงการปรับตัวของครัวเรือนและชุมชนในแต่ละภูมิภาคเพื่อสร้างความยืดหยุ่น (resilience) ที่จะรองรับแรงกระแทกจากภายนอก และพัฒนาภูมิคุ้มกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของความมั่นคงทางอาหาร

ยุทธศาสตร์การสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนในแต่ละภูมิภาคเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของ 4 ฐานที่หนุนเสริมความมั่นคงทางอาหาร อันได้แก่ ฐานการผลิต ฐานทรัพยากร ฐานการค้า และฐานทางวัฒนธรรม ความสามารถในการเข้าถึงความมั่นคงทางอาหารของแต่ละครัวเรือนภายในชุมชนมีความแตกต่างกัน อาจเนื่องจากฐานทรัพยากรและฐานการผลิตมีทุนที่แตกต่างกัน แต่ในระดับชุมชนในภาพรวมครัวเรือนสามารถบรรลุความมั่นคงทางอาหารหรือบรรเทาภาวะการขาดแคลนโดยอาศัยฐานทางวัฒนธรรม การเกื้อกูลและการแบ่งปันผ่านประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ เป็นตัวหนุนเสริมโดยเฉพาะกรณีศึกษาจากภาคตะวันออกเฉีงเหนือ วัดหรือศาสนสถานกลายเป็นแหล่งเกื้อกูลแบ่งปันอาหารสำหรับผู้ขาดแคลนสามารถบรรเทาความไม่มั่นคงทางอาหารได้ ฐานวัฒนธรรม จึงเป็นฐานสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดความยืดหยุ่นของระบบอาหารในท้องถิ่น

การแบ่งปันและการพึ่งพาซึ่งกันและกันเป็นคุณสมบัติสำคัญของการปรับตัวของการอยู่ร่วมกัน วิถีประมงพื้นบ้านของฝั่งอ่าวไทยและฝั่งทะเลอันดามันเป็นกรณีศึกษาตัวอย่างที่ดีของการอยู่ร่วมกันระหว่างชุมชนกับภูมิภาคชายฝั่ง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภูมิภาคเป็นลักษณะ "แบ่งปันให้อยู่ใช้กิน" เป็นการใช้ประโยชน์ทรัพยากรสัตว์น้ำธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งต่างจากลักษณะการใช้ประโยชน์แบบดักตวงกอบโกยของการประมงเชิงพาณิชย์ อันมีส่วนทำลายทรัพยากรชายฝั่งอย่างรุนแรง ลักษณะการเคารพและนอบน้อมต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญความหลากหลายชีวภาพและส่งผลให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยชุมชนอย่างยั่งยืน กิจกรรมต่างๆ ได้ผ่านการร่วมคิดร่วมทำภายใต้กติกาเกณฑ์ ที่กำหนดร่วมกันโดยชุมชน ซึ่งในเอกสาร "จินตนาการ อาหารและชุมชน" ได้แสดงให้เห็นเชิงประจักษ์ทั่วทุกภาคว่าชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยตนเอง

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ความมั่นคงทางอาหารที่ระดับต่างๆ ตั้งแต่ท้องถิ่น จังหวัด จนถึงประเทศ จำเป็นต้องทำความเข้าใจ เข้าถึง และให้ความเคารพต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของผู้ผลิตอาหาร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อยในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พร้อมทั้งสนับสนุนการผลิตและการกระจายที่ระดับจุลภาค เนื่องจากความหลากหลายของ 4 มิติหลักของความมั่นคงทางอาหารผันแปรไปตามสภาพภูมินิเวศและสังคม ดังได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ในเอกสารชุดดังกล่าวนี้ ความมั่นคงทางอาหารของประเทศอยู่ที่ความเข้มแข็ง ความสามารถ และความอยู่รอดของเกษตรกรรายย่อยผู้เป็นกำลังส่วนใหญ่ของประเทศ ผู้ผลิตเหล่านี้มีคุณสมบัติของการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ความเปราะบางของบริบทอันเกิดจากนโยบายรัฐและการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสภาพแวดล้อมจากภายนอกได้ส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อกลยุทธ์การปรับตัวของเกษตรกรรายย่อยเหล่านี้ ดังนั้นผู้กำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ด้านความมั่นคงทางอาหารจำเป็นต้องสร้างระบบความเป็นธรรมเป็นภูมิคุ้มกันให้กับเกษตรกรรายย่อยของประเทศ

พฤกษ์ ยิบมันตะศิริ

25 มีนาคม 2555

สถานการณ์ และแนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหาร ภายใต้โลกาภิวัตน์

มีการกล่าวกันว่า “ยุคอาหารราคาถูกสิ้นสุดลงแล้ว” มูลนิธิ Oxfam International รายงานว่า นับตั้งแต่ช่วงปลายปี 2553 ราคาอาหารที่พุ่งสูงทำให้ผู้คนหลายสิบล้านคนกลายเป็นผู้ยากไร้ และจำนวนดังกล่าวอาจสูงขึ้นจนทะลุ 1 พันล้านคนในอีกไม่นานนี้ หลายหน่วยงาน เช่น องค์กรการกุศลที่รวยที่สุดอย่าง เดอะเกตฟาวนด์เดชั่น (The Gate Foundation) ก่อนหน้านี้ เคยมีนโยบายการทำงานพัฒนาโดยเน้นประเด็นสุขภาพและการพัฒนาโดยรวม ตอนนี้ได้หันไปเน้นที่ “การหาอาหารเลี้ยงโลก” สิ่งเหล่านี้ อาจเกิดขึ้นจากหลายองค์ประกอบ เช่น ความต้องการอาหารเพิ่มขึ้นของประชากรโลก การเพิ่มขึ้นของการใช้เมล็ดพืชเพื่อพลังงาน เป็นต้น

วิกฤตอาหารโลกที่เกิดจากหลายปัจจัยส่งผลทั้งทางตรงและอ้อมต่อประเทศไทย ที่ถึงแม้จะเป็นประเทศเกษตรกรรม ผู้คนส่วนมากใช้วิถีชีวิตแบบชุมชนเกษตรอันมีวัฒนธรรมเฉพาะของแต่ละพื้นที่ เมื่อผลิตเองได้ อาหารการกินจึงเป็นสิ่งที่พึ่งตนเองได้ แต่สภาพปัจจุบัน ภาพบรรยาย

เช่นนั้นไม่แน่ว่าจะเป็นจริงเสมอไป เพราะเงื่อนไขที่รุกร้าวของทุนโลกาภิวัตน์ที่มีเงินตราเป็นตัวแลกเปลี่ยน และสถานการณ์สภาพอากาศเปลี่ยนแปลง กลายเป็นปมสำคัญในฐานะตัวการจากภายนอกที่ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะเรื่องพื้นฐานอย่างอาหาร สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนอาจมีการปรับตัวในหลายรูปแบบ เช่น ผสมผสานความรู้เก่าเพื่อความอยู่รอด หรืออาจจะมีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่

ชุมชนอันประกอบด้วยอาณาเขต ประชากร และวัฒนธรรม ไม่ได้เป็นภาพนิ่งตายตัว เส้นพรมแดนทั้งทางกายภาพและกรอบโลกทัศน์ของคนมีการไหลอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นแล้วเราไม่สามารถมองการอยู่รอดของชุมชนอย่างแยกส่วนจากส่วนอื่นๆ ของระบบโลกได้ สถานะความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนใด ชุมชนหนึ่งจึงเป็นภาพต่อๆ กันขององค์ประกอบจากสถานการณ์มากมาย ดังจะได้ยกมานำเสนอ ต่อไปนี้

การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ

สามารถสังเกตได้จากปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ฝนตกไม่ตรงตามฤดูกาล ฤดูหนาวหนาวจัด ฤดูร้อนร้อนจัด ฤดูกาลไม่สามารถทำนายได้แน่นอน วิกฤตเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรโดยตรง เพราะการทำการเกษตรต้องอาศัยสภาพดิน ฟ้า อากาศ ที่เหมาะสมเป็นปัจจัยหนึ่งในการผลิต เช่น ข้าวที่ไวต่อแสง หากมีแสงไม่เพียงพอในช่วงนั้นการติดดอกจะไม่เกิดขึ้น ซึ่งสภาพเช่นนี้ได้เกิดขึ้นแล้วในหลายพื้นที่ทั่วโลก รวมถึงหลายชุมชนในประเทศไทย

วิกฤตพลังงาน

เดิมมีการใช้พลังงานในการหุงหาอาหารที่ได้จากธรรมชาติ เช่น ฟืน ถ่าน แต่สมัยปัจจุบันได้เปลี่ยนจากถ่านมาเป็นก๊าซ และไฟฟ้า ทำให้

ไม่สามารถหาพลังงานได้ด้วยตนเอง พึ่งพลังงานจากภายนอกเป็นหลัก พลังงานจึงเป็นปัญหาในขณะปัจจุบันและอนาคต กระทั่งประชาคมโลกได้พยายามหาทางออกโดยเสนอให้มีการปลูกพืชพลังงานเพื่อเป็นพลังงานทดแทน พลังงานฟอสซิลที่ค่อย ๆ หหมดไป แต่เมื่อได้ดำเนินนโยบายกลับกลายเป็นปัญหาที่มีผลต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร เพราะพืชพลังงานได้เข้าไปแย่งพื้นที่ปลูกพืชอาหารทำให้มีผลต่อการผลิตอาหารที่ไม่เพียงพอต่อประชากรโลกที่เพิ่มขึ้น

ความผันผวนทางเศรษฐกิจ

ช่วงปลายปี 2553 ประเทศไทยราคาน้ำมันปาล์มขึ้นราคา รัฐบาลพยายามตรึงราคาปาล์มที่ 47 บาทแต่ตรึงไม่อยู่ ขึ้นไปเป็น 60 บาท มีผลให้ราคาสິงของต่างๆ เพิ่มขึ้น แต่เมื่อมาดูรายได้ของประชาชน กลับไม่สอดคล้องที่จะดำรงชีพกับราคาสินค้าและอาหารที่สูงขึ้น หรือในปีเดียวกันกรณีการเพิ่มขึ้นของราคาอย่างที่สูงเป็นประวัติการณ์ ยางแผ่นกิโลกรัมละ 170 บาท แต่ราคาขายสูงไปได้ไม่ถึงปีราคากลับดกมาเหลือเพียง กิโลกรัมละ 80 บาท แสดงให้เห็นว่าตลาดโลกมีความผันผวนตลอดเวลา อีกทั้งแข่งขันสูงนอกจากประเทศคู่ค้าด้วยกันเอง ยังมีการแข่งขันกันของกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจเก่า เช่น ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา กับกลุ่มอำนาจใหม่ที่กล่าวขานในนาม BRIC อันประกอบด้วยประเทศ บราซิล รัสเซีย อินเดีย และจีน ประเทศดังกล่าวเป็นประเทศที่ถูกจับตามองในฐานะขั้วอำนาจใหม่ทางการเมืองและเศรษฐกิจโลก

วิกฤตทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม

ความขัดแย้งทางการเมืองที่แสดงถึงการจัดการความสัมพันธ์ทางกลุ่มสังคมอย่างไม่ลงตัว ปรากฏการณ์มีทั้ง ระดับโลก ประเทศ และชุมชน เช่น การที่ประชาคมชาวอาหรับหลายประเทศได้ลุกขึ้นเรียกร้องไม่เอารัฐบาลและคัดค้านอำนาจเดิม ในประเทศไทยเองที่ช่วง 4-5 ปีมานี้คนใน

สังคมมีความเห็นทางการเมืองการพัฒนาที่แตกต่างกัน และในระดับล่างลงไปอีก อาทิ การเมืองท้องถิ่นที่มีการขัดแย้งผลประโยชน์กันรุนแรง แต่ผลอีกด้านทำให้การเรียกร้องการกระจายอำนาจให้กับประชาชนเริ่มก่อรูปมากขึ้น

โลกเดินทางเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ปี 2553 ได้ให้ข้อมูลว่า ในปี 2554 ประชากรสูงอายุในโลกจะเพิ่มขึ้นอีก 81.86 ล้านคน ประเทศไทยประชากรผู้สูงอายุมีสัดส่วนร้อยละ 11.9 (2553) และจะเพิ่มสูงอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรดังกล่าวทำให้สัดส่วนประชากรวัยแรงงานลดลง ซึ่งมีแนวโน้มการขาดแคลนกำลังคนในอนาคต ภาคเกษตรกรรมจะเป็นส่วนแรกที่ประสบปัญหาแรงงานโดยตรง และส่งผลกระทบต่อผลิตภาพการผลิตของประเทศ เช่น การผลิตอาหารที่ขาดแคลน

ความเป็นไปของห่วงโซ่อุปทานอาหาร ถูกออกแบบภายใต้เงื่อนไขสถานการณ์โลก เริ่มต้นตั้งแต่เกษตรกรผู้ผลิตที่สภาพอากาศเปลี่ยนแปลงมีผลต่อผลิตผลของเกษตรกรโดยตรงแล้ว สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงยังได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางนิเวศวิทยาหลายประการตั้งแต่ความร้อนผิวดิน การกักเก็บน้ำตลอดจนการเจริญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต อาทิ แมลงศัตรูที่เพิ่มขึ้น ปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อปริมาณการผลิตอาหารด้านการเกษตรที่เพียงพอต่อพลโลก นอกจากนั้น ความหนักใจต่อมาไม่ว่าจะเป็นภาคส่วนไหนก็ตาม ได้แก่ วิกฤตพลังงาน ที่ราคาน้ำมันทะยานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องและจากสถานการณ์น้ำมันและพลังฟอสซิลที่กำลังจะหมดทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรน้ำมัน โดยประเทศมหาอำนาจอาศัยเงื่อนไขทางการเมือง และเศรษฐกิจระหว่างประเทศในการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำมันจากประเทศที่มีทรัพยากรน้ำมัน

ราคาน้ำมันซึ่งผูกโยงกับราคาอาหาร

เมื่อราคาน้ำมันเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ราคาอาหารเพิ่มสูงขึ้นด้วยเช่น ราคาอาหารที่สูงขึ้นกระทบต่อทุกคน โดยเฉพาะผู้คนที่มียรายได้อันต่ำ เช่น แรงงานรายวัน หรือผู้คนที่อาศัยอยู่ในสังคมเมืองที่ไม่มีทางเลือกการเข้าถึงอาหารจากฐานอื่นนอกจากการซื้อ ถึงแม้นโยบายของหลายประเทศพยายามที่จะทำการค้า และพยายามกระตุ้นให้เกิดสภาพคล่องด้านเศรษฐกิจภายในประเทศ แต่ไม่สามารถที่จะรักษาสภาพคล่องนั้นได้นาน เพราะเศรษฐกิจจะระหว่างประเทศและโลกมีการผูกขาดควบคุมราคาตลาดโลกเพียงไม่กี่บริษัท หากเป็นด้านการเกษตรผู้ที่ขายเมล็ดพันธุ์และขายปุ๋ย สารเคมีกำจัด ศัตรูพืชมีเพียง 11 บริษัทยักษ์ใหญ่เท่านั้น¹

บริษัทข้ามชาติ จำเป็นต้องมีตลาดอยู่เสมอ และการจะทำให้ตลาดค้า ขาย คล่องจำเป็นต้องอาศัยการโฆษณาผ่านสื่อที่มีหลายช่องทาง เช่น โทรทัศน์ อินเทอร์เน็ต หรือขายตรง ดังจะเห็นจากเคมีภัณฑ์ที่สามารถขยายตลาดกลุ่มเป้าหมายเกษตรกรได้จำนวนมาก หรืออาหารหลายประเภทที่ได้ถูกโฆษณาจนเกิดเป็นคุณค่าที่สังคมยอมรับ กระบวนการดังกล่าวกระทำผ่านสัญลักษณ์ อันได้แก่ การสร้างแบรนด์ คุณค่าของแบรนด์ ทำให้ผู้ค้าสามารถสร้างมาตรฐานของตนเองและนำไปสู่การกำหนดราคาได้สูงขึ้นกว่าความจริง

นอกจากนี้กลุ่มบริษัทยังได้อาศัยทุนโลกาภิวัตน์ เช่น การสร้างเทคโนโลยีการสื่อสารและขนส่งที่ทันสมัย การสื่อสารถึงกันอย่างรวดเร็ว ทำให้ออกนอกเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างทางวัตถุ พฤติกรรมและจิตใจของคนก็เปลี่ยนไปด้วย เรียกว่า “โลกทัศน์สังคมเปลี่ยนไป” เช่น อาหารในสำหรับข้าวที่เปลี่ยนไป จากที่เคยกินอย่างหลากหลาย แต่จากวัฒนธรรม

¹ ข้อมูลโดยวิทยากร นายอุบล อยู่หวั วะทีความมั่นคงทางด้านอาหารและการจัดการทรัพยากร วันที่ 14 ก.ย. 2554 สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

แห่งการซื้อทำให้ผู้คนกินอาหารที่เหมือนๆ กันมาจากโรงงานเดียวกัน หรือ เกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่และรุ่นเก่า อันนำไปสู่สังคมที่คุยกันเข้าใจยาก ขึ้น เพราะ คุณค่า ที่ให้แตกต่างกัน เช่น อาหารที่อร่อยของคนรุ่นพ่อแม่ ไม่ใช่อาหารที่อร่อยของเยาวชนปัจจุบัน เป็นต้น

แนวความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางด้านอาหาร

แนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหารภายใต้วัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ ได้ถูกหลายกลุ่มให้กรอบ แนวคิดและคำอธิบาย โดยชุดวาทกรรมดังกล่าว มีพื้นฐานเชิงนโยบายในการสร้างอำนาจอธิบายเพื่อเป็นแนวทางสู่การปฏิบัติ หลายชุดความคิดมีความคิดเห็นในทิศทางที่เหมือนและแตกต่างกันออกไป ดังจะหยิบยกนำเสนอต่อไปนี้

องค์การเกษตรและอาหาร แห่งสหประชาชาติ ได้ให้กรอบของความมั่นคงทางด้านอาหารว่า หมายถึง

“การที่คนทุกคนมีความสามารถในการเข้าถึงอาหารที่เพียงพอ ปลอดภัยและมีโภชนาการ ทั้งในทางกายภาพ และเศรษฐกิจ ในการตอบสนองต่อความต้องการและความพึงพอใจทางอาหารของพวกเขา เพื่อการมีชีวิตและสุขภาวะที่ดี”²

² FAO, 2006:1

แนวความคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร มีระบุอยู่ในปฏิญญาสากลสิทธิมนุษยชนว่า อาหารคือสิทธิพื้นฐานของมนุษย์ ทุกคนต้องเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย มีโภชนาการและยอมรับได้ในทางวัฒนธรรมในปริมาณและคุณภาพที่เพียงพอที่จะดำรงไว้ซึ่งชีวิตที่มีสุขภาวะอย่างเต็มศักดิ์ศรี มนุษย์ คณะกรรมการสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมได้กำหนดความหมายของสิทธิอาหารว่าคือ

"สิทธิของทั้งผู้ชาย ผู้หญิงและเด็ก ไม่ว่าจะโดยลำพังหรือร่วมกับผู้อื่นในชุมชนในการเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอหรือมีวิธีการสำหรับจัดซื้ออาหารที่สอดคล้องกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ได้ ตลอดเวลาทั้งในทางกายภาพและในทางเศรษฐกิจ"

ฟรานเชส มัวร์ แลปเป และโจเซฟ คอลลิน (Frances Moore Lappe and Joseph Collins)³ ได้ศึกษาเกี่ยวสาเหตุของความอดอยากทั่วโลกมากเกินไป แต่เป็นผลมาจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ไม่เป็นธรรม ความไม่เสมอภาคในการควบคุมทรัพยากรปัจจัยเพื่อการผลิตอาหาร ความไม่เสมอภาคในการควบคุมอาหารและผลผลิตทางการเกษตรซึ่งอยู่ในมือของบริษัทธุรกิจการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ คนรวยและคนที่มีโอกาสดีจึงสามารถเข้าถึงอาหารได้มากกว่า เป็นเหตุให้เกิดขาดแคลนอาหารยังคงดำรงอยู่ แม้ว่าจะมีความสามารถในการพัฒนากระบวนการผลิตและเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างเต็มประสิทธิภาพแล้วก็ตาม แต่กลับพบว่ามีคนขาดแคลนอาหาร ไม่สามารถเข้าถึงอาหารอยู่ทุกมุมโลก และเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ

³ อ้างถึงใน ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน. ข้าวปลาอาหารและชุมชน. กรุงเทพมหานคร:ชมรมศิษย์เก่าบูรณะ ชนบทและเพื่อน, 2545. น 17-18

ในประกาศของ Via Campesinas⁴ (DECLARATION OF NYÉLÉNI) องค์การชาวนาโลก วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2550 ได้กล่าวถึงแนวคิด อธิปไตยทางอาหาร ระบุว่า สิทธิของประชาชนมาก่อนเป็นอันดับแรก ที่จะมียุทธศาสตร์กำหนดนิยามอาหารที่จะสร้างเสริมสุขภาพให้กับตนเอง เพราะ อาหารผ่านการผลิตที่มีรากฐานจากระบบนิเวศ วัฒนธรรม ที่มีความ แตกต่างกันจึงมีนิยามเฉพาะต่างกัน และรัฐควรมีการจัดการให้มีการ กระจายอาหารอย่างทั่วถึง เสนอให้มีการปกป้องประชาชนจากบริษัท ข้ามชาติและโครงสร้างการจัดการอาหารในปัจจุบันที่ครอบงำและผูกขาด แนะนำให้มีการจัดการอาหารจากระดับล่างที่มาจากผู้ที่ทำปศุสัตว์ เกษตร ประมงพื้นบ้าน โดยสนับสนุนให้ชุมชนสามารถตัดสินใจเลือก ระบบ การผลิตของตนเอง มีระบบตลาดในท้องถิ่นที่เป็นธรรม และการผลิต จัดการ อาหารตั้งอยู่บนฐานที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ดำรงความหลากหลายทาง ชีวภาพ วัฒนธรรมสังคม และสร้างระบบเศรษฐกิจที่ยั่งยืน เป็นธรรม ดังกล่าวมีนัยการจัดการสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่กดขี่ข่มเหง สลายการมี ชนชั้น และขจัดความไม่เป็นธรรมระหว่างชาย หญิง และกลุ่มชาติพันธุ์

งานวิจัยของ NIAPP ที่ศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารใน ประเทศลาว⁵ พบว่า ความมั่นคงด้านอาหารในทัศนะของคนท้องถิ่นอย่าง ในประเทศลาว คนท้องถิ่นได้ให้ความหมายต่อความมั่นคงด้านอาหารว่า คือ การที่มีหลักประกันว่ามีอาหารในปริมาณที่เพียงพอสำหรับคนทุกคน และเข้าถึงได้ตลอดเวลา ซึ่งครอบคลุมทั้งในแง่ของวัตถุที่ใช้เป็นอาหารและสิ่ง ซึ่งนำมาซึ่งเงินตราหรือสิ่งแลกเปลี่ยนอาหาร อันเป็นความหมายเชิง เศรษฐศาสตร์ บนความต้องการด้านสุขอนามัยและความมีคุณภาพของ

⁴ Declaration of the Forum for Food Sovereignty, Nyéléni 2007. Forum for Food Sovereignty. 23rd-27th February 2007. Selingue. Mali.

⁵ National Institute of Agriculture Planning and Projection. (2000). Lao PDR Food Security Strategy in the Period 2001-2010. Vientiane.

ชีวิตที่เพิ่มขึ้น เพื่อสร้างเสริมสุขภาพ ความเจริญเติบโตและการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพตามปกติให้ดียิ่งขึ้น นิยามความมั่นคงทางด้านอาหารของลาว คือ การมีอาหารเพียงพอและมีอาหารทุกเวลา

มาซาโนบุ ฟูกูโอกะ นักเกษตรกรรมธรรมชาติมองเห็นว่า การกินที่อยู่ดีของมนุษย์ ไม่ใช่เกิดขึ้นได้ด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมหรือการเนรมิตเทคโนโลยีอันมหัศจรรย์ แต่การเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติต่างหากที่มีผลยิ่งยวดต่อพฤติกรรมและโครงสร้างใหญ่ของสังคม หากความคิดสามารถปฏิบัติได้สำเร็จ จะทำให้ผู้คนกินที่อยู่ มีความมั่นคงทางด้านอาหาร มีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติในฐานะเป็นปัจจัยการผลิตสร้างอาหารให้กับมนุษย์ โดยเห็นว่าโดยทั่วไปเกษตรกรรมเพื่อการค้าเป็นเรื่องที่ไม่มั่นคง เกษตรกรจะมีความมั่นคงทางอาหารมากกว่าหากมีการปลูกัญญาพืชเพื่อการเลี้ยงชีพภายในครอบครัว และชุมชน^๕

กล่าวโดยสรุป สถานการณ์ความมั่นคงทางด้านอาหารภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การทำความเข้าใจนั้นต้องอาศัยความจริงหลายส่วนมาประกอบพิจารณากัน ดังที่ยกตัวอย่างการเชื่อมโยงของพลวัตน์ต่างๆ ของระบบโลกกับความมั่นคงทางด้านอาหาร อันเป็นสาเหตุสำคัญในการจัดปรับกระแสความเป็นไปของห่วงโซ่อาหาร อีกทั้งยังจัดปรับโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง อันหมายถึงความเป็นไปในมิติสิทธิด้านอาหาร การก่อเกิดสถานการณ์ความมั่นคงทางด้านอาหารที่ซับซ้อนขึ้น มาพร้อมกับการก่อเกิดแนวคิด ชุดความรู้ และทฤษฎีความมั่นคงทางด้านอาหารแบบทางเลือก และหลากหลายมากขึ้น มีการมองอย่างเชื่อมโยงใน

^๕ สรุปจากหน้า 6 และ 108 หนังสือ ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว (THE ONE STRAW REVOLUTION) โดย Masanobu Fukuoka 1975

ทุกมิติมากขึ้น โดยเฉพาะการพิจารณาความรู้เชิงประยุกต์อันเป็นศาสตร์
ด้านวิทยาศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ วัฒนธรรมศึกษา ภัยพิบัติศึกษา
แต่ได้รวมถึงมิติด้านระบบโลกทัศน์ของมนุษย์หรือระบบการให้คุณค่า
ด้านอาหารของมนุษย์เข้ามาด้วยซึ่งเป็นมิติที่มีความละเอียด สัมผัสแง่ชีวิต
จิตวิญญาณ ดังนั้นก้าวต่อไปในการทำความเข้าใจความมั่นคงทางด้าน
อาหารจึงไม่ใช่กระบวนการที่เก่าแบบวิทยาศาสตร์ห้องทดลอง ใช้การวัด
ประเมินภายใต้เงื่อนไขเดียว อันก่อให้เกิดการผลิตซ้ำและไม่สามารถนำไป
สู่การออกจากวงจรของความอดอยาก สงคราม และความไม่เป็นธรรมได้
ท่ามกลางวังวน การออกจากปรากฏการณ์วิกฤตของโลกจึงเดินทางมาถึง
จุดแยกของการปฏิวัติยุคสมัยเชิงความรู้ว่า จำเป็นอย่างยิ่งแล้วที่ต้องอาศัย
จินตนาการแบบใหม่ ที่ผลิตชุดความรู้แบบองค์รวมที่กว้างลึก หลากหลาย
ข้ามศาสตร์ อีกทั้งเป็นองค์ภาพพเชิงความรู้ที่มีชีวิต คือ นำไปสู่การปฏิบัติ
การได้จริงๆ

จินตนาการ อาหารและชุมชน

นานมาแล้ว ผู้คนทำการหล่อเลี้ยงชีวิตโดยมีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติด้วยแรงแห่งการพยายามดิ้นรนต่อสู้กับสภาพพื้นที่ทางกายภาพเพื่อความอยู่รอดทำให้คนมีการปรับตัวและพัฒนาภูมิปัญญาที่เหมาะสมสำหรับนำไปใช้ประโยชน์กับสภาพท้องถิ่นนั้น เช่น ความรู้เกี่ยวกับยารักษาโรค พืช สัตว์ กินได้ ที่มีอยู่ในป่าหรือทะเล รวมถึงองค์ความรู้และเทคโนโลยีท้องถิ่นต่างๆ ที่เกิดขึ้น ผ่านการปฏิบัติซ้ำและส่งต่อรุ่นต่อรุ่น อาทิ วิถีของชุมชนชาวนาที่มีความรู้เกี่ยวกับสภาพดิน ฟ้า อากาศ จนพัฒนาเป็นปฏิทินฤดูกาลการทำนา ว่าช่วงไหนเตรียมแปลง หว่าน ปลูก ดูแล และเก็บเกี่ยว สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นความรู้ที่ฝังรากอยู่ในชุมชน

ชุมชน เป็นชุมชนคลังความรู้ที่ไม่จบเสร็จ อีกทั้งไม่หยุดนิ่งด้วยเช่นกัน จากกระบวนการปฏิบัติการศึกษาทำให้โลกเป็นหนึ่งเดียว ปัจจุบันชาวนาลงแปลงนาหรือชาวสวนยางกรีดยาง บางคนจะพกโทรศัพท์มือถือติดตัวไปด้วย แสดงนัยยะว่าชุมชนได้มีการรับเอาวัฒนธรรมของความรู้

ทันสมัยมาร่วมใช้กับวัฒนธรรมชุมชนเดิม ดังนั้นเราไม่อาจมองชุมชนแบบ
โรแมนติก แบบชีวิตชาวป่าไม่รู้ข่าวสารบ้านเมืองเหมือนเมื่อครั้งอดีตที่การ
สื่อสารไปไม่ถึง แต่โดยสภาพความเป็นจริงชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงมา
โดยตลอด และจัดปรับวัฒนธรรมของตนท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของ
สังคม

พฤติกรรมของชุมชนที่ผสมผสานระหว่างของเดิมและของใหม่
ทำให้มีผลต่อโลกทัศน์ และ จินตนาการ อาหารของชุมชน ความเรียงต่อไป
นี้ ได้แก่

“ล่าคลอง ท้องนา ป่าไพร หล่อเลี้ยงชีวิต”

“เสียงทะเลใต้”

“เมื่อต้นยางผลัดใบ”

“นวัตกรรมอีสานกับความมั่นคงทางอาหาร”

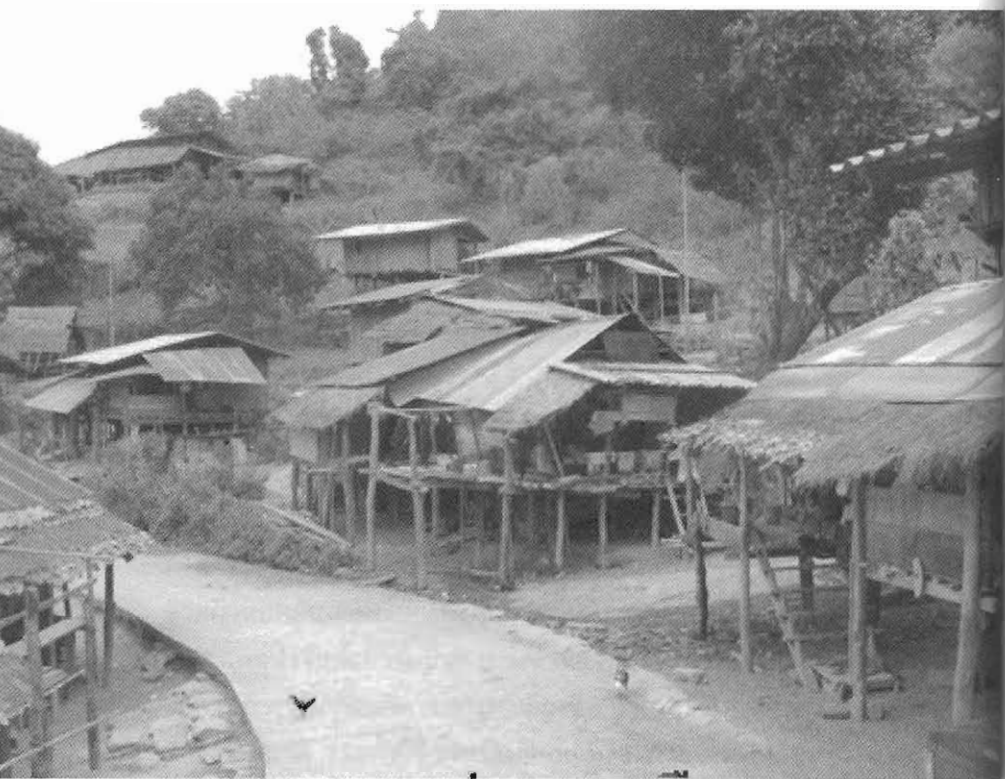
“ธนาคารความดี: ความดีที่กินได้”

และ *“คลองโยง”*

จึงเป็นเรื่องราวจากชุมชนพื้นที่สะท้อนถึงภาวะความมั่นคงทาง
อาหารและวิถีชีวิตของชุมชน การนำเสนอเน้นที่จะพาผู้อ่านสัมผัสกับวิถี
ชีวิตผ่านบทสัมภาษณ์ของคนเล็กคนน้อยในชุมชน และให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
กับสาเหตุปัจจัยต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร เช่น นิยามความมั่นคงทาง
อาหาร การได้มาซึ่งอาหาร การหาเลี้ยงชีพ และวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับนิเวศ
ทางธรรมชาติ รวมทั้งวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลง ภายใต้อิทธิพลของสังคมที่
เปลี่ยนแปลง

ในขณะที่ระดับโลกและประเทศมุ่งแก้ปัญหาความมั่นคงทางด้าน
อาหารจากโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและโภชนาการ แต่ความซับซ้อน
ดังกล่าวยังไม่อาจคลี่คลายปัญหาลงได้ การฟังเรื่องราวจากชุมชน

อาจทำให้เกิดความรู้ที่แก้ปัญหาได้ หลากหลายและเป็นจริง ความรู้ที่เกิดขึ้นผสมกับความรู้ในระดับมหภาค อาจนำไปสู่การแก้ปัญหาในเชิงโครงสร้างที่ทำให้ความมั่นคงทางด้านอาหารเกิดขึ้นกับทุกคนในสังคมอย่างยั่งยืน

ลำคลอง ท้องนา ป่าไพร หล่อเลี้ยงชีวิต

การศึกษาความมั่นคงทางอาหาร

ของกลุ่มชาติพันธุ์

จังหวัดแม่ฮ่องสอน

จังหวัดแม่ฮ่องสอน นอกจากความสวยงามของธรรมชาติจนได้ชื่อเมืองสามหมอกแล้ว เรื่องราวความเป็นอยู่ของผู้คนเมืองขุนเขาแห่งนี้ยิ่งน่าสนใจ เพราะหลายพื้นที่จากการศึกษาความมั่นคงทางอาหาร มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติอย่างใกล้ชิด แม่ป่าเป็นพรมแดนระหว่างมนุษย์และในราวป่า คือ แหล่งอาศัยของทั้งสัตว์และพืช แต่จากผลการศึกษาชุมชนพื้นที่สูงในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ป่า คน ชุมชน ได้ปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในฐานะแหล่งปัจจัยสี่ของทุกชีวิต

การศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ทำการศึกษาในพื้นที่ 4 ชุมชน ได้แก่ บ้านปางหมู ด.ปางหมู อ.เมือง บ้านแม่อกเหนือ ด.แม่คะตวน อ.สบเมย บ้านผาเจริญ ด.ปางมะผ้า อ.ปางมะผ้า และบ้านแม่สุริน ด.ขุนยวม อ.ขุนยวม ซึ่งทั้งสี่พื้นที่มีสภาพของพื้นที่และสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังบรรยายต่อไปนี้

บ้านปางหมู

ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีระยะทางห่างจากตัวอำเภอประมาณ 7 กิโลเมตร อยู่หมู่ที่ 1 ในตำบลปางหมู มีการก่อตั้งหมู่บ้านมานานกว่า 179 ปี ประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ หรือคนไต ซึ่งบรรพบุรุษได้อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากรัฐฉานสหภาพพม่า ปี 2552 บ้านปางหมูมีประชากรทั้งหมด 2,306 คน 605 หลังคาเรือน บ้านปางหมูตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา และริมแม่น้ำสายหลัก ได้แก่ แม่น้ำปาย เป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ ประชากรส่วนใหญ่จึงประกอบอาชีพทางการเกษตร คือ ทำนา ทำสวน และทำไร่ มีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ข้าว กระเทียม ถั่วเหลือง งา ถั่วลิสง และพืชผัก ซึ่งเป็นพืชที่ทำรายได้หลักให้แก่เกษตรกร อาชีพรองลงมาคือ ด้านปศุสัตว์ เลี้ยงสัตว์เพื่อนำไว้ใช้เป็นแรงงานและบริโภค ได้แก่ โค กระบือ สุกร ไก่ และปลา เป็นต้น

บ้านแม่ออกเหนือ

เป็นชาวกระเหรี่ยง นับถือผี-พุกท ตั้งอยู่หมู่ 6 ตำบลแม่คะตวน อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ประกอบด้วยบ้านบริวารทั้งหมด 5 หย่อมบ้าน ได้แก่ บ้านแม่ออกเหนือ บ้านแม่ออกกลาง บ้านแม่ออกใหม่ บ้านห้วยกองกุ่ม และบ้านทะเล มีประชากรรวม 832 คน 183 ครัวเรือน เฉพาะบ้านแม่ออกเหนือมีประชากร 213 คน 53 ครัวเรือน ลักษณะการตั้งบ้านเรือน มีการปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเกาะกลุ่มบริเวณเดียวกัน และพื้นที่อีกส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ไว้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและช่วยรักษาสมดุลทางธรรมชาติ ตลอดจนเป็นแหล่งเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ ชาวบ้านแม่ออกเหนือมีอาชีพหลักที่เหมือนกันคือ การปลูกข้าวแบบไร่หมุนเวียน โดยมีเป้าหมายเดียวกันคือทำการผลิตเพื่อบริโภค ส่วนพืชเศรษฐกิจที่มีการปลูกเสริม คือ พริก แตงในระยะเวลา 4 ปีที่ผ่านมาเริ่มมีการปลูกกะหล่ำปลี และฟักทอง

ชุมชนผาเจริญ

ชาวล่าหู่ หรือมุเซอแดง บ้านผาเจริญ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 เป็นชุมชนบริหารของหมู่บ้านยาป่าแหน ต.ปางมะผ้า อ.ปางมะผ้า จ.แม่ฮ่องสอน มีประชากรทั้งหมด 90 คน 16 หลังคาเรือน อาชีพของชาวบ้านทำการเกษตรด้วยการผลิตไม้ผลเมืองหนาวปราศจากสารเคมีเป็นอาชีพทำรายได้หลัก และมีการปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์พันธุ์ท้องถิ่น รวมทั้งเลี้ยงสัตว์พื้นบ้าน เช่น ไก่ หมู วัว เป็นอาชีพและรายได้รอง อาหารในชีวิตประจำวันมีแหล่งที่มา 3 แหล่ง คือ การผลิตเองเพื่อบริโภคในครัวเรือน (สอง) ใช้เงินที่ได้จากการขายผลผลิตไปซื้ออาหารจากภายนอก และ (สาม) การไปหาเก็บอาหารตามธรรมชาติในแต่ละฤดูกาล นอกจากนี้ชุมชนยังให้ความสำคัญในการอนุรักษ์แหล่งอาหารตามธรรมชาติและการจัดการให้สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ เช่น การนำพืชอาหารจากธรรมชาติมาปลูกไว้ในพื้นที่การเกษตรเพื่อเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าพืชชนิดใดสามารถไปเก็บในป่าได้ เช่น ผักกูด ผักเลอ ผักหวาน ดอกตั้ง เป็นต้น

บ้านแม่สุริน

ที่มาของชื่อหมู่บ้านแม่สุรินนั้น คำว่า “แม่สุริน” มาจากชื่อลำน้ำแม่สุริน เนื่องจากมีลำน้ำแม่สุรินไหลผ่านด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้าน บ้านแม่สุรินตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ต.ขุนยวม อ.ขุนยวม จ.แม่ฮ่องสอน เป็นหมู่บ้านชนาดกลาง มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 250 ครัวเรือน มีประชากรประมาณ 750 คน ประกอบไปด้วยประชากรหลากหลายชาติพันธุ์อยู่ร่วมกัน ทั้งชาวไทยใหญ่ คนเมือง กระเหรี่ยง ซึ่งร้อยละ 80 ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในที่ดิน ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว พืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้และนิยมปลูกได้แก่ กระเทียม ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วเหลือง งา สลับสับเปลี่ยนตามฤดูกาลในรอบ 1 ปี นอกจากการประกอบอาชีพทางการเกษตรแล้ว คนในชุมชนยังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่า มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พืชผัก เนื้อสัตว์ที่ได้จากป่า มาประกอบเป็น

อาหาร เมนูท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ ซึ่งอาหารที่ทำได้ จากป่าถือว่ามีอิทธิพลต่อการอยู่รอดของคนกลุ่มใหญ่ในชุมชนแม่สุริน

มุมมองอาหารและความมั่นคงทางอาหาร

อาหารของบ้านปางหมู ชาวไทยใหญ่ มีจินตนาการถึง

“ข้าว ผัก ผลไม้ ขนม หรืออาหารที่รับประทานทั้ง 3 มีอยู่ ซึ่งเมื่อรับประทานแล้วต้องปลอดภัย ถูกสุขอนามัย มีสารอาหารที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย ช่วยบำรุงร่างกายให้แข็งแรง มีชีวิตอยู่รอด มีแรงทำงาน”

และความมั่นคงทางด้านอาหาร คือ

“สิ่งที่ปลูกเอง มีรับประทานตลอด ไม่ขาดแคลน ไม่ต้องซื้อ เช่น ข้าว มะรุม ละครไคร้ ผักกาด ข่า กระเทียม หอมแดง มะเขือ ถั่วเน่าแผ่น ถั่วเน่าซา ใบมะกรูด ขนุน ผักตำลึง ยอดผักต่างๆ เป็นต้น และต้องพัฒนาแหล่งอาหารตามธรรมชาติอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้มีอาหารรับประทานตลอดไป”

คล้ายกับ บ้านแม่ออกเหนือ ชาวกระเหรี่ยงนับถือผี-พุทธ เห็นร่วมกันว่า ความมั่นคงทางด้านอาหาร คือ

“การมีกินอย่างเพียงพอและยั่งยืนทั้งในวันนี้และในอนาคต”

ชาวล่าหู่ หรือ มูเซอแดง บ้านผาเจริญ บอกว่า

“อาหารเป็นสิ่งที่รับประทานแล้วมีประโยชน์ต่อร่างกาย ทำให้ร่างกายแข็งแรง เจริญเติบโต มีชีวิตชีวา และอาหารต้องเป็นสิ่งที่ต้องการของร่างกายด้วย แต่สิ่งเสพติดถือว่าเป็นสิ่งเป็นพิษต่อร่างกายไม่ใช่อาหาร”

และความมั่นคงทางด้านอาหาร คือ

“มีการผลิตอาหารตามฤดูกาลและมีคุณภาพ รวมทั้งมีปัจจัยที่เอื้อต่อการผลิตที่มั่นคง และมีการแปรรูปเก็บรักษาอาหารที่เหลือไว้ใช้ในยามที่จำเป็น กับการมีรายได้อย่างต่อเนื่องและวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารซึ่งกันและกัน”

สำหรับบ้านแม่สุริน ซึ่งผสมผสานหลายวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นไทยใหญ่ ญวน กระเหรี่ยง และคนจากพื้นราบ เห็นว่าอาหาร คือ

“สิ่งที่สามารถกินได้โดยมีที่มาที่หลากหลายทั้งจาก ดิน น้ำ และป่า เมื่อกินแล้วมีประโยชน์ต่อร่างกาย ทำให้ร่างกายเจริญเติบโต มีพลังกำลังสำหรับดำรงอยู่ เพื่อประกอบอาชีพตามวิถีโดยปกติสุข”

ส่วนความมั่นคงทางด้านอาหาร เห็นพ้องกันว่า

“เป็นการมีอาหารกินตลอดเวลาที่ต้องการ โดยเฉพาะแหล่งอาหารจากธรรมชาติ สามารถหากินได้ตลอดปี

ตามฤดูกาลของพืชและสัตว์นั้นๆ และยังต้องมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพียงพอสำหรับซื้อหาอาหารที่ไม่สามารถผลิตได้เองแต่มีความจำเป็น รวมถึงต้องมีศักยภาพในการจัดการอาหารอย่างเหมาะสม มีวัฒนธรรม หรือรูปแบบการกินตามภูมิปัญญาท้องถิ่น”

ช่วยกันระดมความคิดเรื่อง “ความมั่นคงทางอาหาร”

พื้นที่ไร่เหล้า วิธีการทำการผลิตพื้นที่สูง จ.แม่ฮ่องสอน

สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

โดยสภาพปัจจุบันหมู่บ้านถูกกระทำจากปัจจัยภายนอกอยู่ตลอดเวลา ชุมชนเรียนรู้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ เช่น บ้านปางหมู ผู้คนในชุมชนไม่ได้มีเพียงอาชีพทำการเกษตรเหมือนแต่ก่อน แต่ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงโดยคนในวัยแรงงานนิยมทำอาชีพอื่นมากขึ้น เช่น รับราชการ คำขาย รับจ้าง ฯลฯ ทำให้ผู้ประกอบการซึ่งเป็นผู้ผลิตอาหารมีจำนวนลดลง การพึ่งพาตนเองทางด้านอาหารหรือการบริโภคอาหารที่ตนเองเป็นผู้ผลิตก็ลดลงตามไปด้วย อาหารที่บริโภคจึงเป็นการซื้อมากกว่าการผลิตเอง ทำให้บ้านปางหมูมีความเปลี่ยนแปลงในระบบอาหารค่อนข้างจะรวดเร็ว รวมถึงพฤติกรรมการบริโภคที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง

สำหรับบ้านแม่สุริน จะเห็นได้ชัดเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลจากการสำรวจความคิดเห็น 25 ครัวเรือน กลุ่มตัวอย่างให้ความเห็นว่าสภาพของแหล่งอาหารจากธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน ที่เคยใช้ประโยชน์อยู่ทุกปี ได้ลดความสมบูรณ์ลง ร้อยละ 62.50 ให้ความเห็นว่าแหล่งอาหารลดน้อยลงเนื่องจากมีความเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ และไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ สาเหตุเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น การเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่แหล่งหาอาหารร่วมกันของคนภายนอกชุมชน ทำให้มีผู้บริโภคมากกว่าผู้ผลิต จากการสำรวจมีผู้ให้ความเห็นว่าทรัพยากรยังคงสมบูรณ์เท่าเดิมร้อยละ 21 นอกนั้นมองว่า มีความสมบูรณ์เพิ่มขึ้น คิดเป็นร้อยละ 16.6

ส่วนบ้านแม่อกเหนือและบ้านผาเจริญ ยังไม่เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงมากนัก ชาวบ้านยังคงวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีวัฒนธรรมชนเผ่าของตนเอง หรือหากจะมีบ้างก็จะเกี่ยวกับระบบการ

ผลิต เช่น การใช้สารเคมี ระบบเกษตรอินทรีย์ อันนำไปสู่การเป็นหนี้สิน แต่ไม่ปรากฏมาก จากการสำรวจบ้านแม่อกเหนือพบเพียง 2 ราย จาก 15 ครัวเรือนเท่านั้น

ชุมชนชาวกระเหรี่ยงยังคงทำการผลิตข้าวกินเอง

การขอแรงช่วยงานกันยังคงมีอยู่

“อาหาร” จากฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

การศึกษาและพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร เป็นการศึกษาที่พิจารณาการได้มาของอาหารจาก 4 ฐาน ได้แก่ ฐานการผลิต ฐานทรัพยากร ฐานการค้า และฐานทางวัฒนธรรม พบว่า แต่ละหมู่บ้านคล้ายกัน คือ มีการซื้อกับการผลิตเป็นอันดับหนึ่งและสอง และการพึ่งพิงป่าอยู่ในอันดับสาม ยกเว้นบ้านแม่สุรินที่สัดส่วนการได้มาของอาหารจากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงป่า ลำธาร และท้องทุ่ง เป็นอันดับต้นเท่ากันกับการผลิต

แม้ว่าหลายหมู่บ้านที่ศึกษาตัวเลขด้านรายได้ของชุมชนจะเป็นตัวเลขที่สูงดังเช่น บ้านแม่ออกเหนือที่มีรายได้ 28,099 บาทต่อครัวเรือนต่อปี แต่เมื่อดูรายจ่ายพบว่าเกินรายรับ คือ 32,125 บาทต่อครัวเรือนต่อปี และเมื่อพิจารณาว่าเอารายได้ใช้จ่ายอะไรบ้างพบว่า ที่บ้านแม่สุรินส่วนมากจะนำไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก ปรับปรุงบำรุงบ้าน จ่ายหนี้สิน ซึ่งมีสัดส่วนถึงร้อยละ 80 โดยนำไปซื้ออาหารบางส่วนเท่านั้น แต่การไม่มีเงินซื้ออาหารไม่ได้เป็นความกังวลของชาวบ้านทั้งสี่พื้นที่ที่ได้ศึกษา เพราะยังมีทางเลือกคือการหาอาหารจากแหล่งธรรมชาติ ข้อมูลต่อไปนี้เป็นการศึกษาแสดงสัดส่วนแหล่งอาหารที่มาจากธรรมชาติของแต่ละชุมชนที่ถึงแม้ไม่ได้เป็นฐานอาหารหลัก แต่นับว่าเป็นแหล่งอาหารดั้งเดิม เป็นวิถีชีวิต และทางเลือกของชุมชนที่อาศัยอยู่กับป่า

บ้านปางหมู

พบว่าพืชพันธุ์อาหารที่ได้จากป่าร้อยละ 13.10 เมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งที่มาอื่นๆ ปัจจุบันบ้านปางหมูมีแหล่งอาหารจากธรรมชาติหลายแห่งด้วยกัน ได้แก่

“น้ำ”

บ้านปางหมูมีแหล่งน้ำกิน น้ำใช้และแหล่งน้ำสำหรับทำการเกษตรอย่างเพียงพอตลอดปี เนื่องจากมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ แม่น้ำปาย แม่น้ำแม่สะงา และลำห้วยจอง ซึ่งสามารถหาอาหารได้ทั้งในน้ำ เช่น ปู กุ้ง เขียด ปลา กุ้ง หอย และริมแม่น้ำ เช่น ผักสีเสียด ผักกุ่ม ผักแว่น ผักหนาม ผักกะเจต ใบบัวบก ผักจองอ้อ ผักหมอกส้ม ผักหวานอ้อ มะเขือพวง เห็ดไคร้ ผักบุง ผักกูด ผักตำลึง เป็นต้น

“ป่า”

ป่ารอบๆ บ้านปางหมูเป็นป่าโปร่ง ที่สามารถเข้าไปหาอาหารได้ไม่ยาก โดยเฉพาะผู้ที่เคยเข้าไปหาอาหารบ่อยๆ จะรู้แหล่งอาหารว่าต้นอะไรอยู่ทางทิศไหน ป่าไหน ทำให้ไม่เสียเวลาในการหา ส่วนผู้ที่นานๆ ไป ต้องอาศัยไปกับผู้ที่ชำนาญทางจึงจะได้อาหารตามต้องการ ป่าที่คนบ้านปางหมูเข้าไปหาอาหาร เช่น ดอยห้วยน้ำกาด ป่าสันอ่างเก็บน้ำ ห้วยฝายคอก ดอยมน กาดผีปลายโค้ง ดอยคาย และ ดอยลิง อาหารที่ได้จากป่า ประเภทพืชผัก เช่น เห็ดถอบ เห็ดไข่เหลือง เห็ดน้ำข้าว เห็ดไข่ห่าน เห็ดขมิ้น เห็ดโคน เห็ดหอม เห็ดลม เห็ดพราวน เห็ดถ่าน เห็ดข่า ดอกอาว บอนเต่าบอนแลน ผักกูด อีจ้อ ผักกูดหางกวาง หน่อไม้ซาง หน่อไม้ไร่ บุก มัน สะเดา ขมิ้นชัน ใบย่านาง ผักส้มปี้ ผักหวานป่า ผักชะอมป่า ประเภทสัตว์ เช่น หมูป่า ผาน แลน เต่า แย้ ไก่ป่า นกป่า กวาง เสียงผา เสือ หมิ่ งู ผึ้ง ต่อ แตน หนูนา กระด่าย ลิง กระรอก ค่าง ตุ่น จิ้งหรีด จักจั่น แมงเม่า แมงขี้ไหลบ หนอนไม้ไผ่ ลิ่น เม่น ไช้มดส้ม อีเห็น ซึ่ง

สัตว์ป่าบางชนิดอาจต้องเข้าไปในป่าลึก ห่างจากชุมชนจึงจะได้ ประเภท
สมุนไพร เช่น ฮ้อสะพายควาย ไม้แก่นแดง ม้ากระทืบโรง ไม้ค้อนน้ำ
ไม้หนามนาง ไม้มะนมโบกฐู เป็นต้น

“ทุ่งนา”

ทุ่งนาที่คนบ้านปางหมูเข้าไปหาอาหาร คือ นาตกปาย หรือ ทุ่งนา
ทิศตะวันตกของแม่น้ำปาย อาหารที่ไปหาได้แก่ ผักกูด ใบบัวบก ผักแว่น
ผักตำลึง มะระขี้นก ผักบั้ง หอย นกกระยาง ปู ปลา เป็นต้น

ผักสวนครัวบ้านปางหมู

บ้านแม่ออกเหนือ

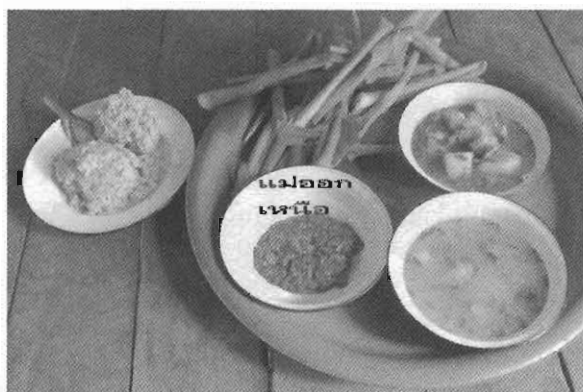
พึ่งพิงอาหารจากธรรมชาติ คิดเป็นร้อยละ 23 โดยมีวัฒนธรรม
การรักษาป่าสืบทอดมายาวนานจากรุ่นต่อรุ่น การจัดการป่าจะแบ่งออก
เป็น

1. ป่าพิธีกรรมผัดผีหนุ่มสาว
2. ป่าพิธีกรรมของหมู่บ้าน
3. ป่าต้นน้ำ

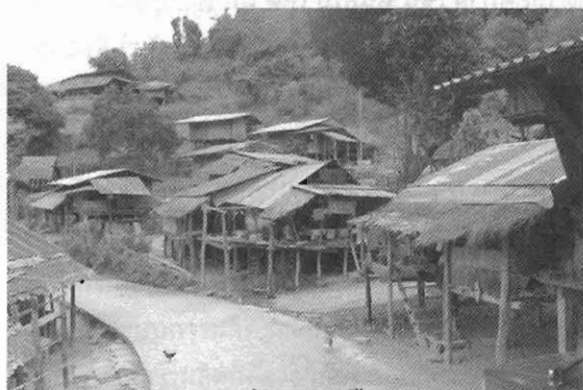
ป่าอนุรักษ์จะไม่ให้เข้าไปตัดทำลาย มีการจัดการ คือ ทำแนว
กันไฟที่ไร่ เพื่อไม่ให้ไฟลามไปยังป่าอนุรักษ์ การผลิตและการกินอยู่
ชาวบ้านจะใช้น้ำจากป่าต้นน้ำ ตังน้ำมาเก็บไว้ที่ถังเก็บน้ำก่อน แล้วกระจาย
ใช้ในหมู่บ้าน จากการเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมาย 15 ครัวเรือน ในเรื่องการ
หาอาหารจากป่าหรือจากธรรมชาติเพื่อบริโภคหรือจำหน่าย ได้ข้อมูลว่า
ทุกครัวเรือนเคยเข้าไปหาอาหารจากแหล่งอาหารธรรมชาติตลอดปี แต่จาก
การสังเกตพบว่าปัจจุบันแหล่งหาอาหารเหล่านั้นลดน้อยลง และผลผลิต
จากธรรมชาติมีจำนวนลดลง

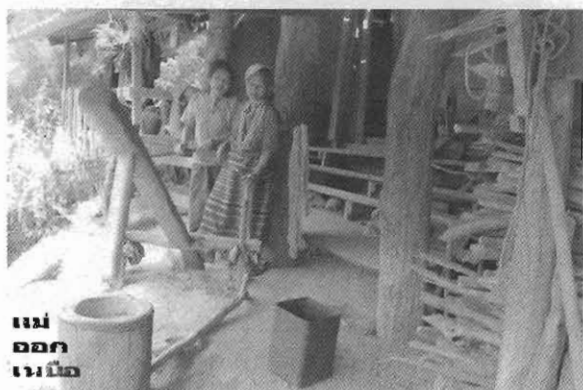
ไร่หมุนเวียน

อาหารบ้านแม่อกเหนือ

บรรยากาศและการใช้ชีวิตของชาวแม่อกเหนือ

แม่อกเหนือ

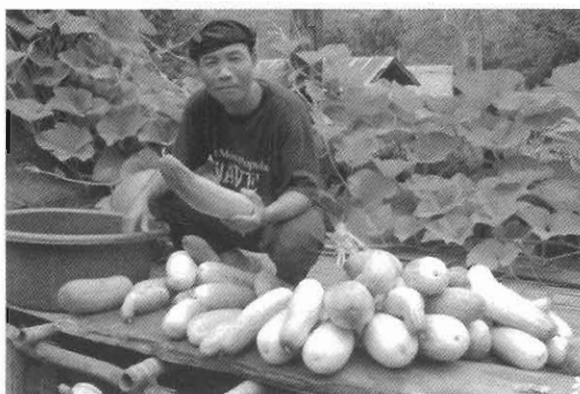
บ้านผาเจริญ

แหล่งที่มาของอาหารในชุมชนบ้านผาเจริญมีที่มาจากธรรมชาติ คิดเป็นร้อยละ 13 การศึกษาเกษตรกร 7 ครอบครัว มีการหาอาหารจากธรรมชาติทั้งหมดคิดเป็นร้อยละ 90 ซึ่งแหล่งอาหารที่สำคัญนั้น คืออาหารที่หาได้จากแม่น้ำและบนดอย ส่วนใหญ่เกษตรกรจะหาอาหารจากธรรมชาติตามฤดูกาล

พื้นที่ป่าไม้ใช้สอยของชุมชนมีจำนวน 200 ไร่ โดยอยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 1 กิโลเมตร ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่า นั่นคือหาอาหารป่าตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ เห็ด ผัก หาสุนไพรรักษาโรค ตัดฟันจากต้นไม้ที่ล้มเองหรือไม้ตายซาก หรือเป็นแหล่งหากินของสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ชุมชนมีการจัดการอนุรักษ์ป่าใช้สอยกับป่าอนุรักษ์โดยกำหนดให้ห้ามตัดไม้โดยไม่ว่าเป็น มีการฟื้นฟูปลูกต้นไม้ในแต่ละปีช่วงฤดูร้อนมีการทำแนวป้องกันไฟป่าเพื่อไม่ให้ไฟป่ารุกรามเข้าไปในแหล่งต้นน้ำ

หากมีการฆ่าหมูหรือสัตว์ ชาวสาหุจะแบ่งปันกัน

ผลผลิตจากแปลงของชาวบ้าน : เมื่อมีระบบนิเวศที่ีจะช่วยส่งเสริมดิน
น้ำ อากาศ และการเกษตร

บ้านแม่สุริน

มีการพึ่งพิงอาหารจากป่า คิดเป็นร้อยละ 31.40 มากที่สุด และ
เท่ากับฐานการผลิต ตามด้วยฐานการซื้อ และวัฒนธรรม ถึงแม้สัดส่วน
การได้มาจะไม่เท่ากัน แต่ทั้ง 4 แหล่งมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันอย่าง
เหนียวแน่น เช่น ระบบการผลิตของชุมชนสนองต่อระบบเศรษฐกิจ
ในขณะเดียวกันระบบการผลิตก็ต้องอาศัยระบบธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และ
ระบบธรรมชาติดีก็ให้อาหารตามฤดูกาลแก่คนในชุมชน ระบบนี้จึงกลายเป็น
ระบบสำคัญที่ชุมชนเชิดชู และทำนุบำรุงด้วยวัฒนธรรมท้องถิ่นภายใต้
ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อต่างๆ โดยอาศัยตัวละครสำคัญๆ หลายตัว เช่น
ผีดินน้ำ ผีป่าผีตอ ย ฯลฯ

แหล่งที่มาของอาหารบ้านแม่สุริน จำแนกตามประเภทอาหาร ปี 2553

ที่	แหล่งที่มา	ประเภทพืช	ประเภทสัตว์
1	จากธรรมชาติ	จากป่า หน่อไม้ ส้มขี้ หนามโกง ผักหนาม อี้อ้อ เห็ดต่างๆ (มากกว่า 10 ชนิด) ผักพ้อคำ ยอดส้มป่อย มะเขือพวง ผักหวานป่า ผักเผ็ด หัวคิ้ว กระชายป่า ยอดหวาย หนามหญ้าให้ บุก ดอกต้าง ชี๊ก้าน จากน้ำ ผักแว่น ผักบั้งแดง-ขาว เตา ผักกูด บอน	สัตว์ป่าอยู่บนบก หมูป่า เก้ง เลียงผา แล่น เต่าเหลือง ไก่ป่า งู ไช มดแดง ลิ่น อัน แต้ ตุ่น กระรอกทุกชนิด อีเห็น ต่อ แตน ผึ้ง ลิง ป่าง นกบางชนิด สัตว์ป่าอยู่ในน้ำ ปลาทุกชนิด หอยทุกชนิด กบ เขียด อี้อ่าง กุ้ง ปู แมงดา แมงแห่ง ลูกอ๊อด ตะพานน้ำ เต่าน้ำ ดอกหิน
2	จากการผลิต	พืชหลัก/พืชเศรษฐกิจ ได้แก่ ข้าว ถั่วเหลือง กระเทียม งาม ข้าวโพดเลี้ยง สัตว์ ถั่วลิสง หอมแดง กระเจี๊ยบ พืชผัก ได้แก่ ผักสวนครัวต่างๆ ชะอม ผักเสี้ยว ตำลึง ผักหวานบ้าน ปลีกล้วย หยวกกล้วย มะรุม เมือก มัน ไม้ผล มะม่วง มะขาม ส้มโอ ฝรั่ง ขนุน มะพร้าว น้อยหน่า มะเฟือง ชมพู กระท้อน มะละกอย กล้วย ทับทิม ลำไย ลิ้นจี่ ไม้ดอกกินได้ ดอกทานตะวัน	สัตว์บก หมู วัว ควาย สัตว์ปีก ไก่ เป็ด สัตว์น้ำ/ครึ่งบกครึ่งน้ำ ปลาชนิดต่างๆ กบ

ที่	แหล่งที่มา	ประเภทพืช	ประเภทสัตว์
3	จากการซื้อ	ข้าว เครื่องปรุงรสต่างๆ ผักบางชนิด อาหารสำเร็จรูป ผลไม้สดนอกฤดูกาล ผลไม้ต่าง ถิ่น กับข้าวสำเร็จรูป (ถุง)	เนื้อหมู เนื้อไก่ เนื้อวัว เนื้อควาย ปลาชนิดต่างๆ ไข่ไก่-เป็ด
4	จากประเพณี ความเชื่อ วัฒนธรรม	<ul style="list-style-type: none"> • การแข่งขัน ความเชื่อเพื่อในชุมชน / เครือญาติ • การเลี้ยงอาหาร แข่งขันอาหารภายใต้ประเพณีพิธีกรรม ต่างๆ (มากกว่า 12 ครั้ง / ปี) • การสงเคราะห์การช่วยเหลือจากหน่วยงานตามนโยบาย ต่างๆ เช่น อบต. พมจ. ฯลฯ 	

จากข้อมูล สํารวจ 25 ครัวเรือน พบว่า ชาวบ้านมีความผูกพัน
และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่า และแหล่งน้ำ โดยมีการหาอาหาร
จากป่าคิดเป็นร้อยละ 75 พร้อมทั้งให้ความเห็นว่าเคยเข้าป่าเพื่อเก็บหา
ของป่าเป็นประจำทุกฤดูกาล ส่วนอีกร้อยละ 20.80 เป็นผู้ที่เคยหาเป็น
บางปีเนื่องจากมีข้อจำกัดเรื่องเวลาหรืออื่นๆ และผู้ที่ไม่เคยหาเลย คิด
เป็นสัดส่วนเพียงร้อยละ 4.16 เท่านั้น ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีชาวบ้าน
คนใดถูกจับกุมเรื่องบุกรุกเพื่อเก็บของป่า ซึ่งแสดงว่าชุมชนสามารถเข้า
ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้อย่างเต็มที่

ล่าคลอง ท้องนา ป่าไพร หล่อเลี้ยงชีวิต

ปลาผัดไฟเมนูบ้านป่า

ล่าคลอง เป็นตั้งตลาดหาปลาของชาวบ้านบ้านแม่สุริน

“เมนูที่ทำกินที่บ้านผมจะเป็นแกงเลียง ใส่ผักกูด ตำลึง
ชะอม หน่อไม้ น้ำพริก ปลาโมก ปลาเกร็ด ปลาสำน้ำ
ส่วนมากปลาเอามาปิ้ง ทอด ต้ม หรือทำเป็นปลากระบอก
คลุกเกลือ ใส่กระบอกไม้ไผ่ ใส่น้ำ แล้วไปเผาให้ปลาสุก
เบียวจนแดง เรียก ปลาผัดไฟ ก็คือ ปลาทอบในกระบอก
ไม้ไผ่ ผัดเป็นภาษาที่เรียกกันในพื้นที่ คือ เอาไปหมუნๆ
ไผ่ที่ใช้เป็น ไผ่ขาง”

สาคร ทานา บอกเล่าถึงอาหารท้องถิ่นของตนเอง ในเมนูที่เรียก
ว่า “ปลาผัดไฟ” ได้อย่างเข้าใจถึงความหมายทางภาษาและวิถีชีวิตที่ต้อง
พึ่งพาป่า อาหารทั้งหมดอันเป็นมือประจำที่ยกตัวอย่างมา ได้จากธรรมชาติ
ล้วนๆ มีเพียงซุสด้วยเกลือทุกอย่างก็อร่อย เพราะวัตถุดิบที่นำมาทำ
มีรสชาติโดยตัวของมันเองไม่ต้องปรุงแต่งให้มากมาย

สาคร ขณะนี้อายุ 38 ปี เป็นชาวบ้านบ้านแม่สุริน ที่เคยผ่านประสบการณ์ใช้ชีวิตในเมือง มีโอกาสเรียนหนังสือ โดยเลือกเรียนทางการเกษตร กระทั่งจบได้ทำงานกับบริษัทด้านการเกษตรรายใหญ่ แต่กระนั้นก็ตาม ถึงแม้มีรายได้มากแต่ก็ไม่ค้นพบความสุข หน้าที่ยังเกิดอุบัติเหตุทางด้านเศรษฐกิจทำให้นโยบายของบริษัทมีการเปลี่ยนแปลงโดยให้พนักงานออกจากงาน และปรับเปลี่ยนโยกย้าย

“ตอนทำงานอยู่แม่สอด ช่วงหนึ่งเกิดวิกฤติต้มยำกุ้ง ทางบริษัทเขาปลดพนักงาน ผมไม่โดนปลด แต่เขาจะย้ายผมไปภูหินร่องกล้า ช่วงนั้นประมาณปี 2538 ผมรู้สึกว่ไกลบ้าน ออกจากงานปี 41 ใครออกเขาจะมีชดเชยเงินให้ ... จึงคิดได้ว่าต้องกลับไปอยู่บ้าน เพราะหากอยู่ในจุดนี้ครอบครัวก็จะเป็นครอบครัว พ่ออยู่ที่หนึ่ง แม่อยู่ที่หนึ่ง ลูกอยู่ที่หนึ่ง”

ด้วยมีครอบครัวต้องดูแลรับผิดชอบ สมาชิกทั้งสิ้น 5 คน ประกอบด้วย พ่อ แม่ สาคร แฟน และลูกสาว และมองเห็นว่าที่บ้านพอมีที่มีทาง แต่ที่บ้านไม่มีแรงงาน น้องสาว น้องชายไปทำงานในเมืองหมด ไม่มีใครใช้ที่ดินทำการเกษตร ตอนนั้นที่ดินมีอยู่ประมาณ 30 กว่าไร่ สาครคิดว่าหากไม่ใช้ทำกินก็ลองรกร้างว่างเปล่า จึงมาทำการเกษตร และเลือกที่จะทำเกษตรอินทรีย์

แม้ว่าจะมีรายได้จากการเป็นเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบล และทำการผลิตเอง แต่สาครยังคงใช้ชีวิตแบบพึ่งพาป่า หาอาหารจากป่า และแหล่งธรรมชาติเหมือนครอบครัวอื่นๆ ในหมู่บ้าน เช่น เห็ด หน่อไม้ และสัตว์น้ำ

“เมนูหลักๆ จะเป็นพืชผักตามหัวไร่ ปลายนา ผักกูด ปลาที่มีอยู่ในลำน้ำ หน่อไม้ อาหารโปรตีน กินไก่ หมู ที่เลี้ยงไว้ หรือไปซื้อของที่ตลาดนัดตอนเช้าในหมู่บ้าน ก็จะมีขายเนื้อสัตว์ แม่ค้าจะไปรับผักจากในเมืองมาขาย ตอนเช้า แต่ตอนกลางวัน ตอนเย็น จะมีผักในหมู่บ้าน ขายกัน ตลาดที่ว่า คือ ร้านขายของชำ”

นอกจากนั้น ยังมีการหาปลาตามลำคลอง

“ตอนนี้ยังมีการเข้าไปหาอาหารจากป่า เช่น เห็ดฟาง ผักจากป่า ซึ่งมีอยู่ทุกฤดูกาล บริเวณพื้นที่เป็นบ้านติดป่า สำหรับการหาปลา หากเป็นปลาสำน้ำบางส่วนก็หาเอง บางส่วนก็ซื้อจากชาวบ้าน การหาปลาตามลำน้ำ ส่วนใหญ่จะใช้เครื่องมือหาปลาต่างๆ เช่น โพงพาง เย็นวางไว้และตอนเช้าไปยก”

ชีวิตของสาคร ทานา หลังจากกลับมาอยู่บ้าน อยู่กับครอบครัว ทำให้มีทางเลือกกับชีวิต มีเวลา และอาหารการกินมากขึ้น เช่น มีอิสระที่จะหาอาหารจากแหล่งอาหารตามธรรมชาติอันเป็นการลดรายจ่ายให้กับครอบครัว เวลาที่เหลือยังสามารถทำงานช่วยเหลือเพื่อนในชุมชน ซึ่งแตกต่างจากผู้คนที่ใช้ชีวิตในเมืองอุตสาหกรรม ที่เร่งรีบจนมองไม่เห็นความเรียบง่ายของชีวิตอีกด้านหนึ่ง

อาหารตามนิเวศ หน่อ เห็ดปลวก และน้ำปู

“เข้าไปในป่าไม้ไกล ประมาณ 500 เมตร ในการเข้าไปหาแต่ละครั้ง จะได้ผัก เห็ด หน่อ ปลวกก็เข้าห้วยนิดหนึ่ง โดยการหว่านแห ชาวบ้านบางคนหาปลาได้มากก็จะเอามาขาย” (เพ็ญพิกา เรือนตะ)

วิถีชีวิตของ เพ็ญพิกา เรือนตะ วัย 48 ปี คนชุมชนเดียวกับสาคร ทานา นางมีสมาชิกครอบครัว 5 คน เลี้ยงชีพด้วยการเกษตร ปลูกผัก หมุนเวียน ปลูกผักสวนครัว เช่น ช่า ตะไคร้ พริกโดยมีการแลกเปลี่ยน ทำเกษตรอินทรีย์สำหรับปลูกพืชที่กินประจำ เช่น กระเพรา ต้นหอม ผักชี ผักกาด แต่พวกผักต่าสิ่งจะปล่อยให้ขึ้นเองตามธรรมชาติ เพียงทำราวให้เลื้อยขึ้นไป และเลี้ยงสัตว์ไว้รับประทานเอง เช่น ไก่ และปลา นอกจากนี้ยังเป็นแพทย์แผนไทยที่มีความรู้เรื่องการนวด และลูกประคบสมุนไพร

เพ็ญพิกากล่าวว่า ชาวบ้านพึ่งพิงป่าโดยการเก็บเห็ด ซึ่งจะขึ้นทุกฤดูตลอดปี สำหรับเห็ดปลวกซึ่งเป็นเห็ดที่มีรสชาติอร่อยจะขึ้นช่วงเดือนสิงหาคมถึงกันยายน โดยการเข้าไปหาแต่ละครั้งจะรวมกลุ่มกันไป

“การเข้าไปหาเห็ดบางวันได้ถึง 1,000 บาท ช่วงกันยายนนี้เห็ดปลวกราคาก็โลกริมละ 100 บาท ในการเข้าไปหาแต่ละครั้งเราจะมีการไปสำรวจก่อนล่วงหน้าบริเวณป่าที่เห็ดจะออกดอก จากนั้นก็รวมกลุ่มกันหาเห็ด เมื่อสิ้นเห็ดปลวกแล้วในเดือนพฤศจิกายนจะมีเห็ดแดงหรือเรียกเห็ดไข่นานาเขาเปิด ซึ่งเห็ดชนิดนี้จะออกทั้งปี หรือเห็ดเผาะ (หือบ) จะออกช่วงมิถุนายน”

การเข้าไปหาเห็ดแต่ละครั้งต้องเตรียมตัว คือ

“ในการไปหาเห็ดแต่ละครั้งจะเตรียมเสื้อผ้าหนาๆ เพราะ
ยุ่งเยอะ ส่วนมากแล้วชาวบ้านจะเข้าไปโดยไม่เตรียม
อะไรติดมือไปเลย จะไปสร้างอุปกรณ์เอาในป่า โดยตัด
ไม้ไผ่มาสานกระบุง การที่ต้องเลือกใช้กระบุงเพราะเห็ด
หากใส่กระสอบจะทำให้ดอกเห็ดหัก ยับ ไม่สวย อีกทั้ง
การเดินทางในป่า บางครั้งต้องขึ้นเนินข้ามห้วย กระบุง
สะดวกหลังจึงดีที่สุด หากบางครั้งหามาได้เยอะชาวบ้าน
ก็จะเอามาแบ่งกันกิน”

เพ็ญพิกา เล่าให้ฟังถึงรายละเอียดอย่างผู้ชำนาญเรื่องการหาเห็ด

นอกจากนั้นยังมีการเข้าไปหาหน่อไม้ ยามเมื่อน้ำนองจะมีปลาขึ้นมาชุกชุมให้จับกินกัน หรือหากช่วงเมษาก็มีลูกอ๊อด ช่วงเดือนสิงหาคมจะมีเห็ดปลวก

เมนูอาหารจากแหล่งธรรมชาติ ที่อยู่ห่างจากบ้านเพียง 500 เมตร เข้าไปหาไม่ถึงครึ่งชั่วโมง ก็จะได้ผลผลิตมากมายมาประกอบอาหาร หรือได้มากจนต้องเก็บเอามาถนอมอาหารไว้ เช่น หน่อไม้ที่ชาวบ้านหาได้มาก จะเอามาดอง เรียกว่า หน่อตีป (ปี้ป) โดยเป็นหน่อของต้นไผ่ที่ชาวบ้านเรียกไผ่กลาง หรือหาปู เพื่อทำน้ำปู ซึ่งจะไปหาตามทุ่งตามคลอง โดยชาวบ้านยืนยันว่ายังมีปูอยู่ชุกชุม แสดงถึงระบบนิเวศยังมีความสมบูรณ์ และเกื้อกูลต่อสิ่งมีชีวิตตามลำคลอง ท้องนา

จันคำ ปัญญา วัย 50 ปี ชาวบ้านบ้านแม่สุริน ได้เพิ่มเติมเกี่ยวกับการหาปูเพื่อทำน้ำปู อย่างเห็นภาพว่า

"บางครั้งปูหนีบ ทำให้ต้องใส่ถุงมือ เวลาไปอาจไปเป็นกลุ่มหรือไปคนเดียวก็ได้ แต่หากจะไปจับปูที่นาของคนอื่นจะต้องขออนุญาตเจ้าของก่อน ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันมาไม่ขาด"

การทำน้ำปูนั้น จะใช้ปูอย่างน้อย 4-5 กิโลกรัม วิธีการทำน้ำปู นำปูที่ได้มาล้างให้สะอาด จากนั้นนำเข้าเครื่องปั่น ตองไว้ 1 คืน รุ่งเช้าเอาไปตั้งไฟ แล้วใส่ใบตะไคร้ เคี้ยวให้หนืดก็จะได้น้ำปูสำหรับใช้ปรุงรสอาหาร หรือขาย แจก แบ่งปัน

บ้านแม่สุรินยังมีการปลูกผักไว้กินเองที่เหลื่อแบ่งปันและขาย

ที่บ้านแม่สุริน ชาวบ้านไม่ขาดแคลนข้าว เพราะมีความคิดแบบพึ่งตนเอง คือ จะปลูกให้พอกินก่อน เหลือแล้วค่อยขาย อีกทั้งการปลูกข้าว ยังแสดงถึงรากเหง้าวิถีวัฒนธรรมเดิม โดยจะเห็นได้จากการเลี้ยงเจ้าที่ ไนไร่ก่อนทำนา ในพิธีกรรมจะมีไก่ต้ม และเหล้าเป็นเครื่องเซ่นหลัก และนำไปวางไว้บนบ้านจำลองหลังเล็กคล้ายศาลพระภูมิ จากนั้นจึงไหว้โดยจตุรปู

กล่าวโดยรวม วิถีชีวิตของชาวบ้านแม่สุริน และพื้นที่ศึกษา บ้านปางหมู แม่อกเหนือ ผาเจริญ ยังมีการพึ่งพิงล่าคล่อง ท้องนา ป่า ทั้งในฐานะเป็นแหล่งอาหารหลัก และเป็นทางเลือก ดังนั้นการขาดแคลนเงินเพื่อการซื้ออาหารของคนชุมชนทั้งสี่ไม่ใช่เรื่องใหญ่ ดังที่ชาวบ้านบ้านแม่อกเหนือให้ความเห็นว่า

"การซื้ออาหารจากตลาด เพียงเพื่อตอบสนองต่อความต้องการลิ้มลองและเปลี่ยนรสชาติอาหารเท่านั้น หาใช่ความจำเป็นสำหรับดำรงชีวิต"

รวมถึงกรณีของ สาคร ทานา เพ็ญพิกา เรือนติะ และ จันคำ ปัญญา ที่ยืนยันชัดว่าป่าและทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต วิถีชุมชน

อย่างไรก็ตาม แม้อำเภอจะมีความอุดมสมบูรณ์ ปัจจุบันเหตุการณ์ภัยทางธรรมชาติ เช่น น้ำป่าไหลบ่าฉับพลัน หรือกรณีฝนตกหนักทำให้ดินถล่ม ได้เข้ามาเป็นความเสี่ยงสำคัญต่อชุมชนพื้นที่สูง เพราะเมื่อเกิดภัยดังกล่าวทำให้ชาวบ้านไม่สามารถหาอยู่หากินได้อย่างปกติ ปัจจุบันการรวมกลุ่มพูดคุยทุกข์สุขของชุมชน จึงได้มีการผนวกเอาสถานการณ์ภัยพิบัติตามธรรมชาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการมองอนาคตชุมชน และเพื่อหาทางวางแผน ตั้งรับ ให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้จริงยามเกิดเหตุการณ์ภัยพิบัติ เช่น แผนการสำรองอาหารแก่ชุมชนเมื่อถนนถูกตัดขาด ฯลฯ

เสียงทะเลใต้

การศึกษาความมั่นคงทางอาหาร

พื้นที่ประมงชายฝั่งภาคใต้

และสิทธิการเข้าถึงแหล่งทรัพยากร

ชายฝั่ง-ทะเล

ผู้คนชุมชนประมง เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่เผชิญหน้ากับกระแสการพัฒนาที่มุ่งขยายการเติบโตทางเศรษฐกิจระดับมหภาคโดยอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยสร้างความแข็งแกร่ง ผลที่เกิดขึ้น คือ ประมงพื้นบ้านขนาดเล็กต้องประสบกับปัญหาการทำประมงผิดกฎหมาย การเผชิญหน้ากับโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น การใช้พื้นที่ในโครงการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การสร้างท่าเทียบเรือน้ำลึก และปัญหาเกี่ยวกับกฎหมายประมง ฯลฯ อันนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น สถานการณ์ดังกล่าวดำรงมาอย่างยาวนานกระทั่งปัจจุบัน

ประมงพื้นบ้านซึ่งมีทุนและการเข้าถึงโอกาสต่างๆ น้อยอยู่แล้ว เป็นผู้รับผลพวงจากทิศทางการพัฒนาที่ตนเองไม่ได้มีส่วนรับรู้ร่วมคิด และร่วมตัดสินใจ แต่กลับต้องแบกรับภาระเพิ่มขึ้นจากค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น ทั้งค่าอาหาร ค่าอุปโภคและบริโภค ค่าเลี้ยงดูและเล่าเรียนบุตร ต้นทุนในการประกอบอาชีพ จากวิถีชีวิตที่เคยอยู่ดีกินดีปรับเปลี่ยนเข้าสู่เส้นทาง

ความยากจน ช้ำร้ายยิ่งกว่านั้นหมู่บ้านประมงพื้นบ้านจำนวนหนึ่งต้องถูกโยกย้าย เพราะทำประมงต่อไปไม่ได้เนื่องจากโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น แผนการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ส่งเสริมการก่อสร้างและการลงทุนได้เข้าไปตั้งแทนที่ในที่อยู่อาศัยของชุมชน โครงการต่างๆ เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนความมั่นคงทางอาหารและการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

วิถีประมงพื้นบ้าน ใช้แรงงานครอบครัว และทักษะเฉพาะตน

อย่างไรก็ตาม ปัญหาความมั่นคงทางด้านอาหารไม่สามารถแบ่งแยกออกจากปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ในรูปแบบของฐานทรัพยากรเพื่อการผลิตและการดำรงชีวิต แต่ในสภาพที่เป็นอยู่จริงแม้ว่าผู้คนชายฝั่งทะเลจะตระหนักถึงความสัมพันธ์นี้สักเพียงไร ทางกลับกันพวกเขากลับรู้สึกว่าได้ตนเองไม่ได้เป็นเจ้าของทรัพยากร เจ้าของทะเลอย่างที่มีมองเห็นอยู่ทุกวัน ทรัพยากรในถิ่นเกิดกลับมีคนภายนอกมากมายได้จับจองเป็นเจ้าของ ในงานศึกษาชิ้นนี้ได้ค้นพบเรื่องราวสถานการณ์ชีวิต การกินอยู่ของชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่กับชายฝั่งทะเลภาคใต้ ทั้งด้านอ่าวไทยและอันดามัน ว่าพวกเขาปรับตัวและ

ดำรงชีวิตภายใต้กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร โดย
ได้ทำการศึกษาในพื้นที่ดังต่อไปนี้

พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษา คือ ชุมชนประมงพื้นบ้าน ใน 2 จังหวัด
และสองฝั่งทะเลของประเทศไทย

- ฝั่งทะเลอ่าวไทย: ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัด
นครศรีธรรมราช

- ฝั่งทะเลอันดามัน: ตำบลบางลึก และตำบลเกาะลิบง อำเภอ
กันตัง จังหวัดตรัง

ฝั่งอ่าวไทย

ม.6 บ้านสระบัว
และ ม.7 บ้านหน้าทับ
ต.ท่าศาลา อ.ท่าศาลา
จ.นครศรีธรรมราช

ฝั่งทะเลอันดามัน

ม.4 บ้านน้ำราบ ต.บางลึก
และ ม.3 บ้านมดตะนอย
ต.เกาะลิบง อ.กันตัง
จ.ตรัง

มุมมองอาหารและความมั่นคงทางอาหาร ชุมชนประมงพื้นบ้าน

ชาวประมงพื้นบ้านทั้งสี่ชุมชน ได้นิยามความหมายของความมั่นคงทางอาหารคล้ายคลึงกัน ถึงแม้ชุมชนจะไม่มีพื้นที่ทำการผลิตสำหรับปลูกพืชผล เช่น ข้าวที่ถือเป็นหลัก แต่ทั้งสี่ชุมชนที่ศึกษาให้นิยามความมั่นคงทางด้านอาหารว่า ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรในพื้นที่ ได้แก่ สัตว์น้ำ และป่าชายเลน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของผลผลิตทางธรรมชาติที่นำมาซึ่งความมั่นคงด้านชีวิตและอาชีพของชาวประมงพื้นบ้าน หากทรัพยากรดังกล่าวถูกทำลาย เสื่อมโทรม หรือถูกใช้จนเกินความจำเป็น ความไม่มั่นคงทางด้านอาหารจะเกิดขึ้นแน่นอน

จังหวัดนครศรีธรรมราช

บ้านสระบัว และบ้านหน้าทับ ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้มีการให้ความหมายเกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหารไว้อย่างเชื่อมโยงกันระหว่างความสมบูรณ์ของทรัพยากรชายฝั่ง และทะเลกับวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน

"ในส่วนของชาวประมงพื้นบ้าน หมายถึงการมีทรัพยากรทางทะเลที่อุดมสมบูรณ์ ครอบครัวมีรายได้ที่มั่นคงจากการประกอบอาชีพ สามารถที่จะซื้อหาปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอาหารที่มีคุณภาพ สะอาด และปลอดภัยมาให้คนในครอบครัวได้ทานอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งไม่มีหนี้สิน ไม่ต้องไปทำงานไกลบ้าน และมีเวลาอยู่กับครอบครัว"

ความมั่นคงด้านอาหารของชาวประมงพื้นบ้านขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรในพื้นที่ซึ่งก็คือ สัตว์น้ำ ทะเล และป่าชายเลน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของผลผลิตทางธรรมชาติที่นำมาซึ่งความมั่นคงด้านชีวิตและอาชีพ หากทรัพยากรดังกล่าวถูกทำลาย เสื่อมโทรม หรือถูกใช้จนเกินความจำเป็น ชาวประมงพื้นบ้านจะเป็นคนกลุ่มแรกที่จะตกอยู่ในภาวะเสี่ยง

ชาวประมงมีการแบ่งงานกันทำ ผู้ชายส่วนมากจะออกทะเล ผู้หญิงดูแลบ้าน ซ่อมแซมอุปกรณ์ประมง

จังหวัดตรัง

บ้านน้ำราบ และบ้านมดตะนอย กำหนดนิยามความมั่นคงด้านอาหาร สรุปได้ดังนี้

“ความมั่นคงทางอาหาร คือการที่ครอบครัวมีรายได้จากการประกอบอาชีพที่สม่ำเสมอและมั่นคง ทำให้มีความสามารถในการจัดหาอาหารที่มีประโยชน์ ถูกหลักโภชนาการมารับประทาน อีกทั้งสามารถมีรับประทานครบสามมื้อ ซึ่งความมั่นคงด้านอาชีพก็เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในการจัดการทะเลและชายฝั่ง และสิทธิในการจัดการที่ดินและที่อยู่อาศัย เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่นั้นสามารถนำมาใช้เป็นที่อยู่อาศัย แหล่งหาอาหาร และแหล่งผลิตอาหารในการสร้างรายได้กลับสู่ครอบครัว”

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชุมชนประมงพื้นบ้านเผชิญกับอุปสรรคมากมาย ทั้งภาวะความยากจน ความไม่มั่นคงในชีวิตและการทำงาน บางบ้านต้องออกไปประกอบอาชีพนอกชุมชน และชาวประมงส่วนใหญ่ไม่มีสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยเพราะการสร้างบ้านของชาวประมงบางส่วนอยู่ติดกับชายหาดหรือริมคลอง ซึ่งพื้นที่เหล่านี้จะอยู่ในการดูแลรับผิดชอบของหน่วยงานราชการ นอกจากนี้พบว่าปัจจัยด้านภัยพิบัติและสภาพอากาศที่แปรปรวนก็ได้มีผลกับการประกอบอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากภายหลังเกิดเหตุการณ์สึนามิ ปี พ.ศ. 2547 สภาพพื้นที่ชายฝั่งทะเลเปลี่ยนไป ระบบนิเวศ เช่น ร่องน้ำชายหาดที่มีเส้นทางไหลเปลี่ยนแปลงจากเดิม ชาวบ้านมีความหวาดระแวงเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันสภาพอากาศที่แปรปรวนก็มีผลกับปริมาณการจับสัตว์น้ำ สิ่งเหล่านี้ยิ่งสร้างให้เกิดความไม่มั่นคงในชีวิตและอาชีพของชาวประมงพื้นบ้านมากขึ้น

สถานการณ์ทรัพยากรชายฝั่ง และสิทธิการเข้าถึง

บ้านหน้าทับ

หมู่ที่ 7 ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

บ้านหน้าทับเป็นพื้นที่ที่มีระบบนิเวศที่หลากหลายและปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา จากเดิมที่เป็นพื้นที่ชายหาดทรายขาวเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ ปัจจุบันได้กลีบกลายเป็นดินโคลนและป่าชายเลน การเปลี่ยนแปลงสภาพทางกายภาพนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะตามแบบพื้นที่ชายฝั่ง ซึ่งได้สร้างระบบนิเวศใหม่ขึ้นมากลายเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำและแหล่งประกอบอาชีพที่สำคัญของชาวประมงพื้นบ้านในหมู่บ้าน

แผ่นดินงอก การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและการปรับตัว

ย้อนหลังไปประมาณ 5 ปี ชายหาดบ้าน หน้าทับมีการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ จากที่เคยเป็นชายหาดทรายขาว ได้เปลี่ยนเป็นดินเลนโคลนยาวออกไปประมาณเกือบ 1 กิโลเมตร ทำให้เกิดปัญหาเรือประมงไม่สามารถออกจากชายฝั่งได้เพราะจะจมโคลนเลน ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาร่วมกันของชุมชนบ้านหน้าทับและหลายชุมชนที่ใช้เส้นทางเข้าออกเรือเส้นเดียวกัน ชาวบ้านจึงหาทางแก้ปัญหาโดยระดมเงินทุนจากชาวบ้านในหมู่บ้านและบริเวณใกล้เคียง เพื่อขุดร่องน้ำสำหรับเป็นเส้นทางในการเข้าออกของเรือด้วยกัน 3 ร่องน้ำ และใช้ประโยชน์ร่วมกันมาจนถึงปัจจุบัน

บ้านหน้าทับ มีจำนวนหลังคาเรือนประมาณ 370 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 1,955 คน เพศชาย จำนวน 1,006 คน เพศหญิง จำนวน 949 คน

การนับถือศาสนาของคนในบ้านหน้าทับ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามประมาณร้อยละ 98 โดยมีมัสยิดจำนวน 1 แห่ง คือ มัสยิดดารุลามานบ้านหน้าทับ และมีบาไลย คือบาไลยบ้านหน้าทับเหนือเป็นที่ปฏิบัติศาสนกิจของศาสนาอิสลาม

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของชายฝั่งทะเลบ้านหน้าทับ เป็น ทั้งอุปสรรคและโอกาส ชาวบ้านค้นพบว่าระบบนิเวศแบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้น กลายเป็นแหล่งเลี้ยงชีพและรายได้ที่อุดมสมบูรณ์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเดิม เพียงแต่ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ที่เปลี่ยนไป ปัจจุบันมีการ ใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนที่เกิดขึ้นใหม่หลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็น ไม่ใช้สอยที่สามารถตัดใช้ได้ตามความจำเป็น โดยยังไม่มีการกีดกันของ ชุมชนในการจัดการป่าชายเลน การหาหอยเจดีย์ของผู้หญิงและเด็ก การ เก็บน้ำผึ้งในป่าชายเลนมาทำการจำหน่ายเป็นรายได้เสริมในครัวเรือน เป็นต้น

การรักษาฐานทรัพยากรจากการรุกรานของเครื่องมือล้างผลาญสิ่งแวดล้อม

ที่ผ่านมาบ้านหน้าทับสืบทเรียนจากผลกระทบของแผนงานและนโยบายของรัฐที่ไม่เอื้อต่อการเสริมสร้างชุมชนให้เป็นฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาเกี่ยวกับเครื่องมือประมงเป็นเรื่องที่ตำบลท่าศาลาเผชิญมาเป็นระยะเวลาช้านาน โดยเฉพาะกรณีเรือคราดหอยลายที่เข้ามาทำการประมงในเขตประมงพื้นบ้านบริเวณอ่าวท่าศาลา ชุมชนได้ร่วมกันแก้ปัญหาจนสามารถผลักดันให้หน่วยงานภาครัฐมีการตรวจตราจับกุมและการเฝ้าระวังพื้นที่อย่างเข้มงวดในการทำการประมงหอยลาย เป็นผลให้จำนวนเรือคราดหอยลดลง

อีกทั้งมีการสนับสนุนจากกลุ่มองค์กรภายนอกเข้ามาทำกิจกรรมปลูกป่าชายเลนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนมีพื้นที่ป่าชายเลนเพิ่มขึ้น ส่งเสริมให้เกิดระบบนิเวศที่เอื้อต่อการอาศัยของสิ่งมีชีวิต ในการเป็นที่หลบภัยวางไข่ และอนุบาลตัวอ่อน

ทะเล คือ เงินค่าเล่าเรียนลูก

มานิตย์ หาญกล้า หรือบังบัว ตัวแทนประมงพื้นบ้านบ้านหน้าทับ ซึ่งได้ร่วมอยู่ในกระบวนการปกป้องทะเลจากเครื่องมือประมงทำลายล้าง และกลุ่มเรือพาณิชย์หาปลาขนาดใหญ่ ได้กล่าวถึงบรรยากาศของชุมชนว่า

"กลไกที่จะผลักดันเศรษฐกิจของชุมชนก็คือ ทรัพยากรสัตว์น้ำที่จับ ชาวประมงพื้นบ้านเมื่อจับปลามาได้ ก็จะไปเอาเข้าตลาดทุกเช้าวันจันทร์-ศุกร์ เสาร์ อาทิตย์ มีตลาด"

บังบัวได้เล่าถึงสถานการณ์ทั่วไปของชุมชน ในช่วงที่ยังไม่มีมรสุมเข้า แต่หากหน้ามรสุม ตลาดจะเจียบ ไม่มีชีวิตชีวา เพราะเรือไม่ได้ออกหาปลา

บังบัวกำลังทำเรือหัวโพงจำลองขนาดเล็ก ส่วนมากมีคนสั่งทำเป็นของ
ที่ระลึก

ชุมชนมีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชนและสร้างเครือข่ายนอก
ชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางด้านอาหาร เช่น การ
ร่วมกับหน่วยงานของรัฐในการวางปะการังเทียม ทำบ้านเพื่อให้ปลาอยู่
เป้าหมายสำคัญเพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน รุ่นลูกรุ่นหลาน
สามารถใช้ประโยชน์ในการหาเอามากินและเป็นอาชีพสืบไปได้ โดยบังบัว
ได้เล่าถึงวิธีการจัดการแบบชาวบ้านว่า

“ใช้หลักการห่างจากฝั่ง 1,700 เมตร ระยะ 700 เมตร จะ
มีการตั้งหม่า คือ จะเอาไม้หลาย ๆ ต้นปักเอาไว้ เพื่อที่จะ
เป็นที่หลบซ่อนของลูกปลาดัวอ่อน ๆ และมีการรณรงค์
ปลูกป่าชายเลน เพื่อเป็นสถานที่ให้กับลูกปลาดัวอ่อน ๆ
ได้มาหลบซ่อน ภูมิประเทศในหมู่บ้านเมื่อน้ำขึ้น น้ำจะ
ใหญ่ (น้ำสูง) พอน้ำลงมันจะเป็นตะกอนเลนทั้งหมด และ
น้ำจะเกิดความตื้น ปลาก็ไม่มีโอกาสที่จะหลบซ่อนได้
การทำหม่าก็เพื่อให้ปลาได้หลบซ่อนได้”

จากคำบอกเล่าของบังบ่าวถึงการหาอยู่หากินของชุมชนเมื่อ 18 ปีก่อนว่า บรรยากาศชุมชนหน้าทับ เมื่อหน้ามรสุมทุกครัวเรือนต้องหยุดออกทะเลหาปลา แต่ถึงแม้เรือจะไม่สามารถออกได้ ชาวบ้านยังมีทางเลือก คือ การหาอาหารในป่าชายเลนที่มีสัตว์น้ำและพืชหลายชนิดที่ใช้เป็นอาหารได้ อีกทั้งป่าชายเลนยังเป็นแหล่งหากินที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุที่ไม่สามารถใช้กำลังในการทำประมงทะเลได้ ก็มาทำการตักปลากระบอกตามป่าชายเลน

“ชาวประมงพื้นบ้านมีความเข้าใจในปลาตัวหนึ่งเหมือนชาวสวนยางที่เข้าใจน้ำยางอยู่ในถัง เหมือนชาวนาที่เข้าใจข้าวที่มาของการทำก๋วยเตี๋ยวมาเป็นข้าวเมล็ดหนึ่ง ต้องเหนื่อยยากลำบากขนาดไหน เช่นเดียวกันที่ประมงพื้นบ้านเข้าใจว่าปลาตัวหนึ่งว่าหมายถึงการส่งให้ลูกเรียน ปลาตัวหนึ่งคือเสื้อผ้าของลูก”

บังบ่าว ได้พูดเปรียบเทียบให้เห็นความสำคัญของแหล่งทรัพยากรว่านอกจากเป็นแหล่งอาหาร ยังเป็นแหล่งรายได้ ที่ทำให้ทุกๆ ชีวิตในชุมชนอยู่รอด

ตามความเชื่อแบบคนไทยมุสลิม ที่เห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นระบบกลไกของธรรมชาติที่พระเจ้าเป็นผู้สร้างมา และให้มนุษย์ได้แบ่งปัน ใช้อยู่ใช้กิน แต่ที่มีปัญหา ณ ปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในพื้นที่ชายฝั่งทะเลที่มีโครงการอันเกิดจากนโยบายของรัฐ เช่น การพัฒนานานิคมอุตสาหกรรม การใช้เครื่องมือประมงทันสมัยและทำลายล้าง

“ถ้าเกิดมีเรือหาปลาที่ผิดกฎหมายเข้ามา มีเรือประมงพาณิชย์เข้ามารุกล้ำน่านน้ำ ก็จะมีการแจ้งไปให้เครือข่ายได้ทราบ เราป้องกันแต่ไม่สามารถปราบปรามได้นอกจากการมีส่วนร่วมของภาครัฐ”

มานิตย์ หาญกล้า เปรียบเสมือนเสียงสะท้อนจากพื้นที่ ที่ได้ลุกขึ้นปกป้องความมั่นคงทางอาหาร ที่หมายถึงแหล่งทรัพยากรทะเลและชายฝั่งร่วมกับเพื่อนเครือข่ายประมงพื้นบ้านชุมชนอื่นๆ ด้วยความมุ่งมั่นและการทำงานอย่างต่อเนื่อง รูปธรรมจากการดำเนินงานค่อยๆ ชักนำหน่วยงานต่างๆ ทั้งรัฐและเอกชน เข้ามาร่วมในนโยบายชาวบ้านอย่างแสดงถึงความร่วมมือมากกว่าเมื่อครั้งอดีตที่ผ่านมา

บ้านสระบัว

หมู่ที่ 6 ตำบลท่าศาลา อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

อ่าวท่าศาลา เป็นบริเวณที่มีความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ของปริมาณและชนิดพันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในบริเวณนี้มีค่อนข้างสูง เดิมบริเวณด้านหน้าของบ้านสระบัวในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา พื้นที่มีลักษณะเป็นหาดทรายขาวสะอาด และเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดนครศรีธรรมราช แต่ในปัจจุบันสภาพของชายหาดและท้องทะเลได้มีการแปรสภาพเป็นพื้นเลนละเอียด เช่นเดียวกับบ้านหน้าทับ

บ้านสระบัวมีจำนวนหลังคาเรือนประมาณ 824 หลังคาเรือน จำนวนประชากรทั้งหมด 3,616 คน เพศชาย จำนวน 1,794 คน เพศหญิง จำนวน 1,822 คน การนับถือศาสนาของคนในชุมชนบ้านสระบัว ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 95 นับถือศาสนาอิสลาม นอกจากนั้นประชากรประมาณร้อยละ 5 นับถือศาสนาพุทธ

บ้านสระบัวมีแหล่งหอยชุกชุม ชาวบ้านเรียกดอนหอยลอย นอกจากเข้าไปหาหอยแล้วยังได้อาศัยบริเวณดอนหอยลอย จับสัตว์น้ำอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะสัตว์น้ำที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ เช่น กุ้งตักแตน ปูม้า ปลาบางชนิด และนอกจากดอนหอยลอยแล้ว บริเวณป่าชายเลนยังเป็นพื้นที่อาหารของชุมชนอีกที่หนึ่ง โดยมีการเข้าไปหาผัก หาพืช ที่มีอยู่ในป่าชายเลนมาบริโภค หรือชาวบ้านบางคนนำยอดต้นจากมาทำใบยาสูบ

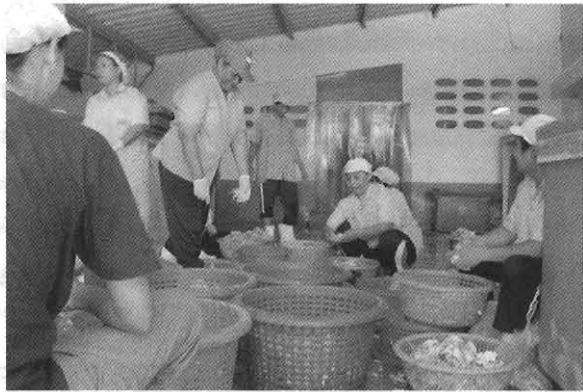
ศักยภาพของชุมชน

บ้านสระบัวมีทุนทางเครือข่ายทำงานพัฒนา ซึ่งมีหลายหน่วยงาน เข้ามาร่วมสนับสนุนการทำงานกับชาวบ้าน ได้แก่ องค์กรภาคประชาชน ในบ้านสระบัวที่รวมกลุ่มกัน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มสหกรณ์อ้อมทรัพย์ กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มสินค้าประมง กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มปุ๋ยชีวภาพ เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการรวมตัวกับหมู่บ้านอื่นในนามเครือข่ายประมงพื้นบ้าน อ่าวท่าศาลา อันมีหน่วยงานที่ร่วมทำงานด้วย ได้แก่ หน่วยงานราชการ คือ ประมงอำเภอท่าศาลา ประมงจังหวัด สถานีพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง องค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลา สมาคมดับบ้านดับเมือง มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช และมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

ส่วนในเรื่องทางสังคมและวัฒนธรรม บ้านสระบัวเป็นหมู่บ้านที่มี ทุนทางสังคมสูง เพราะเชื่อมโยงและเกี่ยวพันกันในลักษณะเครือญาติ ประกอบกับชาวบ้านสระบัวส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ด้วยเหตุนี้ คำสอนของศาสนาจึงเชื่อมโยงและสอดประสานไปกับการใช้ชีวิตของคน ในชุมชน กล่าวคือ เป็นลักษณะสังคมที่เอื้อเพื่อและมีน้ำใจซึ่งกันและกัน โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในหมู่บ้าน วัฒนธรรมที่เด่นในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม ได้แก่ เทศกาลถือศีลอด เทศกาล วันฮารีรายอ เทศกาลเฉลิมฉลองวันประสูติของท่านศาสดา และเทศกาล งานมัสยิดที่จะจัดประจำปี

ชาวบ้านผู้หญิงที่ไม่ออกทะเล แต่ใช้เวลาว่างลอกใบจาก เป็นรายได้
อีกทางหนึ่ง

บรรยากาสแพรับซื้อปลายามเช้า บ้านสระบัว

ผลกระทบจากนโยบาย

กฎหมายและนโยบายที่มีอยู่ ไม่สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง ที่ผ่านมามีอ่าวท่าศาลาประสบกับปัญหาการเข้ามาลักลอบทำประมงหอยลายของเรือประมงพาณิชย์ขนาดใหญ่ ซึ่งการเข้ามาทำประมงของเรือเหล่านี้ทำให้เกิดการรบกวนระบบนิเวศเป็นอย่างมาก เนื่องจากการทำประมงหอยลายจะต้องควadrat หอยลงไปในพื้นที่โคลนทำให้เกิดการกวนตะกอนขึ้น เป็นเหตุให้น้ำขุ่นและส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำชนิดอื่นที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น ที่ผ่านมามีชุมชนได้ร่วมกับเครือข่ายประมงพื้นบ้านอ่าวท่าศาลา และองค์กรการบริหารส่วนตำบลในการจัดทำประกาศและออกข้อบัญญัติท้องถิ่นตำบลท่าศาลาว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืน พ.ศ. 2552

บ้านมดตะนอย

หมู่ที่ 3 ตำบลเกาะลิบง อำเภอกันตัง จังหวัดตรัง

ป่าชายเลนตลอดแนวชายฝั่งทะเลจังหวัดตรังมีเนื้อที่ประมาณ 223,677 ไร่ มีสภาพสมบูรณ์ขึ้นภายหลังหมดยุคการให้สัมปทานเผาถ่าน โดยมีการปลูกเสริมฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรมและการดูแลรักษาป่าที่มีอยู่ให้ มีสภาพสมบูรณ์ขึ้น ชาวบ้านแบ่งป่าชายเลน ออกเป็น 2 ประเภทคือ (หนึ่ง) ป่าชายเลนชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านมีพื้นที่ประมาณ 300 ไร่ และ (สอง) ป่าชายเลนที่อยู่ในความรับผิดชอบของสถานีพัฒนาทรัพยากรป่าชายเลนที่ 31 มีพื้นที่ประมาณ 2,187,500 ไร่

บ้านมดตะนอยมีครัวเรือนทั้งหมด 246 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 991 คน แยกเป็น ชายจำนวน 520 คน และหญิงจำนวน 471 คน

ชาวบ้านในชุมชนบ้านมดตะนอยนับถือศาสนาเดียว คือศาสนาอิสลาม คิดเป็นร้อยละ 100 ของประชากรทั้งหมด ซึ่งจะมีศาสนสถานของอิสลาม 2 แห่ง

เปรียบป่าชายเลน ดั่งแหล่งจับจ่ายใช้สอยของชุมชน

ชาวบ้านบ้านมดตะนอยใช้ประโยชน์จากป่าชายเลนในหลายรูปแบบ เช่น นำไม้มาสร้างบ้านเรือนหรือซ่อมแซมที่พักอาศัย ทำคอกวัวคอกแพะ ทำสะพานเล็กๆ สำหรับการดูและซังเลี้ยงปลาและฝ่าวเรือ นำไม้มาทำรั้วล้อมที่ดิน อีกทั้งป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชน เพราะมีสัตว์น้ำที่หลากหลายชนิด

การจับสัตว์น้ำบริเวณป่าชายเลนส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเข้าไปจับบริเวณป่าชายเลนแถวคลองใหญ่ (เป็นปากคลองต่อกับทะเล) เพราะสามารถจับปู กุ้ง ปลา และเก็บหอยได้ตลอดทั้งปี โดยส่วนมากนิยมไปกันในช่วงเดือน 7 ถึงเดือน 9 ซึ่งเป็นหน้ามรสุม ทะเลมีลมแรงหรือพายุเข้า ชาวบ้านออกไปจับสัตว์ในทะเลได้ยาก ดังนั้นป่าชายเลนจึงเป็นทางเลือกหลักในยามออกทะเลไม่ได้

สัตว์น้ำที่จับได้ในป่าชายเลนบริเวณคลองใหญ่ได้แก่ หอยปากแดง หอยจับแฉง หอยนางรม หอยสังข์หวาน หอยแครง หอยเม็ดขนุน หอยเป่ หอยกัน ปูดำ ปูแสม กุ้งเคย ปลากะพงขาว ปลากะพงหมม หรือปลากะพงแดง ปลากะบอก ปลาเก๋า ฯลฯ ขณะที่ในทะเลก็มีสัตว์น้ำหลากหลาย

ชาวบ้าน บ้านมดตะนอย กำลังถักอวนด้วยตัวเอง

ชนิด เช่น ปลาทุ ปลาทูราย ปลาโลมา ปลาไส้ตัน ปลาพะยูน ปลาหลังเขียว ปลาฉลามหนู ปลาหมึก ปลาสาก ปลานกแก้ว ปูม้า ปูดาว ปูหิน ปูเหล็กไฟ กุ้ง ฯลฯ

ทรัพยากรสัตว์น้ำนอกจากจะเป็นอาหารของคนในชุมชนแล้วยังเป็นแหล่งรายได้ในการประกอบอาชีพที่ชุมชนสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ตลอดทั้งปี ดังนั้นป่าชายเลนและทะเลจึงเปรียบเสมือนแหล่งจับจ่ายสินค้าที่สำคัญสำหรับชาวชุมชนบ้านมดตะนอย หรืออาจกล่าวได้ว่าคุณภาพชีวิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านมดตะนอยขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลนเป็นหลัก

ชาวบ้านกำลังตากปลาเค็มซึ่งเป็นรายได้อีกทางหนึ่งนอกจากการขายปลาสด

สัตว์น้ำ ถูกกำหนดราคาโดยพ่อค้าแม่ค้า

ระบบเศรษฐกิจในบ้านมดตะนอยส่วนหนึ่งเป็นไปในลักษณะของทุนนิยมแบบพึ่งพา คือ มีกลไกทางด้านตลาด มีการผูกขาดราคาสินค้า ซึ่งเน้นผลกำไรเป็นหลัก เช่น ร้านค้า แพลลา เป็นต้น ซึ่งราคาของสินค้าจะถูกพ่อค้าและแม่ค้าคนกลางเป็นคนกำหนดราคา ทำให้คนในชุมชนต้องซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าปกติ หรือกรณีแพลลา ที่พ่อค้ากดราคาสัตว์น้ำที่ชาวประมงพื้นบ้านนำมาขาย สถานการณ์เช่นนี้ชุมชนเผชิญมาอย่างต่อเนื่องจนทำให้กลายเป็นความเคยชินและมองว่าเป็นเรื่องปกติ ส่งผลให้รายได้ของแต่ละครอบครัวไม่เพียงพอกับรายจ่าย

ชาวบ้านกำลังหาหอยชักตีน

กรณีการลดลงของหอยชักตีน

ปัญหาการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ อันเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงและการทำลายของมนุษย์ทำให้ทรัพยากรลดน้อยลง กรณีการลดลงของจำนวนหอยชักตีน ซึ่งถือเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของบ้านมตตะนอย สาเหตุของการลดลงเนื่องมาจากการเข้ามาทำการจับสัตว์น้ำของคนภายนอกที่มากขึ้น ประกอบกับการจับในแต่ละครั้งไม่ได้คำนึงถึงขนาดของหอยที่ส่วนหนึ่งยังเล็กอยู่มาก ทำให้มีการจับหอยชักตีนทั้งที่โตเต็มวัยและที่กำลังเป็นตัวอ่อน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ปริมาณหอยลดลงอย่างต่อเนื่อง หรือปัญหาการใช้เครื่องมือประมงผิดกฎหมาย ที่มีบุคคลภายนอกเป็นจำนวนมากเข้ามาหาปลาและมักนำเครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายเข้ามาใช้ในหมู่บ้าน เช่น อวนชักทับตลิ่ง

บ้านน้ำราบ

หมู่ที่ 4 ตำบลบางลึก อำเภอกันดิง จังหวัดตรัง

บ้านน้ำราบนอกจากมีทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นแหล่งทำมาหากินของชุมชน มีสัตว์น้ำให้จับขาย กินเป็นอาหารแล้ว ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ยังได้สร้างสรรค์ส่วนประกอบต่างๆ ให้ลงตัวและสวยงาม ทำให้บ้านน้ำราบกลายเป็นแหล่งดูปะการังและเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสวยงามที่หนึ่งของจังหวัดตรัง

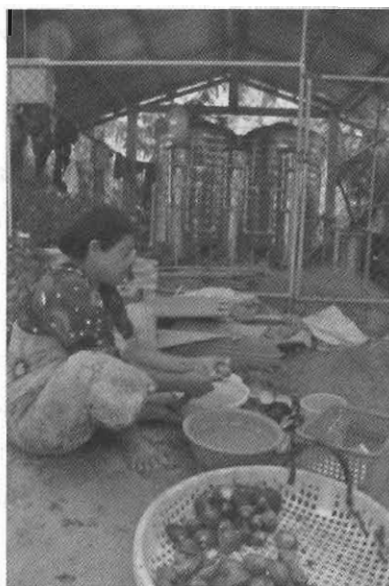
บ้านน้ำราบมีจำนวนหลังคาเรือนประมาณ 316 หลังคาเรือน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 1,304 คน เพศชาย จำนวน 670 คน เพศหญิง จำนวน 634 คน

การนับถือศาสนาของคนในบ้านน้ำราบ ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ประมาณร้อยละ 95 มีมัสยิดจำนวน 1 แห่ง และศาสนาพุทธร้อยละ 5

หอย ดัดลอบที่ชาวบ้านดักไว้ตามป่าชายเลน

ชุมชนน้ำราบทำประมงแบบพื้นบ้านที่ใช้เครื่องมือประมงจับ สัตว์น้ำตามชนิดของสัตว์น้ำ และชาวบ้านจะมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ของสัตว์น้ำว่ามีช่วงเวลาในการจับที่ต่างกัน เช่น ลอบปูม้า หาได้ช่วง เดือนพฤษภาคมถึงตุลาคม บริเวณที่จับหลังเกาะมุกต์ หน้าและหลัง เกาะกระตาน และหลังเกาะลิบง ปริมาณการจับ 10 กิโลกรัมต่อครั้ง รายได้ 300 บาท อวนปลากระบอก จับช่วงพฤษภาคมถึงตุลาคม บริเวณ ที่จับหลังเกาะมุกต์หน้า หลังเกาะกระตานและหลังเกาะลิบง ปริมาณการจับ 4 กิโลกรัมต่อครั้ง รายได้ 300 บาท ลอบปลาเก๋า หาเดือนมกราคม ถึงมิถุนายน บริเวณที่จับในลำคลอง บริเวณหน้าชายหาด ปริมาณการจับ 25-30 ตัวต่อครั้ง รายได้ 500 บาท เป็นต้น

ชาวบ้าน ทำความสะอาดหอยก่อนนำไปขาย

ทรัพยากรชายฝั่งบ้านน้ำราบ

ป่าชายเลน

บริเวณบ้านน้ำราบ มีพื้นที่ป่าชายเลนประมาณ 3,000 ไร่ การใช้ประโยชน์ คือ การเข้าไปหาปูดำ และหาหอยชนิดต่างๆ เพื่อบริโภคและจำหน่ายและใช้ไม้สำหรับสิ่งปลูกสร้างในครัวเรือน นอกจากนี้ป่าชายเลนยังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำวัยอ่อน และเป็นแหล่งศึกษาธรรมชาติของชุมชนและคนภายนอก

ห้วยทะเล

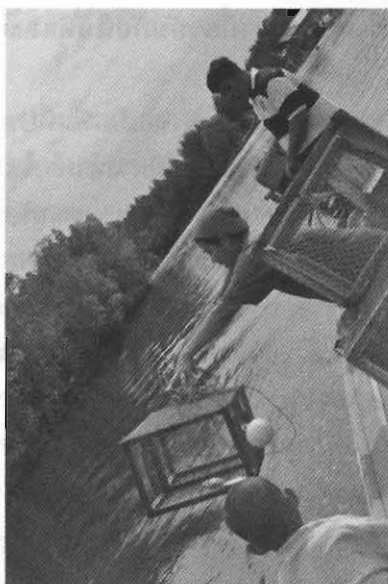
บริเวณบ้านน้ำราบ มีพื้นที่ห้วยทะเลที่อุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของจังหวัดตรัง พบอยู่บริเวณ 3.2 กิโลเมตร อยู่ทางทิศตะวันตก หน้าหาดหยงหล้า สภาพสมบูรณ์มาก ห้วยทะเลเหล่านี้มีประโยชน์เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำวัยอ่อน และแหล่งอาหารของพะยูน และชาวบ้านมีส่วน

ร่วมในการใช้ และร่วมกันอนุรักษ์ป่าชายเลนร่วมกับหมู่บ้านอื่นๆ และ
หน่วยงานของรัฐ

ปะการัง

บริเวณบ้านน้ำราบ มีแหล่งปะการังที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันหลาย
หมู่บ้าน บริเวณที่พบคือ ห่างจากศูนย์กลางชุมชน 3.4 กิโลเมตร ไปทางทิศ
ตะวันตก แหล่งที่พบคือสี่แยกคลองเสม็ด หน้าตลิ่งชัน และปากลำตยาว การ
ใช้ประโยชน์คือ เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งตกปลาของชาวประมง
การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ในฐานะแหล่งอาหารและรายได้ของชุมชน
บ้านน้ำราบในอดีต เป็นแหล่งศูนย์รวมทรัพยากรสัตว์น้ำมากมาย ทั้งกุ้ง
หอย ปู และปลา ชาวบ้านน้ำราบอาศัยทรัพยากรเหล่านั้นหล่อเลี้ยงชีวิต
เพื่อความอยู่รอด แต่เมื่อมีแรงกดดันจากภายนอกซึ่งเป็นผลพวงของความ
เจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่รุกเข้ามา ชาวบ้านจึงต้องมีการปรับตัวและ
พัฒนาทางเลือกด้านอาชีพ อีกทั้งใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัยขึ้น แต่ก็ยัง
ไม่เท่ากับความทันสมัยของการทำประมงพาณิชย์อย่างเรืออวนลากและ
อวนรุนที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่า

สถานการณ์การทำประมงในชุมชน มีการรุกล้ำเข้ามาทำการ
ประมงผิดกฎหมายของเรืออวนลาก อวนรุน และการระเบิดปลา ตลอดจน
การบุกรุกทำลายป่าชายเลน เหล่านี้คือผลข้างเคียงของการพัฒนาที่มา
พร้อมกับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ประกอบกับ
บ้านน้ำราบเป็นพื้นที่ที่เคยประสบกับภัยพิบัติสึนามิ ทำให้ชุมชนประมง
พื้นบ้านชายฝั่งได้รับผลกระทบทั้งด้านความเสียหายทางอาชีพและ
ทรัพยากรสิน จากท่ามกลางปัญหาดังกล่าวได้ทำให้เกิดแนวคิดการจัดการ
ทรัพยากรทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืนขึ้น ซึ่งเป็นแนวทางมาสู่การอนุรักษ์
และฟื้นฟูทรัพยากรทะเลและชายฝั่งในชุมชนน้ำราบ วัตถุประสงค์คือ
ปกป้อง ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการให้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นที่
ป้องกันภัยพิบัติหรือเหตุการณ์ภัยธรรมชาติที่ร้ายแรง กิจกรรมที่ชุมชน

ชาวบ้านกำลังวางลอบปลา

ดำเนินการได้แก่ การจัดการป่าชายเลนชุมชนร่วมกับส่วนบริหารจัดการ
ป่าชายเลนที่ 3 การจัดทำเขตเลเส (สี่) บ้าน มีชุดเฉพาะกิจทางทะเล
"ฉก.เลดริง" ทำหน้าที่ช่วยดูแลทะเล มีการเฝ้าระวังการใช้เครื่องมือประมง
ผิดกฎหมาย

การตั้งรับปรับตัวของชุมชน เกี่ยวกับภัยพิบัติและการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ

เนื่องจากชุมชนบ้านน้ำราบ เคยเป็นพื้นที่ประสบภัยคลื่นสึนามิ เมื่อปี 2547 ชุมชนมีการตื่นตัว และได้มีการหาทางในการตั้งรับ ป้องกัน หลีกเลี่ยง ลดผลกระทบ เหตุล่อแหลมต่างๆ จากภัยพิบัติ การป้องกัน ประกอบด้วยหลากหลายวิธีการ เช่น การสังเกตสภาพอากาศเพื่อเตือนภัย ให้คนในชุมชนทราบ การจัดทำระบบข้อมูลข่าวสารที่สามารถกระจายข่าว ทันกับเหตุการณ์และเข้าถึงชุมชน รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้เรื่องการเฝ้าระวังภัยทางทะเลและสภาพอากาศให้กับลูกหลานในชุมชน เป็นต้น

การเตรียมความพร้อมและการรับมือล่วงหน้าก่อนเกิดภัยหรือจัดการในสถานการณ์ฉุกเฉิน ทางชุมชนเสนอว่าควรจะมีการจัดทำระบบ ส่งต่อข้อมูลระหว่างกันภายในชุมชน หรือจัดทำแผนหนีภัย ส่วนการลดผลกระทบและการป้องกันล่วงหน้า ดำเนินการโดยการปลูกป่าชายเลน การจัดทำเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ

การฟื้นฟูระยะสั้นและระยะยาว ทางชุมชนเสนอว่าในระยะสั้น หากเกิดภัยพิบัติจริงจะต้องให้การช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัยและอาชีพ เพื่อให้คนที่ประสบภัยสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเองได้เหมือนเดิม ขณะที่การฟื้นฟูระยะยาวทางชุมชนไม่ได้มีข้อเสนอเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว

ฟังเสียงทะเลได้

หลายคนคงมีประสบการณ์ไปเที่ยวทะเล และชอบที่จะไปยืนใกล้ๆ กับริมชายหาด เดินย่ำทรายละเอียดบนหาดทราย รับลมโชย พร้อมกับฟังเสียงคลื่นที่ซัดสาดอย่างต่อเนื่อง แต่ละคนจะฟังเสียงคลื่นที่เปรียบเหมือนบทเพลงธรรมชาติและจากนั้นจึงจินตนาการแตกต่างกันไป

การได้ยินเสียงคลื่นของแต่ละคนคงมีความหมายต่างกัน บ้างตีความเสียงคลื่นว่าไพเราะ เห็นว่าทะเลสวยงามเป็นสถานที่ที่เหมาะสมกับการดำน้ำ ตกปะการัง นักธุรกิจหรือนายทุนตีความตามประสบการณ์ตนเองว่า น่าจะได้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์ให้กลายเป็นเงินตรา นักวิชาการว่าน่าศึกษาน่าเรียนรู้และควรบอกต่อลูกหลานในภายหน้า ส่วนเจ้าหน้าที่รัฐได้ยินเสียงทะเลแล้วคิดได้ว่าควรตั้งศักยภาพของทะเลมาใช้ประโยชน์ ใช้เป็นสินค้าส่งเสริมให้เศรษฐกิจของประเทศชาติเจริญรุ่งเรือง สำหรับคนมุสลิมนั้นเมื่อได้สดับฟังเสียงคลื่นทำให้เกิดภาพในใจว่าเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้กับทุกคน ทุกคนสามารถแบ่งปัน และใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกันเพื่อการดำรงอยู่ที่สงบ มีความสุข

ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจับปลาตุกทะเล จะใช้หม้อล้อมรอบไว้ระยะหนึ่งให้ปลาเข้าไปอาศัย และใช้สวิงช้อนจับ

ชุมชนมุสลิมที่อาศัยอยู่ริมฝั่งทะเลภาคใต้ ที่ส่วนหนึ่งนับถือศาสนาอิสลาม ยึดหลักปฏิบัติตามหลักศรัทธาที่พระศาสดากำหนดไว้ และเห็นว่า การที่พวกตนได้มาอยู่ใกล้กับแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เปรียบเสมือนพรอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้า ที่ให้ปัจจัยดำรงชีวิตต่อพวกเขาท่ามกลางทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ชุมชนมุสลิมชายฝั่งทะเลใต้ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย หาปู ปลา ตกหมึกโดยใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านที่ประดิษฐ์ขึ้นเองเหมาะกับสัตว์ชนิดต่างๆ และเป็นภูมิปัญญาส่งต่อรุ่นแล้วรุ่นเล่า ไม่มีใครคิดว่าสักวันหนึ่งทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาล สัตว์น้ำจะค่อยๆ สูญหายไป

ปู ปลา กุ้ง สัตว์น้ำ สัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ค่อยๆ หายไป ขณะที่การไหลมาของการกอบโกย การพัฒนาประเทศที่เป็นไปตามนโยบายที่สนับสนุนเศรษฐกิจระดับมหภาค การท่องเที่ยวที่เปิดรับการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมจนชุมชนตั้งรับไม่ทัน และการพัฒนาโครงสร้างทางวัตถุที่ได้ปรับเปลี่ยนคุณค่าเดิมอันงดงามของผู้คนในชุมชน ซึ่งหากไม่ปรับเปลี่ยนหรือยอมตามบ้าง ชุมชนจะกลายเป็นสิ่งแปลกแยก ไม่เข้าพวก ขณะที่ความทันสมัยกลายเป็นจินตนาการหลักของโลกปัจจุบัน

นายทุนเรือพาณิชย์หาปลาขนาดใหญ่ได้เข้ามาเป็นเจ้าของน่านน้ำทะเลโดยที่ชาวบ้านที่อาศัยริมชายฝั่งและหาอยู่หากินกับทะเลมานั้นนานได้แต่มองปรากฏการณ์ดังกล่าวอย่างมีคำถาม คำถามคือ เหตุใดกลุ่มผลประโยชน์เหล่านั้นสามารถใช้สิทธิ์ที่เกินขอบเขตได้มากมายนัก การเข้ามาของพาณิชย์ประมงขนาดใหญ่นอกจากเป็นการเบียดเบียนแหล่งหากินของชาวบ้านตัวเล็กๆ แล้ว ยังได้ใช้เครื่องมือประมงทำลายล้างสภาพธรรมชาติ เช่น อวนลาก อวนรุน ซึ่งเครื่องมือดังกล่าวได้ทำลายนิเวศทะเลตั้งแต่ระดับพื้นผิว ปะการัง และตัวอ่อนสัตว์น้ำ หรือตัวอย่างการทำลายระบบนิเวศจากนโยบายที่ไม่เปิดให้ชุมชนมีส่วนร่วม เช่น การสัมปทาน

หากนักปกครองและนักธุรกิจยินเสียงคลื่นทะเลว่าเป็นเสียงของปากท้องผู้คนประมงพื้นบ้านและคนอื่นจำนวนมาก โดยที่เมื่อรู้ถึงข้อมูลและเสียงคัดค้านต่างๆ แล้วไม่เอาหูไปนาเอาตาไปไร่เสีย หรือไม่โดนเสียงของผลประโยชน์ของตนเข้ามาครอบงำเสียก่อน โดยเข้าไปยุ่งเกี่ยวแบบใช้อำนาจที่เหนือกว่า ผ่านเงิน เทคโนโลยี หรืออำนาจตัดสินใจทางนโยบาย หากใช้หัวใจฟังเสียงของชาวบ้านอย่างจริงจัง ทำได้เช่นนี้ก็จะนำไปสู่การออกแบบแผนความมั่นคงทางด้านอาหารได้อย่างถูกต้องทิศทาง เพราะหากทะเลอุดมสมบูรณ์ดีเยี่ยมแล้ว ประเทศก็คงเพิ่มหม้อข้าวใบใหญ่อีกใบ อีกทั้งยังเป็นการประกันความเสี่ยงกับวิกฤตอาหารในอนาคตอีกด้วย

เมื่อต้นยาง “ผลัดใบ”

ยามเมื่อต้นยางผลัดใบ ราวเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม และช่วงหน้าฝน เดือนพฤษภาคมถึงกรกฎาคม ชาวสวนยางจะพักการกรีดยางไว้ก่อน เนื่องจากหากกรีดยางจะทำให้หน้ายางเสียและต้นยางตายได้ ช่วงเวลาที่ไม่ได้กรีดยางชาวสวนยางจะหันไปทำอาชีพเสริมอื่นๆ เพื่อมาจุนเจือครอบครัว ดังนั้นฤดูกาลที่ต้นยางผลัดใบและช่วงฝน จึงหมายถึงรายได้ชาวสวนยางขาดหายไปด้วย หากจะเปรียบเทียบการผลิตใบของต้นยางที่ใบยางค่อยๆ ร่วงแล้ว คงเปรียบได้กับใบเงินของชาวสวนยางที่ผลัดร่วงตามไปเช่นกัน

วิถีชีวิตของชาวสวนยาง ต้องตื่นแต่หัวรุ่ง ตีสามตีสี่ ไปกรีดยาง เพราะเป็นช่วงที่น้ำยางออกมาก หลายครัวเรือนจึงมีกาแฟหรือวันตั้งเป็นประจำอยู่ที่บ้าน สำหรับตีம்பลูกร่างกายให้ตื่น ก่อนไปกรีดยางชาวสวนยางจะมีอุปกรณ์ประจำ คือ ตะเกียงแก๊ส และมิดดัดยาง เมื่ออุปกรณ์พร้อมแล้ว ก็จะเดินหายเข้าไปในความมืดมืดจนฟ้ารุ่งอีกครั้งจึงจะกลับมายังที่พักเพื่อรอน้ำยางออกแล้วกลับไปเก็บน้ำยางจากภาชนะที่รองรับไว้ตอนเช้าสว่างอีกครั้ง

ภาพชีวิตของชุมชนสวนยาง เขามีท่วงทำนองเป็นอย่างไร กรณีศึกษาบ้านหินเพิงซึ่งปัจจุบันมีทั้งการปลูกยางและปาล์มอาจจะเป็นกรณีหนึ่งที่อธิบายความเป็นอยู่ และภาพชีวิตทั้งในระดับบุคคลและชุมชน จนถึงนโยบายต่างๆ ที่ทำให้วิถีชุมชนชาวสวนยางเปลี่ยนไป

รู้จักชุมชนหินเพิง

หมู่ที่ 8 บ้านหินเพิง ตำบลคลองพน อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่

อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอคลองท่อม ระยะทาง 20 กิโลเมตร มีประชากรทั้งหมด 1,175 คน เป็นหญิง 548 คน เป็นชาย 627 คน มีครัวเรือนทั้งหมด 279 ครัวเรือน ประชากรในหมู่บ้านหินเพิงนับถือศาสนาพุทธทั้งหมด ในหมู่บ้านจึงมีที่ทำกิจกรรมทางศาสนาหนึ่งแห่งคือ สำนักสงฆ์บ้านหินเพิง มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ 4 รูป ผู้คนได้เข้าวัดทำบุญทุกวันพระ 8 คำ 15 คำและวันสำคัญทางศาสนา รวมทั้งงานประเพณีสงกรานต์และวันผู้สูงอายุ วันสารทเดือนสิบ วันขึ้นปีใหม่ รวมถึงเป็นที่ประชุมของคนในหมู่บ้านอีกด้วย ทั้งนี้ ราษฎรหมู่ที่ 8 ตำบลคลองพน ได้อาศัยอยู่กันแบบเครือญาติ ผู้คนส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่ ทำให้ความเป็นอยู่อย่างกันเอง ถ้อยทีถ้อยอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ทรัพยากรธรรมชาติของบ้านหินเพิงที่สำคัญ ประกอบด้วย ป่าชุมชน 12 ไร่ และ ป่าต้นน้ำ ป่าอนุรักษ์ โดยเฉพาะน้ำตกหินเพิงซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของชุมชนหินเพิง

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน จากนาข้าวกว้างขวาง สู่สวนยางและปาล์ม

ในสมัยก่อนชุมชนยังมีการทำนาเป็นพื้นที่กว้างขวาง มีข้าวเหลือกิน ไม่จำเป็นต้องไปซื้อจากที่ไหน ส่วนข้าวที่เหลือก็เก็บไว้ หรือแบ่ง

หรือขายให้กับคนในชุมชน ส่วนรายได้ของคนในชุมชนในสมัยนั้น มาจากการขายน้ำมันยาง (น้ำมันที่นำมาจากต้นยาง) ขายของจากป่า เช่น หวายป่า สัตว์ป่า และขายสัตว์ที่เลี้ยงไว้ เป็นต้น เงินที่ขายได้จะนำไปซื้อของที่ไม่มีในชุมชน เช่น เสื้อผ้า

ส่วนยางพาราเข้ามาในชุมชนเมื่อประมาณ 40 ปีที่แล้ว ก่อนหน้านั้นจะมีแต่ยางพันธุ์พื้นบ้าน คนแรกๆ ที่นำยางเข้ามาปลูก เช่น สูงแดง สุขยัง ลุงพร้อม สุขยัง ดาซุ การปลูกจะใช้เมล็ดพันธุ์ปลูกเป็นหลัก ปลูกทิ้งไว้ตามสวน แต่มีการขยายปลูกยางพาราอย่างรวดเร็วในช่วงปี 2505-2510 กว่าๆ (หลังจากการตั้งกองทุนสวนยางไม่นาน) โดยการเข้ามาส่งเสริมของเจ้าหน้าที่รัฐ

การขยายตัวของยางพารามาจากการประกาศให้ทุนสนับสนุนของกองทุนฯ คนที่สนใจปลูกยางพาราก็สามารถมาขอทุนได้ บางคนมีที่ดินไม่ถึง 20 ไร่ ทางกองทุนฯ ก็อนุโลมให้ปลูกได้ ในช่วงแรกๆ ยังมีการทำนากันอยู่ แต่พอการปลูกยางพาราเริ่มมากขึ้น ควายก็เริ่มหมดไป เนื่องจากคนที่เลี้ยงควายต้องคอยระวังไม่ให้ควายไปกินต้นยาง (ในสมัยนั้นคิดค่าปรับเป็นเงิน 50 บาท ปัจจุบันราคา 500 บาทขึ้นไป) หลายคนที่ไม่อยากเฝ้าควายก็ขายควายออกไป เมื่อไม่มีควายก็ไม่มีแรงงานในการไถนา ผนวกกับสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ฝนตกไม่ตามฤดูกาล น้ำที่ใช้ทำนาเริ่มไม่เพียงพอ การทำนาก็ได้ผลผลิตน้อย ปลูก 1 ไร่ได้ข้าวประมาณ 20 กระสอบ ปู่ก็หาอยากขึ้นเพราะซื้อวัวควายที่จะเอามาทำปุ๋ยน้อยลง ทำให้ต้องซื้อข้าวสารมากขึ้น คนที่ยังมีนาอยู่ก็ต้องซื้อข้าวเพราะผลผลิตที่ได้ไม่เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครอบครัว จนกระทั่งพื้นที่นาผืนสุดท้ายหมดไปจากหมู่บ้านเมื่อประมาณ 6 ปีที่ผ่านมา

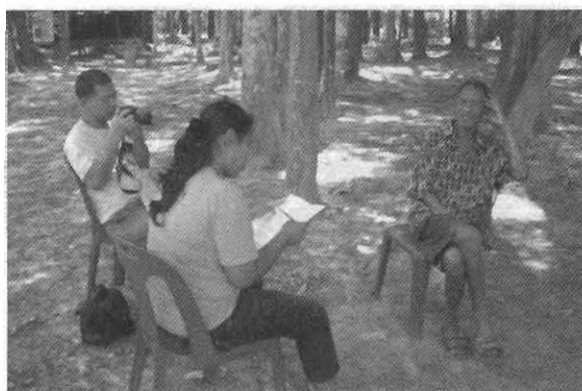
มุมมองความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านหินเหิง

คนทั่วไปในชุมชนเชื่อว่าความมั่นคงทางอาหาร ขึ้นกับความมั่นคงทางรายได้ ต้องมีเงินซื้อ บางคนเข้าใจว่าการมีเงินซื้ออย่างเดียวไม่อาจมั่นคงก็ได้ หากเงินใช้ไม่ได้คนในชุมชนก็อดตายหมด หรือการซื้อถ้ามาจากข้างนอกเป็นหลักย่อมไม่มั่นคง แต่หากซื้อในชุมชนน่าจะมั่นคงมากกว่า และความมั่นคงนอกจากมีกินแล้ว ต้องกินแล้วไม่เจ็บไม่ไข้ มีสุขภาพดีด้วย ถึงที่สุดแล้วความมั่นคงจริงๆ คือ ปลูกเอง กินเอง ไม่ต้องซื้อ

เวทีระดมความเห็นเกี่ยวกับนิยามอาหารและความมั่นคงทางอาหาร

การเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างความมั่นคงทางด้านอาหาร

ความคิดเห็นที่เกี่ยวกับนิยามอาหาร ชาวบ้านหินเพิงเห็นว่าอาหารคือ สิ่งที่กินได้ เป็นประโยชน์กับร่างกาย เช่น ข้าว แกง น้ำ ผัก น้ำพริก เนื้อสัตว์ กินเพื่ออยู่บ้าย (สบาย) สำหรับการกินดี คือ กินมีประโยชน์ ถูกหลักโภชนาการ ครบสูตร กินอาหารปลอดภัย กินอาหารจากธรรมชาติ (เนื้อผัก) มีกินตลอดปี กินหลากหลาย กินห่อย (กินห่อย) กินยังยืน

การได้มาของอาหาร ชุมชนหินเพิงได้จากการซื้อเป็นฐานหลัก คิดเป็นร้อยละ 80 อาหารมีแหล่งจับจ่าย คือ ตลาด ห้าง ร้านค้าชุมชน รดเร่ ลำดับต่อมาคืออาหารจากฐานการผลิต ซึ่งยังคงมีการปลูกกินเอง แต่น้อยมากไม่ถึงร้อยละ 10 และลำดับต่อมา คือ อาหารจากธรรมชาติ ป่า ห้วยหนอง นา ริมรั้ว ไร่ แต่ปัจจุบันพบว่าคนรุ่นใหม่รู้จักหาและรู้จักพืชกินได้ตามธรรมชาติน้อยลง และสุดท้ายอาหารมาจากวัฒนธรรมแบ่งกันกิน การแบ่งปันและกินร่วมกันยังมีอยู่ในชุมชนหินเพิงเนื่องจากเป็นชุมชนที่ผู้คนสัมพันธ์กันอย่างเป็นเครือญาติ อาหารที่คนในชุมชนนิยมทำกินกัน เช่น ชนจีน แกงส้ม ปลาทอด แกงหมู แกงเนื้อวัว ข้าวยา แกงกะทิ แกงเลียง ผัดไชปลา แกงมดแดง ข้าวมันไก่ แกงส้มหมู ผัดผัก แกงพุงปลา แกงหมู ต้มยำ แกงหมูป่า น้ำพริกจิ้งจั้ง ขนม ผัดยอดกระเทียม แกงปลากระเบน แกงผัก น้ำพริก ต้มขาหมู และผัดคะน้าหมู

ความมั่นคงด้านรายได้ คือ ความมั่นคงของชีวิต

ประมาณว่ารายได้ส่วนใหญ่ของชุมชนร้อยละ 75.6 มาจาก ยางพารา โดยครัวเรือนเหล่านี้มีดินยางที่สามารถกรี๊ดได้แล้วเฉลี่ย 13.26 ไร่ต่อครอบครัว คิดเป็นรายได้เฉลี่ยวันละ 1,540 บาท หรือคิดเป็นรายได้ ประมาณ 30,806.45 บาทต่อเดือน นอกจากนี้มีครัวเรือนที่มีรายได้ จากทางอื่นๆ ได้แก่ รายได้จากลูกหลานส่งเงินกลับมาบ้านร้อยละ 7 รายได้จากการรับราชการ/ทำงานร้อยละ 5 รายได้จากการปันผลร้อยละ 29 รายได้จากกิจการอื่นๆ ร้อยละ 15 คิดเป็นเงินเฉลี่ย 5,500 26,600 403 และ 4,068 บาทต่อเดือน ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความมั่นคงทางรายได้ในการดำรงชีวิต จากความเห็นของคนในชุมชน คือ การมีรายได้อย่างน้อย 20,000 บาทต่อ เดือน ซึ่งเป็นกรณีที่ไม่มียูทิลิตี้กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ แต่ถ้ามีลูกหลาน เรียนต้องมีรายได้สูงกว่านี้ รายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำการเกษตร ปลูก

ต้นยางเพิ่งปลูกใหม่ โดยตัดต้นเก่าขายไม้

ยางพารา ปาล์ม น้ำมัน อย่างไรก็ตาม หากให้ได้รายได้เดือนละ 20,000 บาท ต้องมียางพาราอย่างน้อย 10 ไร่ ได้กรี๊ดทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละ 10 วัน และมีการผลิตอย่างอื่น อาชีพอื่นๆ ที่หลากหลายผสมผสานกัน และลดรายจ่ายตัวเองให้น้อยลง

นอกจากนี้ ถ้าคนในชุมชนพอจะมีรายได้มากหน่อย ก็สามารถจุนเจือกันได้ โดยเฉพาะการจุนเจือกับญาติมิตร ตัวอย่างกรณีคนที่ไม่มีสวนยางเยอะก็มักจะแบ่งปันให้กับคนอื่นๆ ในชุมชนที่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีรายได้ เช่น จ้างให้ไปเก็บยางบ้าง หรืออนุญาตให้เข้าไปเก็บเศษยาง (ชาวบ้านเรียกขี้ยาง) ได้ ส่วนใหญ่คนที่ยากจนหรือด้อยโอกาสจะเป็นฝ่ายมาขอ กับคนที่มียาได้สูง โดยเจ้าของสวนยางอาจมีเงื่อนไขว่าต้องเก็บโดยไม่ทำลายภาชนะรองน้ำยางเสียหาย (ส่วนมากจะใช้กะลา) ซึ่งบางครั้งรายได้ของคนที่มาขอเก็บขี้ยางขายอาจมากถึง 500-2,000 บาทต่อครั้ง

“เรากินใบยางไม่ได้” คริวเรือนตัวอย่างในการปรับตัวเพื่อความมั่นคงด้านอาหาร

จากการศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารของบ้านหินเพิง พบว่า รายได้จากการทำสวนยางเป็นรายได้หลักของชุมชนบ้านหินเพิง ส่วนที่รองลงมาตามลำดับ ได้แก่ การปลูกปาล์ม ลูกจ่าง รับประทาน และอื่นๆ เมื่อปี พ.ศ. 2553 ยางราคาสูงถึง กิโลละ 150-180 บาท ลิบลิวเป็นประวัติการณ์ ชาวสวนยางต่างหน้าขึ้นตาบาน แต่เมื่อ ต้นปี 2554 ราคายางพารากลับลดลงเท่าตัวเหลือเพียง 60-80 บาท ซึ่งราคาต่างๆ มีความแปรผันไปตามตลาดโลก ชาวสวนยาง และสวนปาล์ม ถูกกำหนดราคาขึ้นลงโดยไม่สามารถควบคุมราคาได้ด้วยตนเอง เมื่อเหตุการณ์ดำเนินไปเช่นนี้อย่างต่อเนื่อง ย่อมส่งผลกับความอยู่ดี มีสุข ของชาวสวนยางโดยตรง

อย่างไรก็ตาม จากการลงพื้นที่ศึกษา ภาพรวมของชุมชนบ้านหินเพิงมีสัดส่วนการพึ่งตนเองด้านอาหารน้อย เนื่องจากเป็นชุมชนพื้นที่ปลูกยางและปาล์มเป็นพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงอาศัยรายได้จากยางและปาล์มสำหรับใช้จ่ายเป็นค่าอาหารในชีวิตประจำวัน แต่ท่ามกลางการรุกของพืชยางและปาล์ม ยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ได้ตระหนักถึงความไม่มั่นคงทางด้านอาหารของครัวเรือนตนเอง หรือบางครัวเรือนที่ยังได้รับการส่งต่อภูมิปัญญาจากรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย ในการปลูกพืชผสมผสานปลูกพืชหลายชั้นอาศัยร่วมกัน มาปรับใช้ในระบบการผลิตควบคู่กับการปลูกยางและปาล์ม

การปลูกกล้วยแซมร่องยาง

ในขณะที่เวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นชาวบ้าน คนเผ่าคนแก่สะท้อนว่า “เรากินน้ำยางและใบยางไม่ได้” และเสนอให้กลับไปสู่วิถีการพึ่งตนเอง ที่ปลูกพืชอื่นๆ ผสมผสานในสวนยาง แนวคิดการปลูกพืชผสมผสานในสวนยาง ปาล์ม ไม้ไผ่เป็นแนวคิดใหม่แต่อย่างไร แต่เป็นภูมิปัญญาแต่ครั้งอดีตที่ยังมีการส่งต่อความรู้จนถึงคนรุ่นปัจจุบัน จากการสำรวจพบว่ายังคงมีชาวบ้านบางครัวเรือนได้ปฏิบัติ และยึดวิถีแบบพึ่งตัวเอง ปลูกยางและพืชกินได้ผสมผสานในแปลงเดียวกัน ดังจะได้ยกมาเล่าผ่านบทสัมภาษณ์ชาวบ้าน 2 คน คือ นายเสริม สุขยัง และนายปลด สุขยัง

นายเสริม สุขยัง ปลุกข้าวไร่ไว้กินเอง

นายเสริม สุขยัง เป็นตัวอย่างที่โดดเด่น มีวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเอง โดยทำการปลุกข้าวไร่อย่างต่อเนื่อง

ข้อมูลทั่วไป

นายเสริม สุขยัง บ้านเลขที่ 79 ม. 8 ต.คลองพน จ.กระบี่ อายุ 60 ปี มีสมาชิกครอบครัว 9 คน เป็นคนบ้านหินเพิงโดยกำเนิด ครอบครัวเป็นสมาชิกในกลุ่มเครื่องแกง กลุ่มออมทรัพย์ และรทส. มีที่ดินสำหรับอยู่อาศัยจำนวน 2 งาน อยู่มาแล้ว 25 ปี ทำสวนยางจำนวน 2 แปลง รวม 30 ไร่ แปลงที่ 1 พื้นที่ 20 ไร่ เป็นยางอายุ 18 ปี และแปลงที่ 2 ขนาด 10 ไร่ เป็นยางอายุ 1 ปี นอกจากสวนยางพาราแล้วยังมีที่ทำสวนปาล์ม จำนวน 1 แปลง ขนาด 15 ไร่ เป็นปาล์มอายุ 6 ปี อีกทั้งได้มีพื้นที่ปลูกไม้หลายชนิด ปนกันชาวบ้านเรียก สวนสมรม จำนวน 15 ไร่ ซึ่งทำมาแล้วเป็นเวลา 30 ปีสำหรับระบบการใช้น้ำทางการเกษตรจะใช้น้ำชลประทาน สระน้ำในสวนน้ำประปา และสำหรับฤดูแล้งอาจจะมีปัญหาฝนแล้งทั้งช่วงนานเกินไป ทำให้ต้องใช้น้ำจากลำธาร

แรกนานมาแล้ว

นายเสริม สุขยัง เป็นตัวอย่างที่โดดเด่นมีวิถีการผลิตแบบพึ่งตนเอง โดยทำการปลูกข้าวไร่อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่วิถีของชุมชนได้เปลี่ยนไป เป็นการปลูกยางและปาล์มเป็นส่วนใหญ่ พ่อเสริมเล่าว่า

"คนสมัยก่อนเมื่อตื่นเช้าขึ้นมากก็จะไปไร่ ไปนา เมื่อก่อนทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งต้องใช้การปรน (การเผาซัง เผาวัชพืช) เพื่อให้สามารถนำข้าวได้ ตอนนั้นปลูกข้าว เรียกกันว่า พันธุ์เม็ดใหญ่ เป็นที่นิยมปลูกกัน และสามารถงอกงามได้ตามสภาพภูมินิเวศ ให้อรวงมาก มีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม"

"พื้นที่หินแข็ง เมื่อก่อนเป็นพื้นที่นา จึงมีการเลี้ยงควายเพื่อใช้ไถนา 4-50 ตัว ซึ่งผมได้มีโอกาสทำนากับพ่อและแม่ และตอนนี้นาและควายหายไปนานแล้วกว่า 20 ปี"

"คนสมัยก่อนทำหลากหลาย เช่น ปลูกพริก มัน แดง บวบ เมื่อเข้าไปในไร่ชากลับจะได้อาหารหนึ่งมื้อ มีการซื้อน้อยมาก เช่น ใต้บวบมาทำอาหาร"

พ่อเสริมเล่าย้อนอดีตครั้งยังเล็ก ๆ ทำให้เห็นภาพความอุดมสมบูรณ์ และได้เพิ่มเติมว่าเมื่อก่อนพื้นที่ไร่ เป็นพื้นที่ที่ติดป่าเวลาจะบุกเบิกพื้นที่จะใช้การตัดและเผาไม้ เพราะไม้ไม่มีคุณค่าในสมัยนั้น หรือจะมีก็อย่างเช่น ไม้หลุมพอง ไม้จำปา ที่ขณะนั้นเป็นที่นิยมมีคนซื้อ แต่ในปัจจุบันพ่อเสริมไม่สามารถทำไร่ที่มีพื้นที่มากมายได้อย่างในสมัยก่อน เพราะพื้นที่บางส่วนได้ถูกประกาศเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าไปแล้ว

เรือนข้าว (ยุงข้าว) สัญลักษณ์การทำการผลิต

พ่อเสริมได้ให้ข้อสังเกตที่ละเอียดอ่อนว่า "เรือนข้าว" ตอนนี้อย่างไร
ไปหมดแล้ว สำหรับของตัวเองมืออยู่เรือนหนึ่งแต่ไม่เหมือนเรือนข้าวในสมัย
ก่อน เพราะเมื่อก่อนกระสอบใส่ข้าวจะทำจากเคยโดยจะนำไปย่างไฟ ทำให้
เก็บไว้ได้หลายปี หากเสียก็จะมีกลิ่นเหม็นชอมแซมได้ ปัจจุบันชาวบ้านใช้
กระสอบปุ๋ยใส่ข้าวโดยเปิดปากกระสอบไว้เพื่อกันข้าวขึ้น

ความหลากหลายในแปลง

พ่อเสริมทำการปลูกข้าวไร่อย่างต่อเนื่อง พันธุ์ข้าวที่นิยมปลูก คือ
ข้าวเล็บนก หลังจากเก็บเกี่ยวก็จะเก็บเมล็ดพันธุ์พืชเอาไว้ โดยอาศัยขอปลูก
ในพื้นที่สวนยางของคนอื่น ๆ และในแปลงของตัวเอง ในแปลงตัวเองได้ปลูก
พืชผสมผสานหลายอย่าง เช่น

ที่ขึ้นเอง เช่น เพกา ลูกชิ่ง ผักเหนียง

ที่ปลูก เช่น ลูกละไม เงาะ ทุเรียน

พ่อเสริมบอกว่า

"ตอนนี้จะปลูกไม้ เช่น เพกา ลั่นฟ้า ปลูกปนกันในป่า
ทุเรียน ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี แต่สำหรับข้าวจะใช้ปุ๋ยชีวภาพ
อัดเม็ด ที่ทางรัฐบาลแจก"

ในแปลงมีการขุดสระน้ำ 1 บ่อ ในบ่อมีผักน้ำขึ้นเองตามธรรมชาติ
หลากหลาย เช่น ผักพราย ผักบู่ สำหรับน้ำจืด บัวบก อีกทั้งยังทำการ
ปล่อยปลาไว้โดยให้หากินตามธรรมชาติ ไม่ต้องให้อาหาร เพียงแต่จัดสภาพ
แวดล้อมให้ปลาอยู่ได้ เช่น ทำร่ม ทำวังปลา และทำตาข่าย ป้องกันปลาออก
ที่เหลือคือแบ่งปัน

“ผมปลูกมะขาม ชาวบ้านบริเวณนั้นก็จะมาขอมะขามตลอดปี วันหนึ่ง 3-4 คน ... ปลูกมะละกอ เพื่อนบ้านก็มาเอามะละกอ เพราะสามารถทำอาหารได้หลายอย่าง”

เป็นคำกล่าวของพ่อเสริม ที่นอกเหนือจากครอบครัวตัวเองได้ใช้แล้วยังเหลือเผื่อแม่เพื่อนบ้าน ซึ่งไม่ลำบากใจแต่อย่างใดที่จะแบ่งปันให้ เพราะการให้เช่นนี้มืออยู่ในวิถีชุมชนบ้านหินเพิงมานานแล้ว

การแปรรูป

“การขายข้าวหลาม แต่ละปีรวมแล้วได้เป็นแสน”

จากประสบการณ์ตรงของพ่อเสริมในสมัยก่อนเคยมีหนี้สินธนาคารจำนวน 1.6 แสนบาท โดยได้พยายามส่งเงินผ่อนชำระอย่างต่อเนื่อง และเมื่อเวลาผ่านไป 7 ปี ไปดูตัวเลขในธนาคารพบว่ายังคงติดอยู่เยอะ ตัวเลขหนี้ลดลงไปไม่เท่าไร ยังคงต้องชำระต่อไปอีก 1.4 แสน บาทเพราะที่ส่งนั้นเป็นเพียงแค่ดอกเบี้ย จึงตั้งต้นคิดที่จะหารายได้เพิ่มเติม และเลือกที่จะทำข้าวหลาม ขายตามตลาด หรือตามงานศพ งานเทศกาลต่างๆ โดยฟังจากผู้คนที่ไหนจะมีงาน หากเป็นงานศพจะประเมินว่ามีคนมากมีคนน้อย ญาติมิตรแคไหน ซึ่งจะทำให้รู้ว่าจะต้องเตรียมลงทุนในการขายเช่นไร

“การทำข้าวหลาม นอกจากได้แปรรูปอาหารแล้ว ยังเป็นการทำงานร่วมกันในครอบครัว”

เพราะต้องมีการแบ่งหน้าที่กันทำ เช่น ตัดไม้ไผ่ เตรียมข้าวใส่กระบอกลง ทำให้สมาชิกทุกคนไม่มีใครหยุดนิ่งต้องช่วยกัน พ่อเสริมเล่าว่าข้างคลองจะปลูกไม้ไผ่ไว้ถี่ เลี้ยงเอาลำทำข้าวหลาม และบางที่มีคนจะเอาหน่อ ก็ต้องเขียนบอกห้ามตัด เพราะต้องการสงวนหน่อให้เจริญเต็มโต

เป็นลำไผ่สำหรับใช้ทำกระบอกรับข้าวหลามต่อไป และนอกจากการแปรรูปเป็นข้าวหลาม การทำข้าวเหนียวเปียกก็เป็นการทำรูปที่ทำรายได้ไม่แพ้กัน

จากการหันมาใช้วิถีแบบเกษตรพอเพียงทำการปลูกข้าวกินเอง ปลูกพืชผสมผสาน และทำการแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรทำให้นายเสริม สุขยัง จากอดีตที่เคยเป็นหนี้สินจำนวนมาก ได้ชำระหนี้สินหมดและมีเงินออมสะสม ครอบครัวยังมีกิน สมบูรณ์ แตกต่างจากชาวสวนยางหลายคน ในชุมชนที่ทำอาชีพปลูกยาง ปาล์ม อย่างเดียวโดยไม่มีทางเลือกหลากหลาย ทำให้เวลาที่ยางไม่ผลิตน้ำยางส่งผลให้ขาดรายได้ และต้องกู้หนี้ยืมสิน เป็นปัญหาต่อเนื่องไม่จบสิ้น

นายปลต สุขยัง ปลุกพืชร่วมยาง

นายปลต สุขยัง "ชาวบ้านเหมือนปลาในน้ำ หากน้ำไหลเวียนปลายังคงกระตือ หากสายน้ำเหือดแห้งปลาก็จะตาย"

ข้อมูลทั่วไป

นายปลต สุขยัง อยู่บ้านเลขที่ 10/1 ม. 8 ต.คลองพน อ.คลองท่อม อายุ 68 ปี มีจำนวนสมาชิกครัวเรือน 4 คน กำลังศึกษาเล่าเรียน 2 คน เป็นคนบ้านหินเพิงโดยกำเนิด มีที่ดินอยู่อาศัยจำนวน 3 ไร่ อยู่มาแล้ว 10 ปี มีสวนยางจำนวน 2 แปลง รวม 9 ไร่ แปลงที่ 1 พื้นที่ 4 ไร่ ยางอายุ 10 ปี แปลงที่ 2 พื้นที่ 5 ไร่ เป็นยางอายุ 4 ปี มีที่ทำสวนปาล์มน้ำมันจำนวน 1 แปลง รวม 3 ไร่ เป็นปาล์มอายุ 2 ปี

เส้นทางชีวิต

พ่อปลต สุขยัง มีเส้นทางชีวิตที่น่าสนใจ เนื่องจากเคยบวชเรียน และเป็นผู้นำชาวบ้าน จากนั้นเข้าสู่การครองเรือน และได้ใช้ความรู้ประสบการณ์ขับเคลื่อนงานด้านพัฒนาชุมชนและเกษตรยั่งยืนอย่างต่อเนื่อง

“ตอนเล็กๆ ตอนนั้นเรียนจบประถมสี่ ทำนา เลี้ยงควาย
พื้หนา ป่า ตอนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ตัวเองได้ชื่อว่า
เป็นเด็กหัวดี อยู่กับคนอื่นไม่ค่อยได้ ภาษาใต้เรียกว่า
“กางกลาง” จนมาถึงอายุ 16 ปี ตอนนั้นปี 2502 ได้บวช
เป็นสามเณร พอปี 2506 ได้บวชเป็นพระ อาศัยเรียน
หนังสือด้วยตัวเอง จนกระทั่งจบนักธรรมเอก”

จากนั้นได้นำความรู้ที่ได้จากการศึกษาทางธรรม สอนให้แก่
สามเณร และเข้าร่วมเป็นนักธรรมทูต เทศนาสอนชาวบ้าน ตอนนั้น
หนักแน่นในทางธรรม ต่อมาในปี 2523 ได้กลับมาที่บ้านหินเพิง เพื่อ
พัฒนาหมู่บ้านตัวเอง ตอนนั้นยังไม่มียัด มีเพียงพื้นที่สาธารณะแต่เป็นป่าช้า
พอปลด ในสมณะเพศได้อุทิศตัวเองให้กับการบุกเบิกสถานที่ที่น่ากลัว
ของชาวบ้านให้เป็นสำนักสงฆ์ จนกระทั่งเป็นวัด เป็นพื้นที่สาธารณะ
ที่ผู้คนในชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์ จัดกิจกรรมด้านธรรมะ และกิจกรรม
อื่นๆ

พอปลด ได้สึกจากการเป็นพระ เมื่อปี 2531 เข้าสู่การครองเรือน
และเริ่มเป็นหนี้ เพราะต้องสร้างเนื้อสร้างตัว อีกทั้งมีลูกคนแรกหัวปี
เกิดปี 2532 ชีวิตช่วงนั้นเริ่มลำบาก เพราะไม่มีอะไรติดตัว ใช้เวลา 20 ปี
ในการสร้างตัว ตอนที่กลับมาบ้านหินเพิงได้หารายได้ด้วยการรับจ้าง
กรีดยาง จนกระทั่งปี 2552 จึงหมดภาระหนี้สิน

พีชร่วมยาง และหลักคิดความพอเพียง

ก่อนหน้านั้นมีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำเรื่องผักพื้นบ้าน ในโครงการฟื้นฟูที่ราบต่ำ กิจกรรมหลักๆ คือ ส่งเสริมให้มีการปลูกผักพื้นบ้าน โดยมีสโลแกนว่า "ผักพื้นบ้าน สืบสานบรรพชน เพื่อคนรุ่นใหม่" ซึ่งมีในปี 2538 ทำให้เกิดเป็นกระแสและเปลี่ยนวิถี และมีการจัดงานสมัชชาครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์วิทยาเขตหาดใหญ่ หลังจากนั้นจึงมีโครงการนำร่องเข้ามา จากบทเรียนของการได้ร่วมอยู่ในกระบวนการกิจกรรม ทำให้พอปลดนามาวิเคราะห์และประยุกต์ใช้กับตัวเอง โดยเล่าว่า

"จากการได้เข้ามาศึกษาดูงาน สังเกตธรรมชาติพืช และวิเคราะห์ตนเองว่าไม่มีทุนมาก ขณะเดียวกันพบว่า ผักเหียง ลูกขี้ ผักหวานป่า ซึ่งเป็นพืชป่าและปลูกยาก แต่พอมาปลูกในสวนยางสามารถปลูกเจริญเติบโตได้ดี เพราะได้รับเงาของต้นยาง"

"สิ่งที่ทำให้หันมาทำพีชร่วมยาง เพราะมีที่ดินน้อย ที่ดินเป็นของแฟน ตอนนั้นเขาให้ทุนมาทำสวนยาง ไม่เกิน 7 ไร่ ได้ขอไป 2 ไร่ โดยมีความคิดปลูกยาง ในลักษณะที่มีพืชอื่นรวมอยู่ในแปลงด้วย"

การปลูกพีชร่วมยาง อาจจะมีหลักและแนวปฏิบัติที่ต่างกับการปลูกสับปะรดในสวนยางพารา คือ การปลูกสับปะรด จะเป็นการปลูกโดยนายทุนที่ใช้พื้นที่ว่างในสวน เพื่อหวังขาย เป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว มีการใช้สารเคมี แต่การปลูกพีชร่วมยาง สามารถใส่พืชได้หลากหลาย โดยเริ่มต้นมุ่งสู่พืชกินได้ คำนี้ถึงประโยชน์เป็นหลัก เช่น การปลูกพืชเพื่อใช้เป็น

ผักเนาะ (ผักเคียง) ซึ่งสอดคล้องกับวัฒนธรรมการกินของคนใต้ที่ชอบกินผักกับแกง หรือน้ำพริก ตามที่พ่อปลดเล่าอย่างเห็นภาพว่า

“แกงส้มเป็นแกงที่เอื้อต่อการใช้ผักกินคู่ด้วย บางทีถือจานเดินลงไปหยิบกินที่แปลงหลังบ้าน อันเป็นกริยาที่ทำประจำ”

พ่อปลด ได้สรุปข้อดีของการทำพิธีร่วมยางว่า อย่างแรกมีพืชอาหารไว้กิน ไม่ต้องไปหาซื้อที่ไหนไกล อย่างที่สอง ไม่ต้องใช้ทุนมากเพราะเป็นผลพลอยได้จากยาง เพราะผักจำพวกนี้ไม่ชอบใช้สารเคมี ทำให้ลดการใช้ปุ๋ย หรือไม่ใส่เลย เป็นการประหยัดและลดต้นทุน อย่างที่สาม ลดรายจ่ายการตกแต่งสวน และประการสุดท้าย เนื่องจากระบบนิเวศในสวนยางที่ดี มีพืชหลากหลายทำให้ได้น้ำยางดีกว่า

สถานการณ์การกินอยู่ภายใต้รั้วยาง

เมื่อถามว่าอาหารที่กินอยู่ทุกวันนี้ มีความหลากหลายไหม โดยภาพรวมส่วนใหญ่ร้อยละ 88 คิดว่ามีความหลากหลาย มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่คิดว่าไม่หลากหลาย เพราะเชื่อว่าได้เลือกซื้ออาหารที่มีประโยชน์ มีสารอาหารครบถ้วนมากินอยู่เป็นประจำ มีทั้งผักผลไม้เนื้อสัตว์ครบถ้วน ชุมชนมีการพึ่งพาอาหารจากภายนอก คือ ตลาด หรือซื้อจากภายนอกเป็นสำคัญและมีแนวโน้มมากขึ้น จากการสำรวจพบว่าร้อยละ 68 ซื้ออาหารจากตลาดหรือซื้อจากภายนอกกินเพิ่มขึ้น ร้อยละ 7 ระบุว่าเพิ่มขึ้นเล็กน้อย และประมาณร้อยละ 25 ระบุว่าไม่ได้มากขึ้น ส่วนสาเหตุที่ระบุว่ากินอาหารจากภายนอกเพิ่มขึ้นเพราะไม่มีการปลูกผักไว้เพียงพอต่อคนในครอบครัว มีที่ดินแต่ให้เหตุผลว่าไม่ค่อยมีเวลาว่างที่จะปลูกผักสวนครัวหรือเลี้ยงสัตว์ไว้กินเอง อาหารเกือบทุกชนิดล้วนมาจากตลาด ซึ่งปัจจุบันก็มีราคาแพงขึ้นเรื่อย ๆ

จากแบบสำรวจ ในคำถามเกี่ยวกับภัยพิบัติและแนวทางตั้งรับของชุมชน ที่ว่า "หากถนนเข้าสู่ชุมชนถูกตัดขาด และคนในหมู่บ้านไม่สามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้ คิดว่าครอบครัวจะอยู่รอดได้นานแค่ไหน" พบคำตอบว่า คนในชุมชนร้อยละ 5 ระบุว่าสามารถอยู่ได้ตลอดชีวิต แต่ประมาณร้อยละ 43 ระบุว่าจะอยู่ได้ไม่เกิน 5 วัน และมีประมาณร้อยละ 22 ระบุว่าอยู่ได้นาน 30 วัน โดยเฉลี่ยแล้วคนในชุมชนคิดว่าจะอยู่ได้นานประมาณ 15 วัน สาเหตุที่ทำให้ระบุอายุไม่ได้ เพราะป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็กลายเป็นสวนยางสวนปาล์มหมดแล้ว แม่น้ำลำคลองล้นแหว่งขาดทรัพยากรธรรมชาติลงน้อยลงไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเมื่อก่อน ทำให้ในชุมชนมีอาหารไม่มากนัก อาศัยปลาในชุมชนหรือผักยอดหญ้าก็แทบจะไม่มีแล้ว อาหารคงไม่เพียงพอต่อคนในชุมชน มีแต่สวนยาง สวนปาล์มหาอาหารกินได้ยาก และได้ให้แนวทางการเอาตัวรอดหากเกิดวิกฤตจริงๆ ว่า ในช่วงที่ถูกตัดขาดถ้าไม่มีข้าวกิน อาหารที่สามารถทดแทนได้คือ มันสำปะหลัง ยอดปาล์ม ยอดมะพร้าว กกล้วย เผือก หัวกลอย ผักสวนครัว ผักตามในป่าเขา ปลาตามลำคลอง เป็นต้น

ชุมชนมีการพึ่งพิงอาหารจากภายนอกและอาศัยเงินเป็นหลัก มีการผลิตเองน้อยทำให้การพึ่งตนเองต่ำ จากการวิเคราะห์สัดส่วนการพึ่งตนเองพบตัวเลขการพึ่งตนเองในอาหารประเภทเนื้อสัตว์ได้น้อยมากคือ เพียงร้อยละ 2.5 ในขณะที่การพึ่งตนเองในอาหารประเภทผักมีเพียงร้อยละ 15.2 และอาหารประเภทผลไม้เพียงร้อยละ 10.5 อย่างไรก็ตามอาหารประเภทผัก ผลไม้ และเนื้อสัตว์ มีทั้งคนที่พึ่งตนเองไม่ได้เลย ไปจนถึงคนที่พึ่งตนเองได้ 100 เปอร์เซ็นต์ ดังกรณี นายเสริม สุขยัง และนายปลด สุขยัง ที่สามารถพึ่งตนเองด้านอาหาร ไม่มีหนี้สิน มีรายได้จุนเจือครอบครัวตลอด ไม่เดือดร้อน พอช่วยตัวเองได้อันเนื่องมาจากได้ทำการผลิตพืชที่หลากหลาย เช่น ปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ว่าง ปลูกพืชผักกินได้ร่วมกับยางปาล์ม เป็นต้น

ลักษณะป่ายาง จะมีพืชตามธรรมชาติ และพืชหลายอย่างที่ปลูกร่วมกัน

นอกจาก “ความเปราะบาง” ด้านความมั่นคงทางอาหารที่ชุมชน ยึดฐานการซื้อเป็นหลักแล้ว ชุมชนยังมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดิน ให้กับคนภายนอก ปัญหาที่ดินเปลี่ยนมือ มีข้อมูลว่าตอนนี้ที่ดินได้เปลี่ยน มือไปแล้วประมาณร้อยละ 30 การเสื่อมโทรมของทรัพยากรมีผลต่อ ระบบนิเวศ มีแนวโน้มน้ำจะขาดแคลนในอนาคต ราคาอาหารและของใช้ ในชีวิตประจำวันแพงมากขึ้นกว่าเดิม สภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลงมีผลต่อ พืชรายได้หลัก ทำให้รายได้จากการผลิตอาจน้อยลง และลูกหลานเยาวชน คนรุ่นใหม่ออกไปนอกชุมชน เมื่อกลับมาไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทำมาหากินในชุมชนไม่เป็น จากการระดมความคิดและหลักฐานข้อมูล ศึกษา ทำให้ชุมชนได้ร่วมกันเสนอแนะแนวทางแก้ไข เช่น เสนอให้มีการสร้างจิตสำนึกของคนในเรื่องการอยู่การกินการดำรงชีวิต ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ เพราะไม่ว่าได้เงินมากแค่ไหนถ้าไม่รู้จักเพียงพอก็อยู่ไม่ได้ “การปฏิบัติสัปดาห์และฟื้นฟูวิถีข้าวไร่ในชุมชน” ด้วยการขอเป็นมติ ของชุมชนในการใช้ประโยชน์พื้นที่ระหว่างยางต้นเล็ก (1-4 ปี) โดยการ ปลุกข้าวไร่แทนการปลูกสัปดาห์ (ทุกวันนี้ปลูกสัปดาห์เจ้าของที่ดินก็ไม่ ได้รับค่าเช่าอะไร นอกจากการดูแลร่องยางให้) การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

การกินของคนในครอบครัว โดยเฉพาะลูกหลาน เช่น ค่อยๆ ผสมข้าวกล้องกับข้าวทั่วไปให้เด็กกิน การนำทุนของชุมชนมาใช้พัฒนาชุมชนเอง เช่น การเอาเงินเล่นหอยเล่นหุ่นที่สูญเปล่าไปแต่ละเดือน มาใช้เป็นกองทุนชุมชน หรือจัดทำธนาคารอาหารชุมชน และการรื้อฟื้นรูปแบบ "ปาย่าง" ที่มีการปลูกพืชอื่นผสมผสาน แทนที่จะเป็น "สวนยาง" ไร่เดี่ยว

ในอดีตชาวบ้านจะเรียกสวนยาง ว่า "ปาย่าง" เพราะมีลักษณะเป็นป่า ปลูก สุขยัง เล่าให้ฟังว่าชาวบ้านเมื่อก่อนจะพูดเป็นที่เล่นว่า

"...เดินเข้าไปในปาย่าง ระวังหลงทางนะ..."

เพราะพื้นที่ปลูกยางเมื่อก่อน นอกจากต้นยางแล้ว ยังประกอบด้วยไม้กินได้ เช่น มะไฟ กกล้วย หน่อไม้ ฯลฯ หรือไม้ใช้สอย เช่น สะเดา ตะเคียน ฯลฯ หรือผักที่อาศัยร่มเงา เช่น ผักเหริย ผักหวานป่า ฯลฯ จากการที่มีพืชหลายชั้นอาศัยอยู่ร่วมกันได้เกิดเป็นนิเวศที่ส่งเสริมต่อการอาศัยอยู่ของสิ่งมีชีวิต เช่น อาจจะมีกระรอก กระแต นก อาศัยอยู่ในปาย่างด้วย แต่ปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนมาเป็นการปลูกแบบเชิงเดี่ยว "ยามเมื่อต้นยางผลัดใบ" ที่ชาวสวนยางไม่ได้กรีดยาง มีผลทำให้ขาดรายได้สำหรับซื้อกิน อีกทั้งไม่สามารถมีทางเลือกที่จะหาจากแหล่งอาหารอื่น แตกต่างจากครั้งอดีต ที่สวนยางหมายถึงแหล่งอาหารทางเลือกที่ในยามขาดรายได้หรือไม่ได้ออกไปตลาด แค่นเดินเข้าไปสวนยางก็มีกินแล้ว

นวัตกรรมชุมชนอีสาน กับการสร้าง ความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชนภาคอีสาน ไม่ต่างกับหลายชุมชนในประเทศไทย ที่ถูกผลกระทบจากปัจจัยภายนอก เช่น นโยบายการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาด การเมืองแบบระบบอำนาจ การเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ ฯลฯ เงื่อนไขดังกล่าวนำไปสู่ภัยคุกคาม ความเสี่ยง และความเปราะบาง ดังตัวอย่างพื้นที่ศึกษา บ้านพองหนีบ ที่ชาวบ้านมีหนี้สินสูง หนึ่งครอบครัวเป็นหนี้มากกว่า 4 แห่ง และมีแนวโน้มว่าที่ดินจะถูกยึด และหากมีปัญหาสภาพอากาศแปรปรวน จนนำไปสู่การเกิดภัยแล้ง โรคระบาด หรือราคาผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านทั้ง 4 ครอบครัวจะมีหนี้สินเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัว บ้านดงดิบ ได้รับความกระทบจากการปรับเปลี่ยนแบบแผนการผลิตเพื่อเข้าสู่ระบบตลาดใหม่ที่สนับสนุนการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อสร้างรายได้ ทำให้ชาวบ้านต้องฝากความมั่นคงทางด้านอาหารไว้ที่พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นผู้กำหนดราคาและการขยายพื้นที่เพาะปลูกได้ทำลายความหลากหลายของอาหารตามธรรมชาติ ทั้งป่าธรรมชาติและป่าหัวไร่ปลายน่า อีกทั้งมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นของการใช้สารเคมีในระบบการผลิต กรณีบ้านป่าดอง การเข้ามาของ

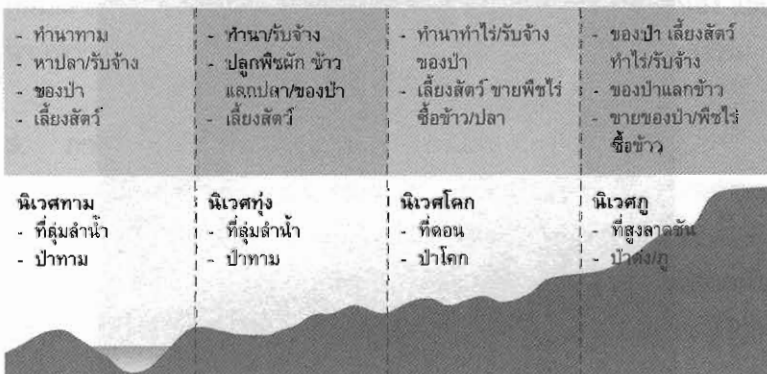
โครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศของแหล่งน้ำและวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไป เพราะผลการขุดลอกทำให้แหล่งอาหารที่มีอยู่ในหนองน้ำ ริมน้ำได้สูญพันธุ์ไป ทั้งที่เป็นสัตว์และพืช และตัวอย่างพื้นที่บ้านแมต-ส่อง ที่มีระยะห่างจากเมือง 5 กม. มีแนวโน้มของการเปลี่ยนวิถีชีวิตไปสู่ความเป็นเมืองเพิ่มขึ้น อันหมายถึงการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการบริโภคตามมา อีกทั้งพื้นที่ทางการเกษตรมีแนวโน้มถูกเปลี่ยนมือ โดยเฉพาะถูกใช้ไปในโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งคาดว่าในอนาคตตลุกหลานจะพึ่งพาอาหารจากตลาดในเมืองเป็นหลัก เป็นต้น

แม้ว่าชุมชนท้องถิ่นอีสานจะเผชิญกับสถานการณ์ที่อาจส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ทั้งเรื่องผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่ การปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกพืชอาหารไปปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค การขยายตัวของพืชพลังงาน การใช้สารเคมีในการเกษตรที่ส่งผลให้เกิดความไม่ปลอดภัยของอาหาร หนี้สิน และการสูญเสียที่ดิน ตลอดจนถึงสภาพอากาศเปลี่ยนแปลงซึ่งส่งผลกระทบต่อการผลิต ฯลฯ แต่จากการศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารชุมชนอีสานทั้งหมด 11 ชุมชน พบว่าหลายชุมชนยังมีการต่อสู้ การรักษา หรือมีความพยายามสร้างความมั่นคงทางอาหาร ทั้งเรื่องการปรับระบบการผลิตให้หลากหลาย ระบบเกษตรอินทรีย์ การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างตลาดสีเขียว รวมถึงฐานทางวัฒนธรรมชุมชน การแลกเปลี่ยนแบ่งปันกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน และการต่อสู้เพื่อรักษาสิทธิของตนเองและชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นศักยภาพของชุมชนที่จะสามารถนำไปพัฒนาหรือต่อยอดในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชนต่อไป

ภูมินิเวศอันหลากหลายของพื้นที่ศึกษา 11 ชุมชน รวม 4 จังหวัด

- 1) พื้นที่ภูหรือที่สูง ได้แก่
 - บ้านหนองจาน ต.นาหนองทุ่ม อ.ภูผาม่าน จ.ขอนแก่น
 - บ้านพองหนีบ ต.ศรีฐาน อ.ภูกระดึง จ.เลย
- 2) พื้นที่นาโคกหรือที่ดอน ได้แก่
 - บ้านหนองคู ต.หนองปลิง อ.เมือง จ.มหาสารคาม
 - บ้านดงดิบ ต.หนองใหญ่ อ.โพนทอง จ.ร้อยเอ็ด
 - บ้านโนนยาง ต.ก้ามเตต อ.กุดชุม จ.ยโสธร
- 3) พื้นที่ทุ่งหรือที่ราบ ได้แก่
 - บ้านกู่กาสิงห์ ต.กู่กาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด
 - บ้านกลางสูง ต.โนนท่อน อ.เมือง จ.ขอนแก่น
 - บ้านป่าดอง ต.บ้านกู่ อ.ยางสีสุราช จ.มหาสารคาม
- 4) พื้นที่ทามหรือพื้นที่ชุ่มน้ำ ได้แก่
 - บ้านกุดขาคีม ต.กุดขาคีม อ.รัตนบุรี จ.สุรินทร์
 - บ้านแมต ต.ตลาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม
 - บ้านส่องเหนือ ต.ตลาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม

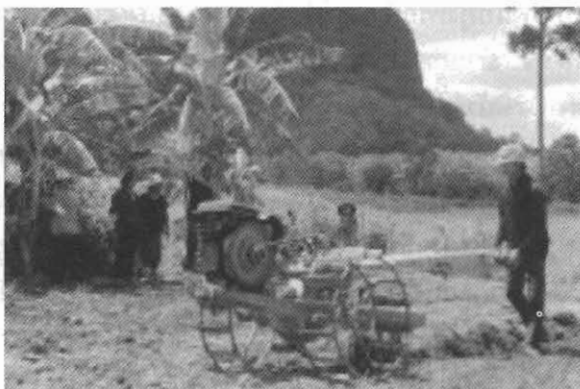
ระบบนิเวศและวิถีชีวิตของการทำมาหากินของชุมชนในภาคอีสาน

ศักราชในการผลิต

1. การรักษารากฐานการปลูกข้าวไว้กินเอง

จากข้อมูลทุกพื้นที่ที่ชี้ว่า ชาวบ้านยังคงยึดถือการทำนาเป็นหลักในการผลิตอาหารของครัวเรือน นั่นคือคนอีสานถือว่าจะต้องทำนามีข้าวไว้กินเป็นอันดับแรก ส่วนอาหารอื่นสามารถหาได้จากธรรมชาติ แม้ว่าในเขตพื้นที่สูงหรือภูเขาจะไม่สามารถทำนาได้ แต่ชาวบ้านก็มีระบบการปลูกข้าวไร่ทดแทน

บ้านหนองจาน ตำบลนาหนองทุ่ม อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

2. ระบบการผลิตอาหารที่หลากหลาย ปลอดภัยและมี

พบว่าหลายชุมชนไม่ได้มีระบบการผลิตคือการทำนาเพียงอย่างเดียว ที่บ้านกลางสูง เนื่องจากเป็นเขตระบบชลประทาน ทำให้มีน้ำในการเกษตรได้ทั้งปี สามารถทำการผลิต และปลูกพืชได้หลากหลายชนิด ชาวบ้านนอกจากปลูกข้าวแล้วจะมีการปลูกพืชอื่นๆ ได้แก่พืชผักสวนครัว อย่างเช่น บวบ ถั่วฝักยาว แดงกวา ฝักบัว ฝักกาด มะเขือ พริก มะละกอ ชะอม ฟัก มะเขือเทศ เเดย ฯลฯ นอกจากนี้แล้วยังมีการปลูกไม้ยืนต้น เช่น มะม่วง พันธุ์ดี ขนุน ลำไย มะกรูด มะนาว มะพร้าว เป็นต้น เมื่อเก็บผลผลิตแล้วจะนำไปขายยังเมืองขอนแก่นและขายในชุมชนบ้างเล็กน้อย

ตัวอย่าง

บ้านกู่กาสิงห์ สภาพพื้นที่เป็นระบบนิเวศทุ่งนากว้างใหญ่ ระบบการผลิตนอกจากการทำนาแล้วยังมีการเลี้ยงปลาในนาข้าว หลังฤดูเก็บเกี่ยวสิ้นปีชาวบ้านจะมีการขายบ่อปลา ประมาณ บ่อละ 2,000-15,000 บาท และยังมีการทำเกษตรผสมผสาน การปลูกผักปลอดภัยแล้วนำไปจำหน่ายที่ตลาดนัดในชุมชนทุกวันพุธและวันเสาร์

บ้านแมต-ส่อง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดเมืองมหาสารคาม พบว่ากว่าร้อยละ 70 ของชุมชนยังมีการทำเกษตร ชาวบ้านบอกว่า "เอ็ดเองกินเอง ไม่ค่อยซื้อกิน" และยังหาอาหารตามธรรมชาติจากห้วย หนอง และนา เพราะเอ็ดเองกินเอง รู้แหล่งผลิต จึงได้อาหารที่สะอาดและปลอดภัย

3. การมีที่ดินทำกิน และความสมบูรณ์ของดิน

ศักยภาพในเรื่องที่ดินพบว่า ส่วนใหญ่ที่ดินยังอยู่ในความครอบครองของชาวบ้าน และชาวบ้านยังใช้ที่ดินในการทำเกษตร แม้ว่าความอุดมสมบูรณ์ของดินเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ แล้วจะน้อย ทำให้ผลผลิตข้าวต่อไร่ต่ำกว่า แต่ชาวบ้านก็ได้มีความพยายามในการปรับปรุงดินให้ดีขึ้น

ขณะเดียวกัน สภาพดินบางพื้นที่โดยคุณสมบัติ ทำให้ผลิตข้าวบางชนิด
ได้มีคุณภาพดี ดังเช่น ดินบ้านกู่กาสิงห์ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ มีผลให้
ข้าวหอมมะลิมีคุณภาพดีกว่าที่อื่นๆ หรือดินบริเวณ อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
มีผลทำให้ข้าวเหนียวที่ปลูกบริเวณนั้นมีกลิ่นหอม อ่อนนุ่ม

การต้องมีที่ดินเป็นของตัวเองเพื่อสร้างความมั่นคงอาหาร เป็น
สิ่งที่ทุกชุมชนเห็นตรงกัน บ้านหนองคูชาวบ้านยืนยันว่า "ให้มีแหล่งน้ำ
ต้องรักษาป่า และต้องไม่ให้ที่ดินถูกยึด" เพียงแค่ความมั่นคงทางอาหาร
ในชุมชนก็จะมีคามยั่งยืนเช่นเดียวกับที่บ้านกู่กาสิงห์ ชาวบ้านยืนยันว่า
ปัจจัยเอื้อของการมีความมั่นคงทางอาหารคือ การมีที่ดินทำกินเป็นของ
ตนเอง และไม่สูญเสียที่ดินไปให้คนอื่น

บ้านกุดขาคีม ตำบลกุดขาคีม อำเภอรัตนบุรีจังหวัดสุรินทร์

4. ระบบการเกษตรที่เหมาะสมกับนิเวศ

การผลิตของชุมชนจะขึ้นอยู่กับระบบนิเวศนั้นๆ ซึ่งในการศึกษา
นี้ได้แบ่งระบบนิเวศของภาคอีสานออกเป็น 4 รูปแบบ คือ ภู โคนก ท่ง ทาม
โดยในแต่ละนิเวศจะมีระบบการเกษตรที่แตกต่างหลากหลาย อันเป็น
ภูมิปัญญาของแต่ละชุมชนในการสร้างระบบการผลิตที่เหมาะสมกับระบบ
นิเวศนั้นๆ

ระบบนิเวศทาม

เนื่องจากพื้นที่ต้องเผชิญกับน้ำท่วมบ่อยครั้ง ชาวบ้านจึงต้องม
ีการผลิตที่หลากหลายเพื่อเป็นหลักประกันของความมั่นคงทางอาหาร
กรณีบ้านกุดชาติม สภาพน้ำท่วมประจำ ชาวบ้านได้สร้างระบบการทำนา
หลายรูปแบบ คือ การทำนาปี (นาทุ่ง) และ นาทาม ซึ่งมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ
การทำนาแขง ตามริมฝั่งกุดชาติม และตามบริเวณหนองน้ำ ฮอง ที่มีน้ำขัง
ตลอดปี การทำนาปี หรือ นาหนอง เป็นการทำตามพื้นที่ราบลุ่ม ในบริเวณ
หนองน้ำ ฮอง เล็ก ที่มีน้ำขังหลังจากฝนตกในช่วงแรก และการทำนาข้าว
ไร่ จะเป็นการทำนาตามพื้นที่โนน หรือ ดอน ในเขตทามช่วงฤดูแล้ง

ชุมชนบ้านแมต-สอง ซึ่งสภาพเป็นที่ลุ่มทามเช่นกัน ชาวบ้าน
นอกจากจะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำแหล่งนี้ในการหาปลา เก็บผักน้ำ
และผักริมฝั่งแล้ว การทำเกษตรจะทำนาปี และนาปรัง และการทำสวนผัก
ตามแนวริมฝั่งห้วยตะคาง วิธีของชุมชนเป็นวิธีที่พึ่งพาลำห้วยตะคาง
พื้นที่ป่าริมห้วย และการผลิตด้านการเกษตร

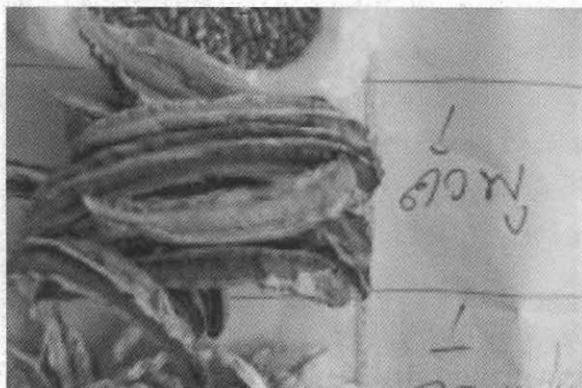
ระบบนิเวศทุ่ง

เช่น บ้านกู่กาสิงห์ ซึ่งตั้งอยู่ที่ราบลุ่มติดกับลำน้ำเสียวใหญ่
ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นพื้นที่ราบลุ่มท้องทุ่งกว้างใหญ่ มีความอุดมสมบูรณ์
ด้วยแหล่งน้ำและสัตว์น้ำ พื้นที่ดังกล่าวจึงเหมาะแก่การประกอบอาชีพ
ทำนา โดยเฉพาะ" ข้าวหอมมะลิ" ซึ่งพื้นที่เขตทุ่งกุลาเป็นแหล่งปลูกข้าว

หอมมะลิที่มีชื่อเสียงระดับโลก ชาวบ้านมีรายได้จากการขายข้าวหอมมะลิ โดยเฉลี่ยปีละ 50,000-250,000 บาทต่อครอบครัว ศักยภาพของระบบ นิเวศทุ่งจึงเป็นพื้นที่การปลูกข้าวที่สำคัญทั้งในระดับชุมชนและระดับ ภูมิภาค

บ้านแมต และบ้านส่องเหนือ ตำบลตลาด อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม

ระบบนิเวศโคก

เป็นพื้นที่ลักษณะลุ่มๆ ดอนๆ และมีพื้นที่ป่าที่เรียกว่าป่าโคก จะมีระบบการผลิตที่หลากหลาย เช่น ที่บ้านดงติบ การเกษตรนอกจากการทำนาในพื้นที่ลุ่มแล้ว พื้นที่โคกจะเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ คือ อ้อย และมันสำปะหลัง เป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน บ้านหนองคูศรีวิไลซึ่งอยู่ติดกับป่าโคกหินลาด ชาวบ้านมีการปลูกพืชหลากหลายชนิด มีทั้งปลูกแบบหมุนเวียนและปลูกแบบผสมผสานตามพื้นที่นา หัวไร่ปลายนา และที่ไร่ เช่น ไร่ปอ ไร่มันสำปะหลัง และพืชผัก ซึ่งบ้านหนองคูชาวบ้านจะปลูกพืชผักทั่วไปไว้บริโภคในครอบครัว ในสวนหลังบ้านหรือตามหัวไร่ปลายนาคิดเป็นร้อยละ 70 ของหมู่บ้าน จนทางรัฐประกาศเป็นหมู่บ้านต้นแบบ

ระบบนิเวศภูเขา

ซึ่งเป็นเขตที่สูง พื้นที่การทำนามีน้อย การทำเกษตรจะเน้นการปลูกพืชไร่และการหาของป่า ที่บ้านหนองจานซึ่งตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูผาม่าน ภูมิประเทศเป็นที่ราบ ล้อมรอบด้วยภูเขาหินปูน ความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 250-350 เมตร ความลาดชันประมาณ 0-10 องศา ระบบการเกษตรจะเป็นการ "เห็ดใส่" คือการทำไร่ข้าวโพด ปลูก ถั่วแดง ถั่วดำ และมันสำปะหลัง ส่วนการปลูกข้าวก็จะเป็นการปลูกข้าวไร่ และทำสวนผลไม้ เช่น มะขามหวาน ลำไย มะม่วง เป็นต้น ขณะที่บ้านพองหนีบ ซึ่งอยู่พื้นที่สูงขึ้นมาอีก หมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขามีกุเขาล้อมรอบ ทั้งที่ดินทำกินและที่ตั้งชุมชนอยู่ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูก่อ-ภูกระแด และเขตอุทยานแห่งชาติ ภูกระดิง พื้นที่ทำกินเป็นพื้นที่ลาดชันประมาณ 0-45 องศา ความสูงตั้งแต่ 400-700 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง การทำเกษตรของชาวบ้านพองหนีบจะเน้นการทำไร่ข้าวโพดและเลี้ยงสัตว์คือวัวโดยปล่อยเลี้ยงในเขตป่าและบนภูเขา

บ้านโนนยาง หมู่ 3 หมู่ 11 และหมู่ 17 ตำบลท่าแมต อำเภอภูทอก
จังหวัดยโสธร

5. การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้าน

พันธุกรรมพื้นบ้าน เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากชุมชนสามารถเก็บรักษาและขยายพันธุ์ได้เองโดยไม่ต้องซื้อหา การรักษาพันธุกรรมพื้นบ้านจะเป็นพื้นฐานของความมั่นคงทางการผลิตของชุมชน บ้านโนนยาง มีชาวบ้านที่เก็บรักษาและปลูกข้าวพันธุ์พื้นบ้านกว่า 50 คน มีพันธุ์ข้าวเกือบ 10 สายพันธุ์ที่ปลูกอยู่ประจำ ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีอำนาจในการจัดการการผลิต การขายและการขยาย

พันธุ์โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การชี้แนะของระบบตลาด อีกทั้งการผลิตยังเป็นแบบอินทรีย์ ดังเช่นบ้านหนองจานที่สามารถเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน ชาวบ้านกล่าวว่า

“การเก็บพันธุ์ไว้เองจะได้ผลผลิตดีกว่า ได้พันธุ์ดีกว่า
เมล็ดพันธุ์ที่ซื้อจากตลาด”

ศักยภาพของฐานทรัพยากร

อาหารธรรมชาติที่มาจากแหล่งทรัพยากรของชุมชน เช่น ป่า แหล่งน้ำ เป็นอาหารที่คนในชุมชนอีสานสามารถเข้าถึงได้และมีราคาถูก อาศัยแต่แรงกายในการเดินเข้าไปหา ซึ่งพบว่าในหลายชุมชนยังคงพึ่งพิง ฐานทรัพยากรธรรมชาติในการหาอาหาร

ปลาจากห้วย หนอง บึง บ้านกุดชาติม ต่าบลกุดชาติม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน พบว่า
จะมีแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ แม่น้ำ ห้วย หนอง บึง น้ำซ้ำ ฯลฯ ในป่าธรรมชาติ
และป่าหัวไร่ปลายนา และที่นา ในระบบนิเวศทางของบ้านกุดขาคีม จะมี
แหล่งน้ำธรรมชาติอยู่จำนวนมาก และมีป่าบุง-ป่าทาม ซึ่งแหล่งอาหารใน
ทามพบว่ามีพรรณพืช เช่น ผักผลไม้ตามธรรมชาติ หน่อไม้ เห็ด มันแขง
หวาย ไข่มดแดง และสัตว์น้ำโดยมีชนิดพันธุ์ปลากว่า 71 ชนิด ชาวบ้านทุก
หลังคาเรือนได้ใช้ประโยชน์พื้นที่ทามกุดขาคีมในการหาปลา โดยเฉพาะ
ครอบครัวที่ไม่มีที่นา หรือมีที่นาลน้อย จะเป็นกลุ่มคนที่หาปลาประจำตลอด
ทั้งปี ซึ่งนอกจากจะหาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นการหาเพื่อ
แลกข้าวกิน และขายเป็นรายได้ในครอบครัวอีกด้วย

บ้านพองหนีบ

เนื่องจากชุมชนล้อมรอบด้วยป่าไม้ ที่อุดมสมบูรณ์และมีความ
หลากหลายทั้งป่าดงดิบ ป่าดิบชื้น ป่าดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็ง
รัง ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ มีการเก็บหาของป่า เช่น
สมุนไพร เห็ด หน่อไม้ ผักหวานป่า ฯลฯ ในเขตภูเขามีสล้าห้วยหลายสาย

บ้านพองหนีบ ตำบลศรีฐาน อำเภอภูกระดึง จังหวัดเลย

เช่น หัวยพอง สถานภาพ อาหารที่หาได้ ได้แก่ ปลา กุ้ง หอย ปูหิน กบ เขียด หาได้ตลอดปี นอกจากนั้นก็ยังมีผักต่างๆ ซึ่งเป็นผักพื้นบ้าน เช่น ผักกูด เทา ผักส้มกุ้ง มีความหลากหลาย อุดมสมบูรณ์ เช่นเดียวกับที่บ้านหนองคู ซึ่งมีป่าโคกหินลาด เนื้อที่ประมาณ 2,000 ไร่ ครอบคลุม 5 ตำบล 20 หมู่บ้าน โคกหินลาด เป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์พืชหลากหลายชนิด เป็นแหล่งอาหาร เช่น ไช้ผดแดง เห็ดต่างๆ และผักต่างๆ เพื่อการยังชีพ และเป็นแหล่งรายได้ เกือบทุกหลังคาเรือนได้เข้าไปใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี ซึ่งชาวบ้านบอกว่าเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์คือ "ไปยามได้ ได้ยามนั้น"

บ้านหนองจาน

อาหารธรรมชาติจะมาจากป่า ซึ่งมีพื้นที่ประมาณหนึ่งแสนไร่ ได้แก่ ภูเขาเปลือย ภูเขาโคก และภูเขาขวาง สามารถหากินได้ตามฤดูกาล บ้านหนองจานยังมีวิถีชีวิตที่พึ่งพิงป่าเพื่อเป็นแหล่งเก็บหาอาหาร ทั้งพืชและสัตว์ พืชผักจากป่าที่เก็บมาเป็นอาหารได้มีหลากหลายชนิด อาทิ หน่อไม้ เห็ด เป็นต้น ส่วนสัตว์ป่าที่มีการล่าเพื่อเป็นอาหารส่วนใหญ่เป็นสัตว์ขนาดเล็ก เช่น ไก่ป่า กระรอก กระแต อีเห็น พังพอน และนกชนิดต่างๆ ตามแหล่งน้ำ ชาวบ้านเรียก "ชำ" สามารถหากินได้ตลอดปี มีทั้งพืชและสัตว์ เช่น ประเภทพืช ได้แก่ ข้าโคก ผักกูดงอง ผักหนาม เทา ผักย่องแปะ ผักบุง ผักแฉ่น ผักกระเฉดน้ำ ผักตีปลากั้ง ดาว บอนหวาน ปุน (มีลักษณะคล้ายหวายแต่ไม่มีหนาม) ประเภทสัตว์ ได้แก่ ปลาหินหรือปลากั้ง ปูหิน กุ้ง เขียด กบหอน (กบภูเขา) ปลาตุ๊กกั้ง และปลาช่อนกั้ง

จากข้อมูลจะพบว่าคนอีสานยังมีวิถีที่เรียกว่าหาอยู่หากิน คือการออกไปหาอาหารนอกเหนือไปจากที่สามารถผลิตได้เอง เช่นที่บ้านโนนยางยังมีผู้หาอาหารที่สามารถหาได้จากธรรมชาติ ร้อยละ 98 ของหมู่บ้าน บ้านดงดิบแม้จะปลูกพืชเศรษฐกิจชาวบ้านยังต้องไปหาอาหารจากป่าโคกและหนองน้ำ ลำห้วย และแม่น้ำยัง ได้แก่ ผักธรรมชาติ เห็ด ปลา

ศักยภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

ศักยภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนอีสาน เป็นจุดเด่นของชนอีสาน ซึ่งทุกชุมชนมีวัฒนธรรมและความเชื่อทั้งที่เกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนและการช่วยเหลือแบ่งปันกันในชุมชน

1. วัฒนธรรม ความเชื่อ

บ้านกุดขาคีม

คนในชุมชนถือว่าพื้นที่ทามเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันมีทั้งพื้นที่เป็นป่าและพื้นที่แหล่งน้ำที่เรียกตามชื่อลักษณะของพื้นที่หรือคนที่เป็นเจ้าของ เช่น ปากขาคีม ทามะแซว ท่าอีตุ้ม เป็นต้น จะรับรู้กันโดยการยอมรับร่วมกันเป็นจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ดังเช่น กฎห้ามและระเบียบการใช้ป่าชุมชน แม้ไม่มีลายลักษณ์อักษรแต่ทุกคนจะรับรู้กัน อันเป็นการเคารพกฎบ้าน เช่น พื้นที่ป่าดงเขื่อง ปาดอนแก้ว ทำวัดปากกุดขาคีมที่เป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา พื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันคนในชุมชนจะเชื่อว่าพื้นที่นั้นๆ มีผีหรือเจ้าเช่น เจ้าอารักษ์ดูแลรักษาเป็นการป้องกันการบุกรุกหรือลักลอบตัดไม้ของคนในชุมชนและนอกชุมชน ดังตัวอย่าง

บ้านกลางฮุง

มีความเชื่อในการทำเกษตรกรรม คือ การเลี้ยงผีไร่ผืนนา โดยมีจิบหมาก จิบพลู ยาสูบ เครื่องควแหวน และมีการบอกกล่าวว่าจะทำให้เจ้าที่รับรู้ว่าจะทำอะไร เช่น จะไถนาปลูกข้าวนาปี นาปรัง เกี่ยวข้าวทั้งนาปีและนาปรังหรือแม้แต่การสีข้าวหรือนวดข้าว เป็นต้น

บ้านกลางสูง ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

ด้านบุญประเพณีที่บ้านแมต มีงานบุญ ประเพณี วัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยน แบ่งปันอาหาร ในชุมชน มี 2 บุญใหญ่ๆ คือ บุญข้าวสาก (บุญยามย่า) และบุญผะเหวด ที่บ้านดงดิบ มีบุญเดือนสาม หรือบุญกุ่มข้าวใหญ่ ที่ชาวบ้านจะเอาข้าวมารวมกัน หลังเสร็จงาน และขายในราคาถูกให้กับครอบครัวที่ข้าวไม่พอกิน และยังมีระบบช่วยเหลือกันด้านแรงงาน เช่น การดำนา-เกี่ยวข้าวเพื่อ แลกข้าวไปกิน (กรณีคนที่มียี่หร่าน้อย ข้าวไม่พอกิน)

บ้านพองหนีบ

วันพระเป็นโอกาสที่ได้มีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารกันมากที่สุด เพราะเป็นวันหยุด ทุกคนไม่เร่งรีบ ไม่ทำงาน และเป็นวันที่ทุกคนออกไปหาอาหารตามธรรมชาติหาพ่อกิน วัฒนธรรมแบบหาพ่อกินเหมือนเช่นบ้านหนองจาน ถ้าเป็นคนในพื้นที่ จะมีจิตสำนึกในการหากิน แต่หาพ่อกินพ่อกิน แต่ถ้าเป็นคนนอกพื้นที่จะเก็บของป่า และเอาไปเป็นจำนวนมาก เป็นการหาแบบทำลายเป็นผลให้ทรัพยากรป่าไม่ยั่งยืน อีกทั้งยังมีงานบุญ ประเพณี วัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติร่วมกัน มีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหาร เช่น บุญข้าวสาก

2. การแลกเปลี่ยน แบ่งปัน

ในแต่ละชุมชนจะมีสายสัมพันธ์ของเครือญาติอย่างเหนียวแน่น และมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน คือ มีวัฒนธรรมการแบ่งปันอาหารที่ชุมชนสืบทอดต่อกันมา

บ้านกลางสูง

การปลูกพืชผักสวนครัวส่วนมากจะปลูกไว้กินในครอบครัวหรือแบ่งปันให้เพื่อนบ้านบ้างและหากมีมากจึงจะเก็บขายหรือการนำมาแลกเปลี่ยน บ้านดงดิบ ผักต่างๆ มีการแบ่งปันอาหารกันระหว่างครอบครัวสามารถขอทานกันได้ กรณีที่ไม่มีหรือขาดสน สายสัมพันธ์เครือญาติที่เข้มแข็งสามารถยืมข้าวกินกันได้ โดยไม่มีดอกเบี้ย

บ้านแมด-สอง

มีการแลกเปลี่ยนอาหาร ทั้งข้าวสาร ข้าวเปลือก และกินข้าวด้วยกันหรือ "โฮมกันกิน" มีการส่งอาหารให้กัน แบ่งกันกินอย่างน้อยอาทิตย์ละครั้งและยังมีการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าวและผักพื้นบ้าน มีการเอาแรงกันทำงานต่างๆ เช่น ลงแขก ดำนา เกี่ยวข้าว "เอาแรงครึ่งหนึ่ง ค่าแรงครึ่งหนึ่ง

ถ้อยที่ถ้อยอาศัย” วันละ 100 บาท หรือยืมแรง ช่วยงานกัน เอาแรงกันในงานบุญประเพณีต่างๆ “ช่วยแรง เงินปัจจัย และอาหาร” และยังเกิดระบบพึ่งพาอาศัยกันแบบใหม่ คือ ระบบเบ่งแย่งกันที่ไม่ได้พึ่งพาอาศัยกันเฉพาะในหมู่ญาติพี่น้อง แต่มีระบบการเกื้อกูลกันของบ้านใกล้เคียง เพราะในชุมชนมีคนไปทำงานนอกบ้านเยอะ ไปทำงานต่างถิ่นไม่ได้กลับบ้าน จึงเกิดระบบฝากดูแลกัน (เบ่งแย่งกัน) เมื่อแรงงานที่ไปทำงานข้างนอกกลับมา มีการซื้อของมาให้กิน กินด้วยกัน “หามาสู้อกิน”

บ้านป่าดง

มีการลงแขกนวดข้าว ดำนา เกี่ยวข้าว ในระดับชุมชนโดยกำหนดค่าแรง 100 บาทต่อวัน มีการหมุนเวียนแรงงาน 3-4 ปีมาแล้ว และที่บ้านหนองจาน จะมีการ “กินน้ำกัน ไหมกันกิน” ทำให้รู้จักมักคุ้นกัน ชาวบ้านกล่าวว่า “กินแต่เจ้าของ มันบ่แซบ มันต้องมาหาหมู่อกินน้ำ” ซึ่งการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านหนองจานนั้น แบ่งออกได้หลายระดับ ดังนี้

- 1) ไม่ต้องขอ เอามากินได้เลย เช่น ผักและของสาธารณะต่างๆ
- 2) ขอกันได้
- 3) ทำกินด้วยกัน
- 4) บินกันกิน และ
- 5) แลกกันกิน

3. วัดหรือศาสนสถาน เป็นแหล่งเกื้อกูล แบ่งปันอาหาร ของคนขาดแคลน

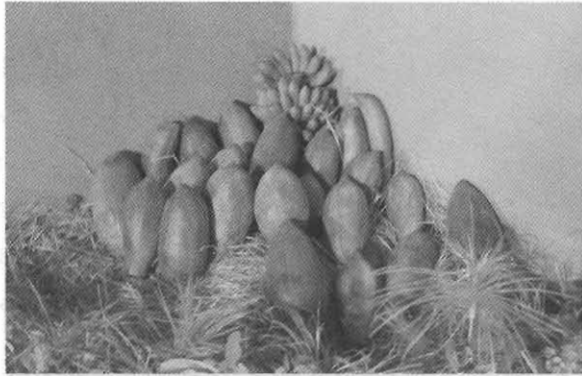
พบว่าหลายหมู่บ้านวัดมีบทบาทในการกระจายอาหารไปสู่คนในชุมชน ที่บ้านกลางสูง มีวัดเป็นศูนย์รวม และแหล่งอาหารของคนขาดแคลน เช่น อาหารเหลือก็เอากลับไปกินที่บ้านได้ ที่สำคัญคือ ชาวบ้านร้อยละ 90 ใส่บาตรทุกเช้า ที่บ้านป่าดง ทุกครัวเรือนนำอาหาร-ปัจจัย/ของใช้ร่วมทำบุญ/ข้าว ไปร่วมสมทบที่วัด บ้านกู่กาสิงห์ มีวัดและพระเป็นที่ยึดเหนี่ยว

งานโฮมบุญข้าว เชื่อมโยงสายสัมพันธ์ชุมชนและศาสนา (บ้านหนองจาน)

เกือบหุนชุมชนเช่น ถ้าบ้านใดไม่มีข้าวพอกกิน ก็มาขอซื้อ (ภาษาถิ่นเรียกว่า บุษชา) ในราคาที่ถูก แต่ถ้าซื้อไปขาย ทางวัดจะขายให้ราคาแพง แต่ถ้าซื้อไว้กินในครอบครัวก็จะได้ในราคาที่ถูกลงกว่าตลาดมาก นอกจากนั้น วัดยังเป็นที่พักและแหล่งอาหารของคนเร่ร่อน หรือพ่อค้าตลาดนัดที่แวะมาพักด้วย ในคราวที่มีงานบุญหรือการเลี้ยงข้าวพระอาหารที่เหลือจากพระฉันในแต่ละมือ ญาติโยมหรือชาวบ้านยังสามารถแบ่งปันไปบริโภคในครัวเรือนได้ หรือแม้กระทั่งการขอไปเลี้ยงเป็ด ไก่ เป็นต้น

ตัวอย่างผลไม้และพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ที่ชาวบ้านรวบรวมไว้ในงานโฮมบุญข้าว (บ้านหนองจาน)

วัฒนธรรมการช่วยเหลือแบ่งปัน มีการพัฒนาเพิ่มเติมจากความเชื่อทางศาสนา การทำบุญกัมข้าวของหลายชุมชน ได้สร้างกองบุญข้าวให้กับวัดเพื่อกระจายอาหารให้กับคนจนในชุมชน บ้านหนองจานซึ่งเป็นหมู่บ้านในพื้นที่ภูเขา คนในชุมชนมีข้าวไม่พอกิน ได้ริเริ่มปลูกข้าวไร่ และพื้นประเพณีทำบุญข้าว คราวเรือนที่ผลิตข้าวได้มากนอกจากจะแบ่งปันให้กันแล้วยังบริจาคข้าวเพื่อเป็นกองทุนสำหรับการช่วยเหลือผู้ขาดแคลนในชุมชน

"หน่อไม้ตอง" แขนงไว้ใต้ถุนบ้าน เป็นการสำรองไว้เพื่อนำไปแลกข้าวกับชุมชนอื่น"

4. วัฒนธรรมการแปรรูป และการเก็บสำรองข้าว

วัฒนธรรมอีสานคือต้องมีข้าวเหลือไว้ในยุ้ง เน้นการกินในครัวเรือนเป็นหลัก เหลือจึงจะนำออกขาย ในหลายชุมชนมีการสำรองข้าวเอาไว้ในครัวเรือน ที่บ้านหนองคูชาวบ้านทุกครอบครัว มีข้าวเหลือในเล้าหรือยุ้งข้าว เพราะมีวิธีการจัดการโดยใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านคือ "บ่เห็นน้องข้าวบ่ขายข้าวในเล้าหมด" นั่นคือจะไม่ขายข้าวในเล้าให้หมด ถ้ายังไม่ได้ผลผลิตข้าวใหม่เข้ามา ที่บ้านกลางสูง สำหรับชาวนานปีนั้นจะเก็บไว้กินในครัวเรือน แต่ถ้ามีปริมาณมากพอกินจึงจะขาย แต่สำหรับชาวนาปรังนั้นเป็นการปลูก

เพื่อขายเท่านั้น แต่จะมีบ้างที่เก็บไว้ส่วนหนึ่งสำหรับทำเมล็ดพันธุ์ และที่
บ้านหนองจาน ชาวบ้านจะสำรองข้าวเปลือกไว้สำหรับบริโภคในครอบครัว
และการวางแผนเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนคือการถนอม
อาหาร ได้แก่ การแปรรูปทำหน่อไม้ดอง หน่อไม้อัดถุง ทุกหลังคาเรือน
จะทำไว้กินตลอดปีและนำไปใช้ในการแลกเปลี่ยนอาหาร เช่น ข้าว ปลาย้า

**การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และระบบการผลิตที่เหมาะสมของ
ชุมชน**

1. การรวมกลุ่มในการจัดการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ

ตัวอย่างของชุมชนที่ร่วมกันจัดการทรัพยากรเพื่อเป็นแหล่งความ
มั่นคงทางอาหารที่เด่นชัดคือ บ้านหนองจานมีการกำหนดพื้นที่ป่าเพื่อการ
อนุรักษ์ โดยแยกเป็น 4 ลักษณะคือ ป่าชุมชน ป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ ป่า
อนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ และป่าเลี้ยงสัตว์ บริเวณป่าชุมชน ชาวบ้านเรียก
ว่า ป่าโนนกอกอก มีข้อตกลงร่วมกันในการใช้คือสามารถเก็บหาผักและ
หน่อไม้ได้ แต่ห้ามตัดไม้ยืนต้น ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษาตามแนวทางของ
หมู่บ้านอาสาสมัครพิทักษ์ป่า โดยมีหลักเกณฑ์ของการอนุรักษ์และฟื้นฟู
ทรัพยากรธรรมชาติ 4 ข้อคือ

- 1) ทำการเกษตรแบบวนเกษตร คือการปลูกไม้ผล และไม้ยืนต้น
- 2) เลี้ยงสัตว์ในที่ทำกินของตนเอง
- 3) ปลูกป่าใช้สอยและป่ายั่งยืนในพื้นที่ของตน
- 4) อนุรักษ์สัตว์ป่าทุกชนิด

ป่าอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติ คือ พื้นที่ป่าทั่วไปที่อยู่รอบชุมชน มี
การเข้าไปใช้ประโยชน์ตามปกติทั้งคนในชุมชนและคนภายนอก ในช่วง
เวลาที่มีเห็ดและหน่อไม้ให้ผลผลิตมาก ชุมชนหนองจานได้มีการตั้งด่าน
เพื่อเก็บเงิน และนำเงินที่ได้มาใช้ประโยชน์ที่ชุมชน ส่วนพื้นที่ทำกินมี

แนวทางจัดการที่ดินทำกินโดยการรณรงค์ภายในชุมชนเพื่อส่งเสริมการปลูกไม้ผล และไม่ใช้สอยในพื้นที่ทำกิน เพื่อเป็นการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่า และยังมีกฎระเบียบข้อตกลงของชุมชน เช่น การห้ามนำสารเคมีไปทิ้งใกล้แหล่งน้ำ

ที่บ้านกุดขาคีม มีการจัดการและแก้ไขปัญหาด้วยกัน โดยผู้นำชุมชน อบต. ครู พระสงฆ์ และชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ร่วมกันกำหนดเอาแหล่งน้ำกุดขาคีมซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่ที่เป็นระบบนิเวศย่อยของลำน้ำมูล เป็นแหล่งในการอนุรักษ์พื้นที่ฟู กำหนดระเบียบในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีการปลูกต้นไม้ร่วมกันตามริมฝั่งกุดขาคีมทุกปี เพื่อป้องกันการพังทลายของดินริมตลิ่ง มีการระดมกำลังชาวบ้านออกแรง ออกเงินกันเอง เพื่อกำจัดวัชพืชน้ำ หรือ สนม ร่วมกัน การกำหนดเป็นเขตอนุรักษ์แหล่งเพาะพันธุ์ปลา โดยการตัดไม้ลงในแหล่งน้ำ เพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะขยายพันธุ์ปลา และนำผ้าเหลืองผูกแท่งไม้ลักษณะคล้ายธงไปปัก เป็นขอบเขตห้ามไม่ให้มีการจับปลาตามจุดต่างๆ

2. การรวมกลุ่มในการสร้างระบบการผลิตที่เหมาะสม

ประสบการณ์ของพื้นที่ได้เผชิญกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างยาวนาน ทำให้หลายชุมชนได้ร่วมกันสร้างระบบการผลิตที่เหมาะสมเพื่อฟื้นฟูทรัพยากรดิน น้ำ ป่า เช่น พัฒนาการการทำเกษตรของบ้านดงติบ ขึ้นอยู่กับการปลูกพืชเศรษฐกิจมาโดยตลอด ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิตต่างๆ ได้ ต้องเผชิญกับความเสียหาย เรื่องราคาผลผลิตตามมา ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติที่ชาวบ้านเคยได้ใช้ประโยชน์ ได้ถูกทำลายจากการขยายพื้นที่ทำการเกษตรและการใช้สารเคมี ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มในนามกลุ่มเกษตรผสมผสานบ้านดงติบเพื่อหาทางเลือกในการทำเกษตรที่หลุดพ้นจากระบบที่เขาเปรียบของการปลูกอ้อย และเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีแก่ชุมชน

บ้านกลางสูง

มีหลายหน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุนให้มีการทำเกษตรกรรมที่หลากหลายขึ้น ส่งเสริมการทำปศุสัตว์ เช่น เลี้ยงโคเนื้อ โคนม การทำฟาร์มหมูและการเลี้ยงเป็ด ฟาร์มไก่ที่มีทั้งไก่เนื้อและไก่ไข่ ชาวบ้านบางคนได้กู้เงินมาปรับพื้นที่และขุดสระ เลี้ยงปลาพร้อมนำไม้ผลมาปลูก เช่น ลำไย มะม่วงพันธุ์ดี ทั้งเขียวเสวย น้ำดอกไม้ ในลักษณะการทำเกษตรผสมผสานควบคู่ไปกับการปลูกข้าวนาปี และพืชหลังนาปี มีการปลูกพืชที่หลากหลาย ทั้งเก็บไว้กินและปลูกขายโดยเฉพาะได้แก่พืชผักสวนครัวต่างๆ ผักบุ้ง ผักกาด มะเขือ พริก มะละกอ ชะอม ฟัก มะเขือเทศ ฯลฯ

บ้านโนนยาง

มีการรวมกลุ่มของคนในชุมชน โดยเฉพาะการรวมกลุ่มด้านการผลิต เช่น การทำเกษตรอินทรีย์จะสนับสนุนให้ชุมชนสร้างการพึ่งตนเอง การไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ในการผลิต อันจะนำไปสู่การสร้างอาหารที่ปลอดภัยให้ชุมชน อีกทั้งระบบการผลิตที่เน้นความสมดุลของระบบนิเวศ จะช่วยฟื้นฟูแหล่งอาหารสู่ชุมชนได้ ไม่ว่าจะเป็นอาหารจากนา หรืออาหารจากแหล่งน้ำ ขณะที่ยังคงรักษาธรรมชาติที่มีความเข้มแข็ง ได้สนับสนุนการทำกิจกรรมในพื้นที่ไม่ว่าจะเป็นการทำเกษตรกรรมอินทรีย์ เพื่อสร้างการเรียนรู้การรักษาทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชน

3. การรวมกลุ่มในการต่อรองเพื่อเข้าถึงสิทธิ

ในหลายหมู่บ้านได้เผชิญกับปัญหาทางด้านสิทธิในที่ดินและทรัพยากรของชุมชน ที่บ้านหนองจาน ได้มีประสบการณ์จากโครงการจัดสรรที่ดินทำกินในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ได้มีการอพยพชาวบ้านออกจากที่ดินต่อมาได้มีการต่อสู้ทำให้ชาวบ้านได้กลับสู่ถิ่นฐานเดิมเป็นผลให้ชาวบ้านหนองจานมีการเคลื่อนไหวในเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรและรวมกลุ่มดูแลทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่หนองจาน

บ้านหนองคู

เป็นหมู่บ้านที่มีป่าธรรมชาติ อาหารโดยส่วนมากจึงเป็นอาหารที่มาจากป่าทั้งสิ้น เช่น ไข่มดแดง เห็ดต่างๆ และผักต่างๆ ซึ่งอาหารเหล่านี้หาได้ตลอดปี ชาวบ้านจึงหวงแหนสิทธิในการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าธรรมชาติ เพราะเปรียบดั่งหม้อข้าวหม้อแกงของชาวบ้านทุกคน ทุกคนรอบครัวที่อาศัยอยู่ในชุมชน

4. การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาข้าวขาดแคลน

ในหลายหมู่บ้านพบว่ามีปัญหาข้าวไม่พอกิน เช่น บ้านดงดิบ มีกิจกรรมธนาคารข้าว เพราะร้อยละ 30 ของหมู่บ้าน ผลิตข้าวพอกินในครอบครัวได้เพียง 9 เดือน เดือนที่ไม่มีข้าวกิน คือเดือนสิงหาคม-ตุลาคม หรือบางครอบครัวได้ข้าวมากกว่า 2 ตันแต่ขายใช้หนี้หมดจึงต้องซื้อข้าวกิน และยังมีครอบครัวที่มีข้าวกินไม่ถึงครึ่งปี (6 เดือน) จำนวน 18 ครอบครัว เนื่องจากไม่มีที่ดิน ที่ดินน้อย ทางชุมชนจึงได้มีกิจกรรมธนาคารข้าวเพื่อแก้ไขปัญหาข้าวไม่พอกิน หรือบางหมู่บ้านใช้วัดหรือพิธีกรรมทางศาสนา เป็นศูนย์รวมของการระดมข้าวของชุมชน เพื่อการกระจายอาหารสำหรับคนที่ข้าวไม่พอกิน ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ศักยภาพตลาดในฐานะพื้นที่การซื้อขายที่เป็นธรรมชาติ

พบว่ามีแหล่งจำหน่ายอาหารปลอดภัยหรือตลาดเขียวเพิ่มขึ้นในหลายชุมชน เช่นที่บ้านโนนยาง มีการทำงานเรื่องตลาดท้องถิ่น ภายในชุมชนบ้านโนนยางมีตลาดท้องถิ่นที่มีการนำสินค้าที่ผลิตได้เองภายในชุมชนมาขาย ซึ่งจะมีในทุกๆ สัปดาห์ ซึ่งหากสามารถสร้างการผลิตอาหารที่ปลอดภัยภายในชุมชนร่วมกับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ก็จะทำให้มีอาหารจากชุมชนมากยิ่งขึ้น และคนในชุมชนยังนำผลผลิตไปขายที่ตลาดเขียวในเมืองยโสธร ที่บ้านแมต-ส่อง มีการนำผลผลิตมาขาย ได้แก่ ผักพื้นบ้าน และ

ของกินพื้นบ้าน ซึ่งในทางสอดคล้องกัน คือ ชาวบ้านนิยมซื้อ เพราะคิดว่าปลอดภัย ไร้แหล่งผลิต มาจากธรรมชาติ อีกทั้งชาวบ้านยังนำผลผลิตไปขายที่ตลาดเขียวเมืองมหาสารคาม แนวทางเช่นนี้เป็นรูปแบบเดียวกับบ้านหนองคูที่มีกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าตลาดสีเขียวนำผลผลิตปลอดภัยมาขายที่ตลาดสีเขียวทุกอาทิตย์

ศักยภาพทางภูมิปัญญา

จากการศึกษา คนอีสานมีความรู้ ภูมิปัญญาในการผลิตอาหารและการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ รวมไปถึงรู้จักนำความรู้สมัยใหม่มาปรับใช้ ภูมิปัญญาการทำอาหารพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาหนึ่งที่เป็นศักยภาพในการรักษาฐานอาหารท้องถิ่นเอาไว้ เพราะอาหารพื้นบ้านต้องใช้วัตถุดิบพื้นบ้าน ในทุกชุมชนที่ศึกษาชาวบ้านยังคงบริโภคอาหารพื้นบ้านอยู่

บ้านโนนยาง

จากผลการศึกษาพบว่า การบริโภคอาหารท้องถิ่นทำให้สัดส่วนในการพึ่งตนเองด้านอาหารค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับอาหารทั่วไป ซึ่งปัจจัยสำคัญที่ทำให้การบริโภคอาหารท้องถิ่นสามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองด้านอาหารได้ค่อนข้างมาก เพราะเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่นำสิ่งใกล้ตัวมาทำเป็นอาหาร ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก เนื้อสัตว์ที่สามารถนำมาประกอบอาหารได้ เช่น หอยขม แมลง เห็ด วัตถุดิบที่นำมาใช้ในการประกอบอาหารส่วนใหญ่มักเชื่อมโยงกับระบบนิเวศภายในชุมชน เช่น ในนิเวศทามจะมีภูมิปัญญาในการหาปลา ในพื้นที่โคกจะมีภูมิปัญญาในการเก็บพืช ผัก และสัตว์บางชนิดในป่า ส่วนในภูมินิเวศทุ่งนาก็จะมีภูมิปัญญาในการหาอาหารในนา เป็นต้น

บ้านกลางสูง

ชาวบ้านมีความรู้ด้านการผลิตเป็นอย่างดี ทั้งจากการส่งเสริมจากหน่วยงานต่างๆ เช่น ธกส. ที่มีการอบรมให้ความรู้ต่างๆ และเป็นแหล่งทุนกู้ยืมเพื่อการลงทุนในการประกอบอาชีพ การส่งเสริมด้านการผลิตเมล็ดพันธุ์ของศูนย์ขยายพันธุ์พืชที่ 17 จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีความพิถีพิถันในการเพาะปลูกมากกว่าปลูกแล้วขายในตลาดทั่วไป การส่งเสริมของสำนักขอนแก่นอโศก หรือชาวบ้านเรียกว่า พลังธรรม ให้ชาวบ้านปลูกพืชผักแบบไร้สารพิษและเป็นผู้รับซื้อ หรือแม้แต่การที่ชาวบ้านได้ทำงานอยู่กับบริษัทผลิตเมล็ดพันธุ์เพราะถึงแม้จะเป็นเพียงคนงานรับจ้างในบริษัท แต่ความรู้ต่างๆ ที่ได้จากการทำงานชาวบ้านจะนำมาทำในแปลงเกษตรของตนเองด้วย

สรุปศักยภาพภูมิปัญญาของชาวบ้าน คือความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดต่อกันมาในการหาอยู่หากินยังคงมีอยู่ และความรู้ที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์ใหม่ เช่น ประสบการณ์การผลิตพืชเชิงพาณิชย์ทำให้มีองค์ความรู้เกษตรสมัยใหม่ และปัจจุบันชาวบ้านมีความตระหนักรู้ในเรื่องใหม่ เช่น ความตระหนักรู้ในพิษภัยของสารเคมี การไม่ใช้ผงชูรส และสารเคมีในการประกอบอาหารมากขึ้น หรือเรื่อง “อาหารปลอดภัย” คนในชุมชนเมืองสารคามหลายคนมีความตื่นตัวเรื่องอาหารปลอดภัย ความสะอาด คุณค่าของอาหาร โดยเฉพาะเรื่องสุขภาพ เพราะการเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย และการอยู่ในสภาวะของอาหารที่ไม่ปลอดภัย ทำให้คนเหล่านี้ตื่นตัวเรื่องนี้มากขึ้น และคนเหล่านี้มีกำลังซื้อที่จะสนับสนุนชาวบ้านที่ทำเกษตรอินทรีย์ ชาวบ้านบ้านแมต-ส่อง ในปัจจุบัน พบว่า ไม่นิยมกินผักโหบเหบ เพราะเป็นผักที่ขึ้นอยู่ใต้น้ำ จึงคิดว่าไม่ปลอดภัย ไม่อยากกิน เนื่องจากมีการใช้สารเคมี กลัวไหลลงแหล่งน้ำแล้วตกค้างที่ผัก ส่วนหยอนนั้นก็ต้องทำให้สุกก่อน ไม่กล้ากินดิบ ที่บ้านป่าตอง ต้องผลิตอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมี โดยเฉพาะอาหารที่บริโภคทุกวัน คือ มะละกอ ผัก

กระถินหอม กระเทียม ผักบุง พริก มะเขือเทศ ทุกครอบครัว ไม่ใช้ผงชูรส หรือสารเคมีในการประกอบอาหาร และที่บ้านกุ๊กกาสิงห์ มีกลุ่ม อสม. ที่ทำงานอย่างเข้มข้นในการรณรงค์การบริโภคที่ปลอดภัยให้กับชุมชน

นวัตกรรมอีสานเพื่อความมั่นคงทางด้านอาหาร แสดงออกได้หลายทางไม่ว่าจะเป็นการรักษาฐานการปลูกข้าวไว้กินเอง การทำไร่ไถนาซึ่งที่ดินที่อุดมสมบูรณ์โดยส่งเสริมระบบการเกษตรที่เหมาะสมกับนิเวศ และการปรับตัวของชุมชนในการผลิตอาหารที่หลากหลาย ตลอดจนรู้จักแปรรูปอาหารและเก็บสำรองอาหาร นวัตกรรมบ้านโนนยาง คือ การเก็บรักษาพันธุ์กรรมพืชพื้นบ้านไว้ในฐานะเป็นบัจฉัยสำคัญของการพึ่งตนเองได้ และเป็นการรองรับกับสภาพอากาศที่เปลี่ยนแปลง ขณะที่หลายชุมชนมีกฎเกณฑ์การดูแล รักษาป่า นิเวศตามธรรมชาติของชุมชนให้ยังคงระบบที่สมบูรณ์เพราะฐานทรัพยากรเป็นทางเลือกหนึ่ง of ชุมชนในการได้มาซึ่งอาหาร ฐานทรัพยากรธรรมชาติเชื่อมโยงระบบคุณค่าของชุมชน แสดงออกเป็นประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งนับเป็นศักยภาพ และนวัตกรรมอีกรูปแบบหนึ่ง หลายชุมชนมีความเชื่อ มีจารีต ที่เป็นกฎพื้นฐานเพื่อการอยู่ร่วมกัน และการกินคืออยู่ดีของชุมชน บางชุมชนยังมีการแลกเปลี่ยนแบ่งปันอาหารอันแสดงถึงสายสัมพันธ์ทางเครือญาติอย่างเหนียวแน่น อีกทั้งการมีสถาบันทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่เป็นแหล่งยึดเหนี่ยว และกระจายอาหารไปสู่คนในชุมชน เช่น วัดในวันที่มีงานบุญ

ที่ทำการของโรงเรียนสาธิตทางสถาปัตย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ตำบลหนองสาหร่าย

ธนาคารความดี : ความดี ที่กินได้

การศึกษาการจัดการองค์กร

ชุมชนหนองสาหร่าย

ตำบลหนองสาหร่าย

อำเภอพนมทวน

จังหวัดกาญจนบุรี

ชุมชนหนองสาหร่าย เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่โดนเงื่อนไขของเกษตรสมัยใหม่เป็นกลไกขับเคลื่อน จากการศึกษาตัวอย่างทั้งหมด 63 ครัวเรือนเกี่ยวกับอาชีพพบว่า อาชีพรายได้หลักของชาวดำบลหนองสาหร่ายเป็นอาชีพทำนามีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 41.30 รองลงมาได้แก่อาชีพทำไร่ คิดเป็นร้อยละ 23.80 ในขณะที่อาชีพเลี้ยงสัตว์ มีผู้ประกอบอาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพหลักน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 3.20

ชื่อ "หนองสาหร่าย" มาจากพื้นที่ที่มีหนองน้ำและมีต้นสาหร่ายจำนวนมาก และอีกทางหนึ่งก็ว่าใช้ชื่อตามประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตำบลหนองสาหร่ายประกอบด้วยพื้นที่ 9 หมู่บ้าน ในปี 2554 มีจำนวนประชากรประมาณ 3,452 คน และมีจำนวนครัวเรือน 870 ครัวเรือน ประชาชนส่วนใหญ่ร้อยละ 80 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่เหลือร้อยละ 20 ประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ ค้าขาย รับจ้าง จักสานและเย็บผ้าโหล

แม้ชุมชนส่วนมากทำการปลูกข้าว แต่ข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคในชุมชนเพราะถูกขายส่งทางโรงสีเพื่อนำเงินจ่ายหนี้และชำระค่าเครดิตล่วงหน้า เช่น ปุ๋ยเคมี ยากำจัดศัตรูพืช ฯลฯ จากข้อมูลศึกษาโดย มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ปี 2553 ปรากฏข้อมูลว่า "การปลูกข้าวกินเองต่อปี (ข้าวเปลือก) อยู่ที่ครอบครัวละ 1,052 กิโลกรัม โดยมีผู้ไม่มีข้าวปลูกไว้บริโภคเอง คิดเป็นร้อยละ 66 และครอบครัวที่ซื้อข้าวบริโภค มีจำนวน 41 ครอบครัว คิดเป็นเงินเฉลี่ยครอบครัวละ 836 บาทต่อเดือน"

การทำการปลูก ผลิตเพื่อขาย นำมาซึ่งรายได้จำนวนมาก และควบคุมไปกับหนี้สินจำนวนมากเช่นกัน อีกทั้งการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตยังนำไปสู่ปัญหาสุขภาพทรุดโทรม ดังที่ บุญมี แซ่สว่าง ซึ่งเคยมีบทเรียนได้รับผลกระทบ เล่าว่า

“ตอนที่ผมได้ร่วมกันทำการศึกษาชุมชนหมู่ 7 เรื่องรายได้ พบว่า มีรายได้ 153 ล้านบาทต่อปี รายจ่ายทั้งหมด 99 ล้านบาทต่อปี เงินเหลือ 54 ล้านบาท หลายคนดีใจ แต่พอมาดูหนี้สิน 107 ล้านบาทต่อปี เอามาหักลบทำให้เป็นหนี้ต่อ เมื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ว่าทำไมจึงมีรายจ่ายมากและเป็นหนี้สิน จากข้อมูลพบว่าค่าใช้จ่ายและหนี้อยู่ในส่วนภาคการเกษตรมากที่สุด จำนวน 42 ล้านบาท ในแต่ละปีใช้เงินในกระเป๋าของตัวเองไปซื้อปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยยูเรีย สารเคมี ฮอร์โมน ยากำจัดศัตรูพืช เมื่อก่อนผมใช้เงินสุขภาพเสีย ตอนนี้จึงหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์”

จากปัญหาหนี้สินและสุขภาพที่ไม่พึงประสงค์ในชุมชน ชุมชนจึงรวมกลุ่มกันทบทวน พุดคุยถึงทุกข์ที่เกิดขึ้นในชุมชนจนนำไปสู่อุดมคติที่จะสร้างชุมชน "อยู่ดี มีสุข"

ดังนั้นที่ ศิวโรดม จิตนิยม ชาวบ้าน และปัจจุบันเป็นประธานกรรมการสถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ได้เล่าย้อนความถึงกระบวนการขับเคลื่อนก่อนชุมชนจะมาเป็นชุมชนจัดการตนเอง ว่า

"การที่จะสร้างชุมชนอยู่ดีมีสุข อาจจะเริ่มจากที่ทุกคนในชุมชน รวมคน รวมความคิด รวมเงิน และโดยการก้าวออกนอกชุมชนเพื่อการเรียนรู้และแก้ปัญหาของตนเอง จนพบว่าการทำแผนชีวิตชุมชนคือแนวทางที่ชุมชนจะมีข้อมูล รู้ว่าเรายืนอยู่ตรงไหน จะอดช่องโหว่อย่างไร ซึ่งการทำแผนก็ทำให้เกิดความเข้าใจในชุมชนของเราเอง"

จากการทำแผนแม่บทชุมชนปี 2545 ทำให้พบว่า ชุมชนหนองสาหร่ายกำลังประสบกับปัญหาหนี้สินซึ่งรวมกันแล้วชุมชนมีรายได้ต่อปีประมาณ 76 ล้านบาท มีรายจ่าย 72 ล้านบาท แต่เมื่อเทียบกับข้อมูลของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์แล้วมีหนี้สินปีละ 86 ล้านบาท และกว่า 10 ล้านบาทเป็นเงินที่ใช้หนี้ที่ไหลออกนอกชุมชน

การจัดการตนเองของชุมชนหนองสาหร่าย เปิดเรื่องด้วยการรวมกลุ่มออมทรัพย์โดยใช้เวทีสภาผู้นำชุมชนเป็นกลไกในการระดมความคิดเป้าหมายเพื่อปลดเปลื้องหนี้สิน สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน จนกระทั่งปี 2549 จึงได้พัฒนาเป็นสถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย มีการให้สมาชิกออมเงินร่วมกัน ปัจจุบันมีเงินหุ้น 3,154 หุ้น เป็นเงิน 315,400 บาท เงิน

ฝากของสมาชิก 7,629,547 บาท และมีเงินออมจากกระปุกออมสินกว่า 200,000 บาท สำหรับการจัดสรรทำโรนั้้นทางคณะกรรมการได้ดำเนินการแบ่งร้อยละ 30 สำหรับสนับสนุนกองทุนสวัสดิการชุมชน นอกนั้นนำไปส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน 9 หมู่บ้าน

สถาบันการเงินชุมชนกับการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ครอบคลุม 9 หมู่บ้านดังนี้ หมู่ 1 ส่งเสริมการผลิตปุ๋ยชีวภาพ หมู่ 2 การผลิตน้ำดื่ม สุภาพชุมชน หมู่ 3 การผลิตภัณฑั้พริกแกง หมู่ 4 สถาบันการเงินชุมชน หมู่ 5 ผลิตภัณฑั้น้ำยาล้างจาน หมู่ 6 ผลิตภัณฑั้ข้าวสาร หมู่ 7 กลุ่มดินปลูกต้นไม้ หมู่ 8 กลุ่มผลิตกล้วยฉาบ และหมู่ 9 กลุ่มผลิตไม้กวาดทางมะพร้าว ซึ่งทั้ง 9 หมู่บ้าน พบว่ามีกลุ่มที่แตกต่างกันออกไปเพื่อลดความซ้ำซ้อน

การรวมกลุ่มพูดคุย กลายเป็นสัญลักษณ์ทางปัญญาของชุมชนหนองสาหร่าย

จากการสำรวจกลุ่มองค์กรชุมชนในตำบลหนองสาหร่ายในปัจจุบัน มีจำนวนทั้งสิ้น 93 กลุ่ม โดยสามารถแยกประเภทองค์กรเป็น 5 ประเภทใหญ่ ดังนี้

องค์กรการเงิน

เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต, กองทุนหมู่บ้าน, สหกรณ์, กลุ่มกู้เงิน ธ.ก.ส.

องค์กรด้านอาชีพ

เช่น กลุ่มปลูกข้าว, เลี้ยงสัตว์, ปลูกอ้อย, รับจ้าง ฯลฯ

องค์กรด้านสุขภาพ

เช่น กลุ่ม อสม., กลุ่มออกกำลังกาย ฯลฯ

องค์กรด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

เช่น ชมรมผู้สูงอายุ, กลุ่มเยาวชน, กลุ่มสตรี

องค์กรด้านสวัสดิการ

เช่น กองทุนสวัสดิการเกิด แก่ เจ็บ ตาย, กองทุนฌาปนกิจ, การศึกษา

อีกทั้งแกนนำและชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์โดยจัดแบ่งประเภทกลุ่มจากที่มาของการก่อตัว และเป้าหมายกลุ่ม ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

ประเภทที่ 1

กลุ่มที่ภาครัฐมาสั่งให้ตั้งกลุ่ม ซึ่งชาวชุมชนหนองสาหร่ายมองว่ากลุ่มประเภทนี้เป็นกลุ่มที่มีกติกามาจากภายนอก เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน โดยกลุ่มประเภทนี้เป็นกลุ่มที่ชาวชุมชนเห็นว่าไม่ยั่งยืน เป็นกลุ่มที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการของชุมชน แต่ที่สามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีการอุปถัมภ์และการสนับสนุนจากภาครัฐ

ประเภทที่ 2

เป็นกลุ่มที่ภาครัฐสนับสนุนให้เกิด เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสตรี กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม อสม. โดยภาครัฐมาสนับสนุนแนวคิด งบประมาณ การอบรม เป็นกลุ่มที่เน้นเรื่องราวได้ กลุ่มประเภทนี้เป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่จะอยู่ได้คงที่ เพราะมีตัวงบประมาณเป็นตัวหลัก

ประเภทที่ 3

เป็นกลุ่มที่เกิดจากวิกฤตปัญหาความต้องการของชุมชน เช่น กลุ่มผลิตปุ๋ยน้ำหมักอินทรีย์ชีวภาพเป็นกลุ่มที่รวมตัวขึ้นของปัญหาหนี้สิน และสุขภาพเสื่อมโทรมจากการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิต

การจัดการองค์กรชุมชนเพื่อความ “อยู่ดี มีสุข”

การจัดการองค์กรชุมชน เป็นการจัดการความสัมพันธ์ของผู้คน ครัวเรือน และกลุ่มคน ในการดำเนินสาระต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ร่วมกันเป็นประโยชน์ของทุกคน องค์ภาพที่ดีจะเป็นกลไกเอื้อให้ชุมชนจัดการสู่ความกินดีอยู่ดีได้ ซึ่งการจัดการองค์กรสามารถถูกสร้างขึ้นอย่างหลากหลายเหมาะสมกับบริบทและการยอมรับของคนในถิ่นนั้นๆ กรณีชุมชนหนองสาหร่ายการไปถึงเป้าหมายชุมชน “อยู่ดีมีสุข” อาศัยการรวมกลุ่มและจัดการองค์กรชุมชน อันมีทิศทางและรูปแบบดังต่อไปนี้

1. การสร้างเครือข่ายผลิตอาหารภายในชุมชน

เป็นการสนับสนุนแหล่งผลิตอาหารภายในชุมชน ซึ่งได้มีการวิเคราะห์เกี่ยวกับความต้องการด้านอาหารของชุมชนโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ว่าชุมชนมีความต้องการในปริมาณมาก และชุมชนมีการซื้ออาหารในการบริโภคเป็นส่วนใหญ่ เนื่องด้วยความสะดวกและไม่มีเวลา อีกส่วนหนึ่งไม่อยากจะลงมือฆ่าสัตว์มาเพื่อบริโภคด้วยตนเอง อีกทั้งวัฒนธรรมและวิถีชีวิต

ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ต้องรีบส่งลูกไปโรงเรียน รีบไปทำงาน ไปประชุมทำให้ไม่มีเวลา การเข้าใจความต้องการการบริการโรคเนื้อสัตว์โดยอาศัยข้อมูลจากการสำรวจพบว่า ชุมชนมีการบริโภคสูงถึง 94,686 บาทต่อสัปดาห์ต่อชุมชน ตัวเลขการบริโภคที่ได้นั้นชุมชนได้นำมาเป็นข้อมูลอ้างอิงและร่วมกันวิเคราะห์ กำหนด เพื่อแผน ผลิตเนื้อหมูให้สอดคล้องและปลอดภัยเป็นไปตามความต้องการบริโภคของชุมชน

อีกทั้งปัจจุบันชุมชนยังได้มีการศึกษาถึงสถานการณ์น้ำและการสร้างกลไกตั้งรับกับเหตุการณ์ภัยพิบัติอันเป็นผลสืบเนื่องจากสภาพอากาศเปลี่ยนแปลง ซึ่งแผนการตั้งรับนอกจากมีการซ้อมยามเกิดเหตุฉุกเฉินในลักษณะของการกู้ชีพ หรือแผนการเฝ้าระวังในเรื่องของโรคระบาดที่มาพร้อมภัยธรรมชาติแล้ว ชุมชนยังได้ให้ความสำคัญกับการมีอาหารกินยามเกิดเหตุการณ์ โดยสมมุติสถานการณ์เมื่อชุมชนถูกตัดขาดไม่สามารถติดต่อกับภายนอกได้ จากเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยได้สรุปเป็นแนวทางการตั้งรับของชุมชน กล่าวคือจะอาศัยรูปแบบของเครือข่ายกลุ่มพัฒนาที่มีอยู่ทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยให้ภาพการแก้ปัญหาเมื่อเกิดเหตุการณ์ภัยธรรมชาติว่าชุมชนจะใช้การแลกเปลี่ยนของกิน ของใช้กันระหว่างชุมชน เช่น กลุ่มที่ผลิตผักจะต้องสำรองผักไว้สำหรับแจกจ่ายแก่ทุกหมู่บ้านยามฉุกเฉิน หรือกลุ่มขายข้าวจะต้องเก็บข้าวไว้ส่วนหนึ่งสำหรับเอาไว้ใช้ยามข้าวไม่พอกิน เป็นต้น

2. การสนับสนุนให้ครัวเรือนปลูกผักไว้รับประทานเอง

ชุมชนหนองสาหร่ายนอกจากได้ทำการสำรวจพืชผักที่ปลูกเองในชุมชนแล้ว ชุมชนยังได้มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อส่งเสริมการปลูกพืชผักกินได้ในชื่อ "กลุ่มผลิตปุ๋ยน้ำหมักอินทรีย์ชีวภาพ" เป็นการริเริ่มจากระบบการจัดฐานข้อมูลแผนชีวิต ข้อมูลโหนดชุมชน และข้อมูลความมั่นคงทางอาหารจากแบบสอบถามในหมวดรายรับและรายจ่ายพบว่า รายจ่ายที่ชุมชนจ่าย

มากที่สุด คือด้านปัจจัยการผลิตทางการเกษตร ชุมชนจึงอยากลดรายจ่าย
ส่วนนี้ อีกทั้งต้องการรักษาสุขภาพและระบบนิเวศให้ยั่งยืน จึงร่วมกัน
คิดค้นฮอริโมนพืช สารไล่แมลง สารกำจัดกลิ่นเหม็น ผลิตปุ๋ย น้ำส้มควันไม้
ที่ไม่ใช้สารเคมีขายต่อเกษตรกรในราคาที่เป็นธรรม ปัจจุบันมีสมาชิก
แกนหลัก 37 คน

กรรมการชุมชนและกลุ่มผลิตปุ๋ยหมักอินทรีย์ชีวภาพ ได้มีนโยบาย
ให้ชุมชนปลูกพืชผักในพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ และ
ส่งเสริมให้ปลูกบริโภคแบบใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในแต่ละครัวเรือน ด้วยเห็นว่า
ชาวบ้านยังคงมีทักษะและคงไว้ซึ่งการดำรงอยู่อย่างเพียงพอและพึ่งตนเอง
อยู่แล้วหลายครัวเรือน และหากมีการทำเป็นแบบอย่าง ก็จะกลายเป็นตัว
แบบให้กับอีกหลายครัวเรือนนำไปปฏิบัติ

จากการสำรวจแบบสอบถามพบว่า ชุมชนหลายครัวเรือนมีการ
ปลูกผักกินเองอยู่บ้างแล้ว จากข้อมูล จำนวนผักที่ปลูกตลอดทั้งปีในชุมชน
มีทั้งหมด 42 ชนิด โดยที่ผักที่มีการปลูกมากที่สุด เช่น 1. กระเพรา 2. ตะไคร้
3. ข่า 4. กถั่วย ตามลำดับ โดยไม่มีผู้ที่ไม่ปลูกผักที่สามารถบริโภคได้ตลอด
ทั้งปีเลย ในขณะที่ผู้ที่ปลูกผักมากที่สุด มีทั้งสิ้น 29 ชนิด โดยเฉลี่ยแต่ละ
ครอบครัวปลูกผักที่บริโภคได้ทั้งปี 17 ชนิด ตัวอย่างเช่น นางอารีย์ สมคิด
อาชีพทำนาและรับจ้าง

*“ปลูกผัก เช่น มะเขือ ถั่วฝักยาว มะรุม แดง ปลูกไว้กิน
เอง และปลูกข้าวไว้กินอีกหนึ่ง畝 สำหรับ 4 ชีวิตใน
ครอบครัว”*

ส่วนการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภค พบว่า ครัวเรือนมีการเลี้ยงไก่พื้น
บ้านมากที่สุด รองลงมาได้แก่เลี้ยงปลา ในขณะที่การเลี้ยงหมูของครัวเรือน

เป็นสัตว์ที่มีการเลี้ยงน้อยที่สุด

นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีการหาอาหารที่สามารถหาได้จาก
ธรรมชาติ ผักและสัตว์ต่าง ๆ ที่สามารถหาได้จากธรรมชาติ มีทั้งหมด
18 ชนิด โดยที่ผักและสัตว์ที่สามารถหาได้มากที่สุดได้แก่ 1. ผักบุ้ง
2. ยอดตำลึง 3. ยอดกระถิน 4. ย่านาง โดยที่ไม่มีผู้ที่หาผักจากธรรมชาติ
เลย คิดเป็นร้อยละ 0.63 ในขณะที่ผู้ที่หาผักจากธรรมชาติคิดเป็นร้อยละ 2.52
โดยเฉลี่ยแต่ละครอบครัวหาผักจากธรรมชาติ 11 ชนิด

จุดสาธิตการผสมปุ๋ยและแปลงผัก กลุ่มผลิตปุ๋ยน้ำหมักอินทรีย์ชีวภาพ

ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์ ชุมชนหนองสาหร่าย

3. การเสริมสร้างกลุ่มองค์กรในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง

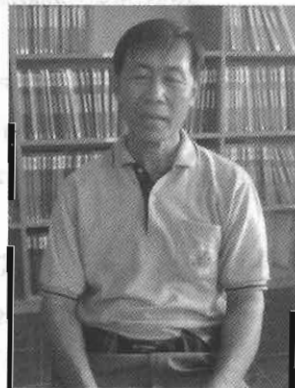
เริ่มต้นจากผู้คนที่ตื่นตัวได้รวมกลุ่มพูดคุยกันถึงปัญหาของชุมชน และมีนักวิชาการตลอดจนหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน ได้ร่วมจัดกระบวนการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนอยู่ดี มีสุข สิ่งสำคัญของกระบวนการ คือ การศึกษาข้อมูลชุมชนอย่างละเอียด เพราะการมีข้อมูลช่วยทำให้การออกแบบการพัฒนามีพื้นฐานของข้อเท็จจริงเมื่อนำแนวคิดต่างๆ ไปเสนอในเวทีประชาคม จะเป็นส่วนช่วยยืนยันปัญหาต่างๆ ออกมาได้เป็นอย่างดีเป็นรูปธรรม หลังจากกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลจึงนำไปสู่การส่งเสริมกลุ่มองค์กรชาวบ้านเพื่อการพัฒนา

ตัวอย่างกลุ่มที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการพูดคุย ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ มีการรวมตัวกันอย่างชัดเจนเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ปัจจุบันมีสมาชิก 273 คน มีเงินสะสมจะสะสม 665,000 บาท การกู้เงินคิดดอกเบี้ยละ 1.25 บาทต่อเดือน สมาชิกสามารถกู้เงินได้ถึง 3 เท่าของเงินส่วนที่ฝากกู้ฉุกเฉิน อีกทั้งยังมีเงินเก็บไว้ให้ในยามเจ็บป่วยและตาย ดังนั้นกลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางด้านรายได้ และเป็นหลักประกันการมีกินมีใช้ให้กับคนในชุมชนทั้งในยามปกติ และยามฉุกเฉิน

ธนาคารความดี : ความดีที่กินได้

สถาบันการเงินชุมชนและกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลหนอง
สาหร่ายได้นำดอกผลกำไรจากกลุ่มกองทุนต่างๆ ในชุมชนมาจัดสวัสดิการ
ร่วมกัน เป้าหมายเพื่อเป็นกองทุนชุมชน ทุกคนมีสวัสดิการและเพื่อเข้ากับ
สโลแกนที่ว่า ให้อย่างมีคุณค่ารับอย่างมีศักดิ์ศรี ครอบคลุม ทั่วถึง เป็นธรรม
อีกทั้งได้สร้างยุทธศาสตร์การพัฒนาตำบลหนองสาหร่าย 23 ความดี
67 ตัวชี้วัด เชื่อมโยงกับกิจกรรมธนาคารความดี โดยมีเกณฑ์หรือตัวชี้วัด
ความดีและคนดี กล่าวคือ ผู้นำดี/ผู้ตามดี สุขภาพดี อาชีพดี ครอบครัวดี
เรียนรู้ดี สวัสดิการดี สามัคคีดี และมีสัจจะดี อย่างไรก็ตามในงาน 18 ปี
แห่งการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตำบลหนองสาหร่ายสู่การปฏิรูปชุมชนเพื่อ
ความอยู่ดีมีสุขของชุมชนในปีนี้ได้คัดเลือกบุคคลที่เป็นหนึ่งแต่ทำดี จำนวน
79 คน เพื่อเข้าถึงแหล่งทุนที่ทางกองทุนสวัสดิการได้จัดแบ่งไว้ในรูปของ
ตัวเงินและที่ดินทำกิน

บุญมี แซ่สว่าง บ้านน้ำแหนด หมู่ 7 เป็นแกนนำในกระบวนการ
ส่งเสริมให้คนหันมาทำความดี โดยการปลูกผักข้างบ้าน และลด ละ เลิก ใช้
สารเคมี อันส่งผลต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม อันเป็นความดีข้อที่ 23
ซึ่งกำหนดขึ้นล่าสุดเมื่อปี 2554

บุญมี แซ่สว่าง เกษตรกรผู้เคยใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น
ปัจจุบันได้หันมาใช้ และคิดค้นผลิตภัณฑ์ปุ๋ยอินทรีย์
ชีวภาพ

บุญมีบอกว่า ปูกมะเขือ มะละกอไว้กินเองแล้วปลอดภัยไว้กัวงวล

แปลงผักอินทรีย์ บ้านบุญมี แซ่สว่าง

บุญมี ได้อธิบายถึงความมั่นคงทางอาหารของชุมชนหนองสาหร่าย ว่าขึ้นอยู่กับหลายฐาน ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องรายได้ การผลิต การแลกเปลี่ยน และทรัพยากร แต่แนวโน้มจะค่อนข้างไปทางฐานการผลิตและการใช้จ่าย

ธนาคารความดีได้ออกแบบเพื่อให้การช่วยเหลือคนในชุมชน ที่ทำการเกษตร และมีรายได้ชัดเจน โดยให้คนทำความดีเข้าไปแลกที่ดิน สำหรับเป็นปัจจัยการผลิต หรือให้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยพิเศษ

“หากใครต้องการเข้าไปถึงแหล่งทุนการเงินของธนาคาร
ความดี จะต้องทำความดี 5 เรื่อง เรื่องที่หนึ่ง ท่านต้อง
สมัครเป็นสมาชิกซื้อหุ้น 10,000 ต่อ 100 สองฝากบัญชี
เงินออม สามจดบัญชีครัวเรือน สี่ต้องกลับไปทำบุญหมัก
และพืชผักสวนครัวรั้วกินได้ อย่างน้อย 7 ชนิด และข้อ
สุดท้ายท่านจะต้องสัญญาว่าจะทำความดีอย่างน้อยหนึ่ง
เรื่อง เรื่องอะไรก็ได้ เช่น ลดบุหรี ไปร่วมประชุม ไม่ด่า
เมีย ไม่ด่าลูก”

บุญมี ใช้ชีวิตอยู่อย่างพออยู่ พอกิน และไม่ใช้สารเคมีโดยเห็นได้
จากเมนูอาหารแต่ละมื้อที่อาศัยเก็บกินผักขอบรั้วข้างบ้าน หรือมีบ้างที่ไป
ซื้อเนื้อที่ตลาด

“การกินอยู่ในครอบครัว ปัจจุบันจะไปซื้อของที่ตลาดนัด
บางอย่าง เช่น พวกเนื้อสัตว์ พวกพืชผักจะได้จาก
รอบๆ บ้าน แต่ก่อนข้างจะกินพวกผักมากกว่า เมนูที่ทำ
กินกันประจำ เช่น ผักลวกจิ้มน้ำพริก ได้แก่ มะเขือเปราะ
มะเขือพวง ผักหวาน หัวหอมปลุกเอง พริกชี้ฟ้าปลุกเอง
เอามาซอยทำน้ำจิ้ม ผักหวานเอามาผัด ผักที่ปลุกใช้ปุ๋ย
อินทรีย์ล้วน”

แก๊ซบอลลูน พลังงานทางเลือกฉบับชาวบ้าน

นางอารีย์ สมคิด กับแก๊ซหุงต้มอาหารที่ได้จากเศษอาหารและมูลสัตว์

อารีย์ สมคิด เช่นกันที่ได้ทำความดีข้อที่ระบุถึงการปลูกผักกินเอง อย่างน้อยห้าอย่าง อีกทั้งยังเป็นรายแรกๆ ของหมู่บ้านที่ได้นำเอาพลังงานทางเลือก คือ แก๊ซบอลลูน ซึ่งเป็นแก๊ซชีวภาพจากมูลวัว และเศษอาหาร มาใช้ในชุมชน

อารีย์ ได้ท้าวความก่อนที่จะหันมาปลูกพืชกินเองว่า

“ครั้งแรกเริ่มมาจากเมื่อก่อน กินๆ ซื้อมๆ ไม่ได้ทำกินเอง ต่อมาได้มีโอกาสเติมข้อมูลจากเวทีต่างๆ ในชุมชน ทำให้ทราบว่าอาหารที่ไม่ปลอดภัยทำให้เป็นเบาหวาน และมะเร็ง ซึ่งโรคเหล่านี้มาจากพฤติกรรมกินของเราเอง จึงเล็งเห็นว่าต่อไปจะทำงานรณรงค์เรื่องปลูกผักกินเอง”

และได้ย้ำว่า

“ความมั่นคงทางอาหารไม่ใช่แค่มองเห็นว่ามีอาหารพอที่จะกิน แต่จะต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของอาหารด้วย อาหารไม่ควรจะไปซื้อเพราะถ้าไปซื้อเราไม่รู้ว่ามีพิษตกค้างหรือไม่”

สำหรับพื้นที่สาธารณะ ในพื้นที่หมู่ 8 และหมู่ 5 เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านไปใช้ร่วมกัน สงวนไว้สำหรับคนที่ใช้สิทธิ์ทำความดี คนที่ได้สิทธิ์จะมีโอกาสไปจับฉลากแบ่งที่ดิน 2-3 ไร่ นอกจากนั้นสถาบันการเงินชุมชนยังได้ช่วยกันดำเนินกระบวนการ "ค้นหาคนดี ศรีหนองสาหร่าย" ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งของธนาคารความดี โดยให้แต่ละหมู่บ้านเลือกเฟ้นคนดีหนองสาหร่ายของแต่ละหมู่บ้านโดยไม่จำกัดจำนวน ส่งมายังสถาบันการเงินเพื่อดำเนินการขีดชูคุณงามความดี

คนดีหนองสาหร่าย ไม่จำเป็นต้องไปใช้สิทธิ์เพื่อเข้าถึงเงินทุนหรือที่ทำงาน ความดีสามารถเอาบันทึกลงในสมุดแล้วไปฝากธนาคารไว้ จากนั้นเจ้าหน้าที่จะนำเอาความดีทั้งหมดลงเว็บไซต์เป็นการประชาสัมพันธ์ และหากจะใช้สิทธิ์ก็จะเอาหลักฐานที่บันทึกนั้นมาพิจารณา และตัดสินใจตามเกณฑ์ที่สร้างร่วมกันของชุมชน

สุดท้ายแล้ว การพยายามพัฒนาชุมชน อาจจะต้องทำไปในสองอย่างควบคู่กันไป ได้แก่ การจัดการองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพและการพัฒนาคน การจัดการองค์กรเป็นดังกล่าวก็น่าจะสำคัญที่ทำให้แนวทางนโยบายสามารถไปสู่การปฏิบัติและมีทิศทางที่พึงประสงค์ อีกทั้งผลผลิตขององคาพยพที่มีประสิทธิภาพจะนำไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพตามไปด้วย ซึ่งหากคนมีคุณภาพก็จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ชุมชนให้อยู่ดีมีสุข ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพเช่นกัน

นัยยะของความมั่นคงทางด้านอาหารที่ชุมชนช่วยกันนิยามว่า

“อาหารที่บริโภคต้องปลอดภัย ปลอดภัยสารพิษ และเพียงพอ มีการปลูกที่หลากหลาย และปลูกในสิ่งที่กิน อีกทั้งยังต้องปลูกอย่างสม่ำเสมอ ต่อเนื่อง มีทรัพยากร

ที่สมบูรณ์ และมีปัจจัยการผลิตที่มั่นคง มีการสร้าง
เครือข่ายทางอาหารของชุมชน และจะต้องซื้ออาหาร
ไม่เกินร้อยละ 50 ของปริมาณการบริโภคอาหารทั้งหมด”

การจัดการองค์กรและสร้างกลุ่มพัฒนาต่างๆ ทำให้ชุมชน
หนองสาหร่ายค่อยๆ เข้าใกล้นิยามความมั่นคงทางด้านอาหารที่ชุมชนตั้ง
ขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากโดยต้นทุนเดิมที่ชุมชนมีวัฒนธรรมการรวมกลุ่มกัน
อยู่แล้ว และการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ เช่น การสนับสนุนทาง
วิชาการ การช่วยเป็นที่เลี้ยงในการศึกษาวิจัยข้อมูล และจัดการข้อมูลอย่าง
เป็นระบบ เป็นต้น

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษา ชุมชนได้นำเสนออย่างเป็นสาธารณะ
แก่สมาชิกชุมชน และช่วยกันวิเคราะห์ หาแนวทางแก้ปัญหาร่วมกัน จนเกิด
เป็นกลุ่มพัฒนาภายในชุมชนที่มากถึง 93 กลุ่ม นอกจากกลุ่มต่างๆ แล้วยัง
ได้มีกิจกรรมเสริม เช่น ธนาคารความดี เพื่อเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
ให้มีคุณภาพควบคู่กันไปด้วย กระทั่งปัจจุบัน “ชุมชนหนองสาหร่าย”
นอกจากสามารถสร้างกลไกเพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชนแล้ว ยังเป็น
แบบอย่างให้กับชุมชนอื่นได้เรียนรู้ ในฐานะตัวแบบ “ชุมชนจัดการตนเอง”
ที่มีประสิทธิภาพอีกด้วย

Figure 1. A person on a boat using a long pole to harvest water hyacinth leaves.

คลองโยง

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์

กับความมั่นคงทางอาหาร

ของชุมชนคลองโยง

ตำบลคลองโยง

อำเภอพุทธมณฑล

จังหวัดนครปฐม

ชุมชนคลองโยงเป็นตัวอย่างรูปธรรมของการไหลทางวัฒนธรรมระหว่างความเป็นชนบทและความเป็นเมือง เนื่องจากเป็นชุมชนอยู่ติดเมืองใหญ่ กรุงเทพมหานคร จึงง่ายต่อการเข้าถึงความทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องระบบการขนส่ง การติดต่อสื่อสารที่รวดเร็ว การที่ผู้คนที่อาศัยอยู่ภายใต้วิถีเกษตร ทำนาเป็นหลัก หลอมรวมกับความทันสมัยนำไปสู่การเกิดพรมแดนที่ทับซ้อนกันของชนบทและเมือง การผสมผสานนี้ทำให้ชุมชนมีสองบุคลิกที่เป็นทั้งแบบชนบทและเมืองในตัวเอง

การศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหารในพื้นที่ชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม เลือกเฉพาะครัวเรือนที่อยู่ในสหกรณ์บ้านคลองโยง (สหกรณ์ที่ดิน) หมู่ 8 หมู่ 1 บางส่วน และหมู่ 5 บางส่วน เพราะมีลักษณะความเป็นชุมชนเดียวกัน

กระแสความทันสมัยจากเมืองใหญ่เดินทางสู่ชุมชนคลองโยงเป็นเหตุอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการอยู่อาศัยของผู้คน และวิถีชีวิตที่หลากหลายรูปแบบกว่าในอดีต ความเรียงต่อไปนี้จึงเป็นการเล่าถึงลีลาการใช้ชีวิตของชาวบ้านคลองโยง ผ่านบทสัมภาษณ์ที่ให้ภาพชีวิตทั้งในอดีตและปัจจุบัน

คลองโยงตามคำบอกเล่าของคนเฒ่า

“คลองโยงตรงนี้แต่ก่อนเค้าเรียก “ลำประโดง” เรียกไปเรียกมาเลยเป็นคลองโยงไป ลานตากฟ้า ตรงปากคลอง แต่ก่อนเค้าก็เรียก “ลานตากผ้า” เนื่องจากมีการเล่าปากต่อปากกันมาตั้งแต่ครั้งโบราณว่ามีเรือสำเภาของคนจีนแล่นผ่านแม่น้ำนครชัยศรี แล้วมาถึงปากคลองโยงเรือสำเภาได้ล่มและจมลงไป คนในเรือได้อาผ้ามาตากที่ลานวัด เรียกไปเรียกมาจึงเพี้ยนเป็น วัดลานตากฟ้าไป” (ช่วย สิทธิสุนทร)

ช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ในฤดูแล้งยามน้ำลดมาก ๆ ชาวบ้านยังเคยเห็นเสากระโดงเรือสำเภาโผล่ขึ้นมาบริเวณปากคลองดังกล่าว⁷

บ้านคลองโยง นับเป็นพื้นที่ทำนาสำคัญของภาคกลางตั้งแต่ครั้งอดีตมา ซึ่งการทำนาแต่เดิมใช้วิธีการทำนาหว่าน โดยจะเริ่มไถเข้า ไถบ้าย แล้วหว่าน การทำนาในหนานี้จะเรียกว่า “หว่านรับพรธษา” เพราะรอฝนตกกลางเดือนแปด นับจากวันไปวัดเข้าพรรษาเราก็เริ่มหว่านได้

⁷ ก่อนปี 2403 คลองโยงจึงมีความสำคัญต่อการเดินทางน้ำ เพราะเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำนครชัยศรีหรือแม่น้ำท่าจีน จนกระทั่งมีการขุดคลองมหาสวัสดิ์ในช่วง ร.4

“ถ้าเราหว่านแล้ว ฝนตกน้อย ก็ “อับ” (ข้าวไม่ขึ้น) ต้อง
หว่านใหม่ ทำยากสมัยก่อน ถ้าทำหน้าฝนปีไหนน้ำดี
ก็ทำนาหว่าน ถ้าหน้าไม่ดีก็ทำน่าน้ำตม ตอนเราทำนา
หว่านแต่ก่อนทำข้าวหนัก ข้าวเบาได้เกี่ยวเดือนสิบ ถ้า
ข้าวกลางเกี่ยวเดือนสิบสอง ถ้าข้าวหนักเกี่ยวเดือน
กุมภาพันธ์ การเลือกพันธุ์ข้าวแล้วแต่เราเลือกเอง”
(ช่วย สิทธิสุนทร)

บรรยากาศท้องทุ่งยังคงมีอยู่ แม้ความเป็นเมืองจะรุกคืบอย่างต่อเนื่อง

แสดงสภาพผืนนาสมัยใหม่ที่มีการปรับพื้นที่ให้ราบเสมอกันทั้งแปลง

จนมาถึงยุคปัจจุบัน ชาวนารุ่นใหม่ ได้พัฒนาตัวเองกลายเป็นผู้จัดการนา ในช่วง 2540 ถึงปัจจุบัน การพัฒนาการของระบบการผลิตในพื้นที่คลองโยงเปลี่ยนแปลงไปสู่การผลิตโดยเครื่องจักรและการเข้ามาของเทคโนโลยีการผลิตที่ทันสมัย ส่งผลให้ชาวนาทำการเกษตรได้อย่างเข้มข้นขึ้น ความเปลี่ยนแปลงในด้านวิธีการผลิตได้ทำให้การทำนาสมัยใหม่มีลักษณะเป็นแบบ “ผู้จัดการนา” และเป็นการทำงานแบบ “งานไม่ประจำ” กล่าวคือเจ้าของนาใช้เวลาอยู่ในนาเพียงฤดูการทำนาเพียงราว 10-15 วันเท่านั้น แต่ค่าใช้จ่ายด้านต้นทุนการผลิตสูงมาก

นาข้าวคลองโยงและความอุดมสมบูรณ์แต่ครั้งอดีต

เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงมาทำนาหว่านและเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ คือ เครื่องเกี่ยวข้าว รถไถดิน หรือรถไถขนาดใหญ่ และเครื่องจักรอื่นๆ ทำให้ต้องปรับพื้นที่นาให้เสมอเท่ากันหมด เพื่อให้เครื่องจักรเดินได้สะดวก สภาพของนาในเขตภาคกลางจึงกลายเป็นผืนขนาดใหญ่ ดังเช่นนาข้าวในคลองโยงแปลงละ 20 ไร่ (ตามโครงการจัดสรรซึ่งแบ่งเท่ากันหมด) จะมีคันล้อมรอบเพื่อกั้นน้ำ ไม่มีแปลงนาเล็กๆ ที่มีหัวคันนากันอีกต่อไป

การทำนาตามฤดูกาลของบ้านคลองโยง

พายเรือตามท้องร่อง ตัดแต่งกิ่ง ดูแลสวน

“เดี๋ยวนี้เรามีการปรับสีนนาให้เป็นแปลงขนาดใหญ่ หนองน้ำก็จะไม่มี เมื่อก่อนฤดูแล้งพวกเราจะเดินไปหาปลาตกคลักกันตามหนองต่างๆ บางทีไปเจอปลาจำนวนมากถึงกับต้องแบกกันมา มีชื่อหนองสำคัญๆ เช่น หนองตาฟุ้ง หนองจระเข้ ฯลฯ ... เหลือแต่ชื่อ ไม่มีอะไรเป็นหนองอีกแล้ว” (บุญลือ เจริญมี)

ท้องทุ่งและผืนนาอันกว้างใหญ่บริเวณนี้ แต่ก่อนจึงมีลักษณะเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้คนสามารถใช้เป็นแหล่งอาหารและเข้าถึงได้ นอกจากการจับปลาและสัตว์น้ำ ท้องทุ่งยังเป็นแหล่งเก็บผักพื้นบ้านต่างๆ เช่น บัวกินสาย ผักบุง ผักแว่น บางคนสามารถยึดการเก็บผักพื้นบ้านเป็นอาชีพ

“ถ้าฟังเพลงของจรัส (มโนเพชร) ที่พูดถึงอู๋ยคำคนแก่ แก่เก็บผักบุงใส่กระบุงอยู่กลางหนอง พวกเราก็จะนึกถึงยายเทศ แก่เก็บผักบุง ผักแว่น ในนา ชายมาตั้งแต่สาวๆ จนกระทั่งแก่เก็บไม่ไหว (ยายเทศตายเมื่ออายุเก้าสิบกว่า-ศูวิชัย) ผักบุง 100 ยอด ราคา 1 สลึง ส่งให้ยายย้อย แม่ค้าที่เอาไปขายตลาดศาลาน้ำร้อน แก่ที่อยู่ของแกได้เลี้ยงหลานอีกคนได้ด้วย” (บุญลือ เจริญมี)

ป้าเจ็กก็บอกว่า

“สมัยก่อนอาหารการกินสามารถหาได้จากทุ่งนา หากินได้ทั้งปีไม่มีอดอยาก หนองแห่งนี้ก็ไปจับปลา ตกคลักกัน แต่ภายหลังที่มีการใช้ยาฉีดข้าว ยามาหอยเชอร์รี่ กุ้งหอย ปู ปลาก็ลดลง แม้แต่ปลิงซึ่งสมัยก่อนมีเยอะมาก ก็ยังหายไปจากทุ่งนา” (เจ็ก เจริญมี)

บริเวณลำคลองก็เช่นเดียวกัน พื้นที่บริเวณนี้มีลำคลองธรรมชาติที่ชาวบ้านเรียกว่าลำกระโตง ซึ่งเต็มไปด้วยกกสามเหลี่ยมที่ชาวบ้านจะนำมาทำเป็นเครื่องจักสาน ทำเสื่อ เพื่อใช้ในครัวเรือน และในคลองทั้งคลองโยงและคลองเจ๊กหรือคลองชัยขันธุ์ เป็นแหล่งปลาที่สำคัญ ในฤดูน้ำหลากหรือช่วงฝนตก ชาวบ้านจะจับโดยใช้การยกยอ เมื่อก่อนชาวบ้านเกือบทุกบ้านมียอ พอน้ำลด ก็มีการใช้เครื่องตมถนัดทุกชนิด เวลานั้นลดมาก ๆ ในฤดูแล้ง ชาวบ้านก็จะลงไปจับปลาหลด ปลาไหลโดยใช้พร้าหวด ซึ่งชุกชุมมาก

“บางคนล่อมวนตามชายฝอย หาบริเวณที่มีปลาเข้าไปอาศัยอยู่มากๆ เอาวนล่อมได้ที่ละหลายๆ บางทีเอาไม้หรือหนาวไฟไปปักไว้ก่อน เรียกว่าปักกล้ำ ทำบ้านให้ปลาเข้าไปอยู่ พอน้ำน้อยก็ล่อมวนกัน หรือใครถนัดเบ็ดล่อ ถนัดแหก็ใช้กันไป เมื่อก่อนจะเห็นเรือทอดแหทุกวัน เดียวนี้ไม่มีใครทำแล้ว ไม่มีปลา ยกยอก็ไม่ค่อยได้ ประตุน้ำปิดหมด ไม่มีปลาเข้ามา พอยกยอได้บ้างเมื่อฝนตก แต่ไม่ชุมเหมือนแต่ก่อนอีกแล้ว” (เจ๊ก เจริญมี)

อาหารการกินของชาวบ้านจึงมีปลาและสัตว์น้ำเป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญที่สุดและเข้าถึงง่ายที่สุด ส่วนข้าวสาร ยังมีลักษณะการปลูกข้าวเอาไว้สีข้าวสารกินเอง โดยพันธุ์ข้าวที่ปลูกกิน เช่น เหลืองอ่อน ข้าวอาหารเหลืองสูง ฯลฯ ซึ่งเป็นข้าวนาปีหรือข้าวหนัก ใช้เวลาปลูกราว 6 เดือน

“ข้าวเหลืองอ่อนเป็นข้าวที่นิยมปลูกมากที่สุด เพราะต้นสูง และยาวมากพอที่จะเอามาทำ “คั้นเน็ต” เอามามัดฟ่อนข้าวกำ เพื่อให้สามารถหอบเข้ามายังโรงนาได้ และกินอร่อย เรามักปลูกบางส่วนเพื่อเอาไว้กินและ

การตั้งบ้านเรือนส่วนหนึ่งอยู่ริมคลอง

พื้นที่นากว้างใหญ่ อีกประโยชน์หนึ่งคือพื้นที่รับน้ำยามน้ำมาก

เอาไว้ใช้งานดังที่ว่า" (บุญลือ เจริญมี)

การปลูกข้าวกินเองค่อยๆ หดไปเมื่อพันธุ์ข้าว กข. และข้าว
ลูกผสมชนิดใหม่ๆ เข้ามาพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตยุคใหม่
จนกระทั่งในปัจจุบันทุกครัวเรือนซื้อข้าวกินทั้งหมด^๑

^๑ หลังการต่อสู้เรื่องที่ดินในปี 2551 เกษนบางบางส่วนได้เริ่มหันมารณรงค์ทำนาโยน และผลิต
ข้าวอินทรีย์โดยใช้พันธุ์ข้าวที่บริโภคได้ เช่น ปทุมเทพ หรือข้าวปทุม ฯลฯ

ด้านการซื้อสิ่งของบริโภค ในอดีตก็จะเป็นของซึ่งไม่สามารถผลิตได้ในชุมชน ช่วงต้นที่ยังไม่มีการออกไปค้าขายในชุมชน ชาวบ้านจะซื้อของใช้ในครัวเรือน เช่น น้ำตาล เกลือ พริกแห้ง หอม กระเทียม ฯลฯ จากเรือพ่อค้า แม้ค้าที่มาจากบางช้าง หรือที่อื่นๆ การค้าขายทางเรือในชุมชนมีมาตั้งแต่ก่อนเริ่มขุดคลองเจ๊ก ทำให้การสัญจรทางเรือสะดวกขึ้น

“บ้านเราเรือสินค้าจากต่างถิ่น เรือแจวมันมาจากบางช้าง มาเร่ขายน้ำตาล มันเทศ น้ำปลา หอม กระเทียม เป็นต้น ขายหนอย พายเรือมาจากแพสามหลังที่แม่น้ำมาขาย น้ำปลาลงได้กับครุพล เรือจีนไหหลำจากตลาดท่านา นครชัยศรี มาเร่ขายอุปกรณ์จับปลา พวกยอ แห เรือหมู หัวเล็กเร่ขายของเข้ามาจากตลาดต้นสน เรือคนไทยจากมหาชัยมาเร่ขายเกลือ และเรือคนมอญจากมหาชัย เช่นกัน มาเร่ขายใบจากสำหรับมุงหลังคาบ้าน” (เจ๊กเจริญมี)

ช่วงที่เริ่มมีการค้าขายข้างนอก เช่น ป้าย้อย ซึ่งก็เดินทางไปขายของที่ศาลาหน้าร้อน ในกรุงเทพฯ รายแรกๆ ของคนในชุมชนนี้ เกี่ยวหากลับป้าย้อยมักจะซื้อของกลับมาขายที่หมู่บ้านเป็นประจำ โดยเอาสินค้าที่ซื้อมาจากกรุงเทพฯ ลงเรือเร่ขายไปตามลำคลองหรือไม้ก็วางขายที่บ้าน และบางส่วนก็วางขายให้กับเด็กนักเรียนที่โรงเรียนในช่วงกลางวัน โดยของที่ป้าย้อยขายจะมีทุกอย่างที่จำเป็นสำหรับใช้ในครัวเรือนเปรียบเสมือนร้านชำเคลื่อนที่เพราะมีทั้งน้ำปลา กะปิ เนื้อหมู พริก ปลาเค็ม หรือทุกอย่างที่คิดว่าคนอยากซื้อและเป็นที่ต้องการ

“ป้าய้อยก็จะหามาขาย แล้วพอตกเย็นป้าย้อยก็จะออกไปหาซื้อผักบุงจากคนแถวบ้าน หาดอกแค ยอดแค ผักแว่นนา ดอกผักตบ ต้นผักตบ สันตะวา หรืออะไรที่หาได้จากในชุมชนเตรียมนำไปขายในกรุงเทพฯ วันถัดไป” (บุญลือ เจริญมี)

ป้าย้อยจึงถือได้ว่าเป็นแม่ค้าที่เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนเป็นอย่างดีและเป็นคนที่ยึดอาชีพแม่ค้าเป็นหลักในการทำมาหากิน ทำให้มีรายได้สำหรับส่งลูกเรียนทหารเรือ และจากการที่ป้าย้อยใช้รถไฟในการเดินทางเข้าไปค้าขายในกรุงเทพฯ เป็นประจำนี้เองคนในชุมชนจึงเรียกรถไฟว่า “รถไฟยาย้อย” (บุญลือ เจริญมี)

กล่าวโดยสรุป ในยุคนี้ แหล่งอาหารสำคัญของชุมชนคลองโยงและความมั่นคงด้านอาหารในยุคก่อนปี 2519 หรือการผลิตแบบดั้งเดิมอยู่ที่ฐานทรัพยากรของชุมชน แหล่งอาหารสำคัญมาจากสภาพนิเวศของชุมชน การซื้ออาหารส่วนใหญ่เป็นเพียงสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้ในชุมชน

กิ่งเกษตรกร-กึ่งคนงาน : ชีวิตการขายแรงงาน

วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนด้านการผลิตเปลี่ยนแปลงไป เพราะขนาดของที่ดินเล็กลง ที่ดินจึงมักถูกมอบให้แก่สมาชิกเพียงบางคนเท่านั้น ผู้คนซึ่งมีสิทธิที่ควรจะได้ครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดินแต่ไม่ได้ที่เหลือมีจำนวนถึง 238 ราย (หรือร้อยละ 59.9 ของผู้ที่มีสิทธิในที่ดินทั้งหมดจำนวน 399 คน) ดังนั้น การดิ้นรนแสวงหาอาชีพหรือทำมาหากินที่สำคัญคือออกไปรับจ้างทำงานโรงงานราวร้อยละ 60 (ในพื้นที่ ร้อยละ 15.6 นอกพื้นที่ ร้อยละ 44.5) ทำเกษตรกรรมด้วยการไปแต่งงานกับครัวเรือนอื่น ราวร้อยละ 20 (ในพื้นที่ ร้อยละ 7.8 นอกพื้นที่ ร้อยละ 12.6) รับราชการ ราวร้อยละ 6.3 ค่าขาย ร้อยละ 5.9

การขายแรงงานมีทั้งครอบครัวมีที่ดินทำกิน แต่จำนวนสมาชิกมีจำนวนมาก จึงต้องออกไปขายแรงงาน, ครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินมีเฉพาะที่อยู่อาศัย ดังกรณีของ "บัวเล็ก" (นางแสง เอี่ยมสุวรรณ) มีที่ดินสำหรับปลูกบ้านเพียง 20 ตารางวาเพราะเข้ามาอาศัยอยู่ในที่ดินซึ่งสหกรณ์กันเอาไว้เป็นที่อยู่อาศัยโดยขอแบ่งจากญาติ จึงไม่มีที่ดินทำกินของตนเองแต่งงานแล้วและสามีเสียชีวิต มีจำนวนสมาชิก 4 คน คือ ตัวเองและลูก 3 คน นางแสงมีอาชีพรับจ้างทั่วไปในพื้นที่ ส่วนลูกๆ ทั้ง 3 คน ทำงานโรงงานทั้งหมด รายได้ของครอบครัวทั้งหมดจึงมาจากการขายแรงงานทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ อีกลักษณะหนึ่งของผู้ขายแรงงานคือ มีอาชีพเกษตรกรรมอยู่แล้ว แต่ใช้เวลาว่างการทำเกษตรเพื่อไปรับจ้างในโรงงาน ดังตัวอย่างของ "คุณน้อง" ที่ให้สัมภาษณ์ว่า

*"ผักชีต้องปลูกใหม่ ที่ดินด้านหน้าบ้านจะกลบ (ตอนนี้
ยกร่องปลูกผักชี) เพื่อทำนาและจะลตร่องที่ปลูกผักชีลง
เลยไปทำงานในโรงงาน...ทำงานในโรงงาน ได้ค่าจ้าง
200 บาทต่อวัน ถ้าทำล่วงเวลาได้เพิ่มอีก 80 บาทรวม*

เป็น 280 บาทต่อวัน เป็นโรงงานหลอตดูดน้ำ ทำฝ้าย
บรรจุภัณฑ์ ที่ไปทำงานโรงงานเพราะผักซีหมดก็เลยไป
ทำงาน ค่าแรงออกทุกอาทิตย์ ทั้งโรงงานมีพนักงาน 10
คน ไม่มีประกันสังคมให้ ไม่มีระบบอะไรมาก เป็นโรงงาน
ที่รับช่วงต่อมาจากทอดหนึ่ง"

ปลูกผักไว้ขายและกินเอง

नावัว หลายครัวเรือนนิยมประกอบอาชีพนี้ และเป็นแหล่งรายได้สำคัญ

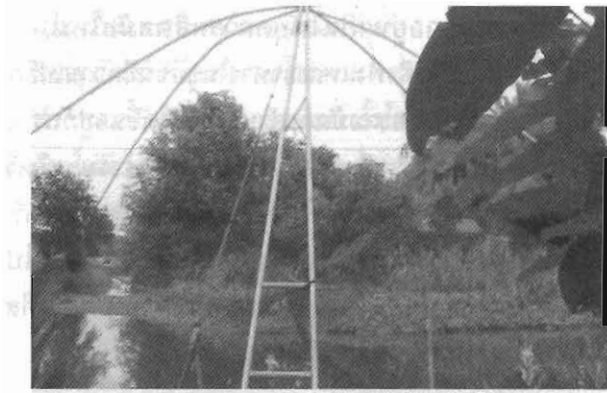
แหล่งอาหาร และการหาอยู่หากินในยุคการผลิตสมัยใหม่

ในช่วงปัจจุบัน การพึ่งพิงแหล่งอาหารในชุมชนมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก อาจกล่าวได้ว่า ความมั่นคงด้านอาหารได้ขึ้นอยู่กับรายได้เพื่อซื้ออาหารบริโภคเป็นหลัก การพึ่งพิงอาหารจากแหล่งธรรมชาติหรือพื้นที่สาธารณะ เช่น การจับปลาและสัตว์น้ำในทุ่งนาเมื่อยามน้ำหลาก หรือแม่แต่ว่าในคลองเริ่มหมดไป แต่การพึ่งตัวเองในระบบการผลิตยังไม่หมดไป พบว่ายังมีการปลูกผักสวนครัวอยู่โดยทั่วไป เพราะทุกครัวเรือนมีที่ดินที่สามารถทำการผลิตได้ แม้รายที่มีที่ดินขนาดเล็กที่สุดก็ตาม

แหล่งอาหารที่มาจากชุมชนและการผลิตเอง

แม้ว่าแหล่งอาหารจากพื้นที่สาธารณะจะลดลงไปอย่างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต 30-40 ปีที่ผ่านมา แต่ก็ยังพบว่ายังมีการหาปลาจากเครื่องมือบางชนิด เช่น ขอบ จากการสำรวจเฉพาะในคลองชัยขันธุ์ หมู่ 8 มีอยู่ราว 10 บ้านที่ยังมีการตั้งขอและยกขอหาปลา แต่จำนวนปลาก็ลดลงอย่างมาก ไม่ชุมเหมือนแต่ก่อน เพราะมีการปิดประตูน้ำอย่างถาวรทำให้ปลาไม่สามารถขึ้นมาจากแม่น้ำได้ บางครั้งเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก มีการเปิดประตูระบายน้ำทำให้ปลาขึ้นมาจากแม่น้ำท่าจีน ก็จะทำให้สามารถหาปลาได้จำนวนมากทีเดียว

"เมื่อปี 2550 ช่วงน้ำหลาก เขาเปิดประตูน้ำ ยกขอติดปลาตีมาก ได้ปลาดะเพียนน่าจะถึง 50 ก.ก. ปลาช่อนอีกราว 20 ก.ก. ติดตีจริงๆ แต่หลังจากปีนั้นมา ก็ยกได้พอกิน ได้ปลาดะเพียนและปลาเล็กๆ พอกิน ช่วงฝนตกหรือฤดูน้ำหลากก็จะติดดี ... บางทีฝนตกช่วงทำนา ยาลงมาจากในนาทำให้ปลาเมาลอยหัว แต่เราก็ไม่กล้าเอามากิน" (กรณีการ เยี่ยมสุวรรณ)

แสดง "บอ" เครื่องมือหาปลาที่ยังมีการใช้ในปัจจุบัน

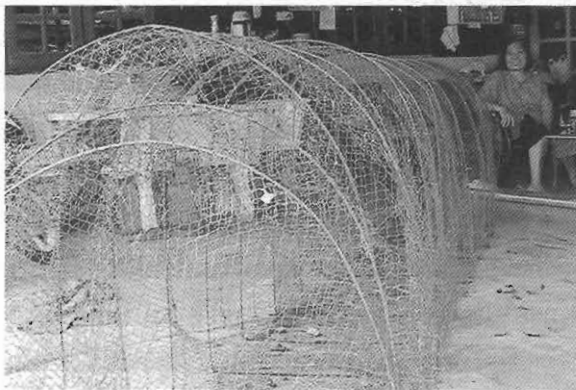
เครื่องมือดั้งเดิมที่ใช้กันมายาวนานและยังคงมีชาวบ้านใช้หาปลา แม้จะไม่มากเหมือนแต่ก่อนก็คือ เบ็ด ซึ่งมีทั้งเบ็ดตก เบ็ดปัก เบ็ดล่อ และ เบ็ดราว การล่อปลาในบ้านคลองโยง ชาวบ้านเล่าว่า

"ไม่มีใครเก่งเท่าผู้ใหญ่ประเสริฐ (ดวงสร้อยทอง) แต่เดี๋ยวนี้ไม่ไหวแล้ว อายุย่างเข้า 90 ปีแล้ว นี่แหละ หมอปลา (พรานปลา) ตัวจริง เดี่ยวนี้มี อ้ายเจี๊ยะบ ลูกลุงช่วยคนเดี๋ยวมั้งที่ยังล่อปลาเป็นอาชีพอยู่เลย"

แสดงการล่อปลาโดย "นายเจ็บบ"

นอกจากเครื่องมือหาปลาที่ใช้ลึบทอดกันมา เครื่องมือหาปลาที่มีการพัฒนาขึ้นมาใหม่ แต่นิยมใช้กันพอสมควรคือ "อ้ายโง่" มีลักษณะคล้ายลอบผสมโพงพาง ทำด้วยตาข่ายเชือกในล่อน ยาวราว 20 เมตร ใช้ดักโดยขวางคลองหรือร่องน้ำ มีช่องให้ปลาเข้า แต่เมื่อเข้าไปแล้วปลาจะออกไม่ได้ เครื่องมือชนิดนี้ไม่ต้องใช้เหยื่อล่อใดๆ ปลาเข้าไปแล้วก็ออกไม่ได้ จึงเรียก "อ้ายโง่" แต่ก็ เป็นเครื่องมือที่ต้องซื้อจากตลาด ราคาราว 1,000 บาท ใช้งานได้ราว 5-6 เดือน แต่หากมีงูหรือตัวตะกวดเข้าไปก็อาจพังก่อนเวลาอันควร

แสดงภาพ "อ้ายโง่" เครื่องมือดักปลาชนิดนิยมที่มีการผลิตขึ้นและมีขายในตลาด

การดัก "อ้ายโง่" จะวางเอาไว้ราว 3-4 วันจึงจะยกหรือกู้ขึ้นมา
ครั้งหนึ่ง มักได้ปลาหลายๆ ชนิดสัก 2-3 ก.ก. กรรมการบอกว่า

"ก็แล้วแต่โชค บางทีก็ได้มาก ได้ปลาบู๋ตัวโตๆ ก็ขายได้
โลละ 300-400 บาท บางทีขายจัดเหี้ยเข้าไปถึงพังหมด...
มีการใช้อ้ายโง่หาปลาราวสัก 10 กว่าบ้านน่าจะได้"
(กรรมการ เขี่ยมสุวรรณ)

เครื่องมือยอดนิยมอีกชนิดหนึ่งก็คือ "ปิ่นยิงปลา" ซึ่งมีการผลิตขาย
กันหลายชนิดหลายแบบ แต่ก็ต้องมาจากการซื้อ ชาวบ้านไม่สามารถผลิต
เองได้ ราคาราว 2,500-3,000 บาท บางชนิดผิดกฎหมาย หากถูกจับจะถูก
ปรับเท่ากับปืนเถื่อน ปิ่นยิงปลาจะใช้หาปลาทั้งบริเวณคลองใหญ่ๆ และ
คลองส่งน้ำในแปลงนา บ่อยครั้งที่แอบลักยิงปลาในบ่อเลี้ยง ในร่องสวน หรือ
ในบ่อริมน้ำ (ชาวบ้านเรียก "บ่อหลา" หรือคูน้ำที่อยู่ริมคันล้อมนา) แต่ก็ยังไม่
พบว่านำไปสู่ความขัดแย้งทะเลาะกันถึงขั้นขึ้นโรงขึ้นศาล

"มีปิ่นยิงปลาหาได้พอกิน บางทีหากเจอปลาแมงกู่
(ปลาชะโด) เข้ามาวางไข่ ถ้ายิงได้ก็ขายได้หลายสตางค์
เหมือนกัน นานๆ ถึงจะได้สักครั้ง บางทีตัวละ 7-8 ก.ก.
ก.ก.ละ 100 บาท โดยทั่วไปก็จะได้ปลาช่อน ปลานิล
ใหญ่ๆ ไม่ได้หากันทุกวัน ต้องมีเวลาว่างๆ จึงจะไปหาดัก
ยิงปลา" (ชม เจริญมี)

เครื่องมือสมัยใหม่ที่เป็นนวัตกรรมการหาปลา แต่ดูจะเป็นการเอา
เปรียบปลามากไปหน่อยก็คือ การใช้ไฟฟ้าช็อต ซึ่งมีทั้งลักษณะการใช้สาย
ไฟฟ้าขนาดยาวและมักจะลึกลงจากสายไฟแรงสูง และมีการพัฒนาเครื่อง
ช็อตปลาที่ใช้หม้อแปลงเปลี่ยนไฟจากแบตเตอรี่ให้เป็นไฟแรงสูง

ชาวบ้านกำลังใช้ “ยอ” ยกปลา

นอกจากปลาในธรรมชาติแล้ว แต่ละครัวเรือนมักจะมีแหล่งปลาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เช่น ปลาในนาข้าวบริเวณบ่อหลารอบๆ แปลงนา ปลาในนาบัว ปลาในร่องสวน หรือในบ่อเลี้ยงปลา ซึ่งมีทั้งการซื้อพันธุ์ปลา เบื้องพันธุ์มาปล่อย (เช่น ปลานิล ปลาดุกเพียน ปลาดุกบิ๊กอุย ฯลฯ) หรือใช้พันธุ์ปลาธรรมชาติ การจับปลาจากแหล่งเหล่านี้จะต้องใช้แรงงานมาลงแขกช่วยกันมากกว่า 10 คน เพราะเป็นบ่อขนาดใหญ่ ดังนั้น เมื่อมาช่วยกันจับปลาก็จะแบ่งปลาเอากลับไปกินที่บ้าน ผู้ที่มาช่วยจับปลาจะได้ปลากลับไปกินคนละ 3-4 ก.ก.

การวิดปลาในนาบัวจะทำเมื่อบัวในดงเริ่มโทรม ดอกไม่ดีแล้ว เจ้าของก็จะเอารถไถเดินตามลงไปทุบ แล้ววิดน้ำออกเพื่อจับปลา นาบัวราว 20 ไร่จะได้ปลาที่ขายได้ราว 20,000 บาท ดังกรณีของ กรณีการ์

“มีคนมาช่วยสัก 15 คน แบ่งปลาให้กันไปน่าจะมากกว่า 50 ก.ก. เอาไปขายที่สะพานปลาได้ราว 20,000 บาท หลังจากที่บ้านวิดก็ไปช่วยบ้านอื่นมาแล้ว 2 บ้าน เขาได้บ้านหนึ่ง 5,000 - 6,000 บาท อีกบ้านหนึ่งได้สัก 10,000 บาท” (กรณีการ์ เอี่ยมสุวรรณ)

แสดงการช่วยกันวิดปลาในนาบัว

ปลา จึงยังคงเป็นอาหารที่สำคัญของชุมชนที่สามารถหา หรือผลิตได้เองภายในชุมชน ในขณะที่แหล่งโปรตีนอื่นๆ ต้องซื้อหาจากตลาด โดยเฉพาะไก่ เป็ด ตั้งแต่มีการระบาดของโรคไข้หวัดนกทำให้คนในชุมชนแทบไม่มีการเลี้ยงไก่ เป็ดอีกเลย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า อาหารโปรตีนที่เป็นเนื้อสัตว์ ไข่ ฯลฯ ชาวบ้านต้องซื้อกินจากภายนอกทั้งสิ้น

แต่การหาปลาแม้เป็นการหาเพื่อกินเองก็ทำไม่ได้ง่ายอีกแล้ว สาเหตุหนึ่งเพราะปลาไม่ชุมเหมือนเมื่อก่อน ตอนปี 2538 มีน้ำท่วมอย่างหนัก ท่วมซังกินเวลาหลายเดือน เมื่อน้ำลด เกิดการระบาดของหอยเชอรี่ ชาวนาใช้สารพิษ (เอนโดรซันฟราน) กำจัด (ซึ่งตอนนี้สารเคมีดังกล่าวได้

ชาวบ้านที่มาช่วยจับแบ่งปลาที่วกกลับไปบริโภคที่บ้าน

ถูกประกาศห้ามใช้) ทำให้น้ำในคูคลองเจือปนสารพิษ ทำให้ปลาตาย และลดปริมาณลงมาก ภายหลังมีนักปากห่างมาช่วยกินหอยเชอร์รี่ ทำให้จำนวนปริมาณลดลงอย่างมาก แต่ถึงแม้ไม่มีการใช้สารเคมีดังกล่าวแล้ว ปริมาณปลาก็ยังไม่เพิ่มขึ้น น้ำในคูคลองตื้นเขินและไหลช้า

เจริญ เจริญมี ให้ข้อมูลว่า ปีนี้ (2553) เป็นปีที่ 3 แล้วที่ยังไม่มีการขุดลอกคูคลอง อีกทั้งยังมีปัญหาฝักคดขาว ทำให้ปลาขาดอากาศหายใจ และฝักคดยังทำให้น้ำเสียด้วย อย่างไรก็ตาม ณ ปัจจุบันก็ยังมีชาวบ้านที่ออกมาปลากายเป็นอาชีพ แต่เหลือน้อยประมาณ 1-2 คน

แหล่งซื้ออาหาร

ในยุคเดิม คนในชุมชนที่ทำอาชีพค้าขายในสมัยก่อนมีไม่กี่คน ดังที่กล่าวมาแล้ว โดยการเอาสินค้าจากในชุมชนขึ้นรถไฟไปขายข้างนอก จากนั้นก็ซื้อของจากข้างนอกเข้ามาขายในชุมชน การซื้อของกินของใช้จึงสามารถซื้อได้จากพ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่ ช่วงหลังที่มีการจัดสรรที่ดินเป็นที่สหกรณ์แล้ว การเดินทางเข้าหมู่บ้านทางถนนเริ่มสะดวกสบายมากขึ้น ก็เริ่มมีรถขายสินค้าเข้ามามากขึ้นและคนในชุมชนที่ต้องการค้าขายก็ใช้เส้นทางทางบกมากขึ้น ปัจจุบันมีการใช้การค้าขายเส้นทางบกเป็นหลัก มีรถสินค้าเข้ามาขายถึงในชุมชนและคนในชุมชนเองก็เดินทางออกไปค้าขายข้างนอกมากขึ้น ร้านค้าในชุมชนก็มามากขึ้น มีทั้งขายส่ง ขายปลีก ร้านอาหาร ร้านขนมหวาน ร้านสะดวกซื้อที่เปิดตลอด 24 ชั่วโมงที่อยู่ไม่ไกลจากชุมชน

เง็ก เจริญมี เล่าว่า

“ร้านค้าที่ตั้งอยู่ในชุมชนหลายร้าน ทั้งร้านนายดอน ร้านยายเยาว์ขายอาหารและกับข้าวสำเร็จรูป แกงถุง ร้านยายอรขายสินค้าอุปโภคบริโภค ทั้งปลีกและส่ง ร้านตาจอก ร้านลูกตาหลงตรงคอสะพาน ร้านยายนันท์ อบต.ชายของชำ ร้านยายรัตนาขายของชำ ยายรัตนา แกะเอาของลงเรือวิ่งขายในคลองด้วย เพราะคนไม่ค่อยไปซื้อที่บ้านแก เดียวนี้ไปซื้อบ้านจัดสรรเปิดขายที่หมู่บ้าน ไกลๆ นี้”

นอกจากนี้ ยังมีรถขายของประเภท “รถฟุ่มพวง” ที่เปรียบเสมือนตลาดสดเคลื่อนที่มีอาหารสด เนื้อหมู เนื้อไก่ อาหารทะเล อาหารแห้งของใช้ในครัวต่างๆ ให้เลือกซื้อรวมทั้งกับข้าวสำเร็จรูป ซึ่งตอนนี้รถสินค้าประเภท

นี้มีอยู่ 3 คัน คนขายมาจากนครสวรรค์ 2 คัน และจากพิจิตร 1 คัน มาเข้าบ้านอยู่ในพื้นที่ และยังมีรถจักรยานยนต์ฟ่วงข้างขายกาแฟอีก 2 คัน เป็นคนที่มาจากพื้นที่อื่นเช่นกัน

“พวกขนม ของกินเล่นก็มีรถขายไอศกรีม 2-3 คัน วิ่งเข้ามาทุกวัน รถขายลูกชิ้นปิ้ง ปลาหมึกปิ้ง อีกคันหนึ่ง รถขายขนมถั่วแตก ขนมเครป อีกคันหนึ่ง วิ่งไปวิ่งมาอยู่แถวนี้....” (เจ็ก เจริญมี)

แสดงรถพุ่มพวง หรือรถขายกับข้าวในชุมชน

แหล่งซื้ออาหารที่สำคัญที่สุดในปัจจุบันก็คือ ตลาดนัด ในปัจจุบัน มีตลาดนัดที่ชาวบ้านในคลองโยงออกไปซื้ออาหาร กับข้าวเข้าบ้านได้อย่าง สะดวกราว 3-4 แห่ง

“ก็จะมีวันอาทิตย์ วันอังคาร และวันพฤหัสบดี และล่าสุด มีตลาดนัดเปิดใหม่เมื่อวันศุกร์ที่ 23 กรกฎาคมที่ผ่านมา ที่โรงเรียนคลองโยง ที่เจิ้งไปก็มี ตรงปากทางเข้าหัวถนน นั้นไง เปิดได้ไม่กี่เดือนก็หยุดไป” (เจ็ก เจริญมี)

ครัวเรือนส่วนใหญ่จะซื้ออาหารสดเพื่อมาทำกับข้าวจากตลาดนัด เพราะการเดินทางสะดวกเนื่องจากตลาดนัดตั้งอยู่ไม่ห่างจากชุมชน ระยะทางแค่ราว 4-5 ก.ม.เท่านั้น ด้านค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่ราว 150-200 บาท

“ค่าอาหาร วันละประมาณ 100-150 (สมาชิกกินข้าวร่วมกัน ราคาไม่รวมราคาข้าว) โดยไม่ได้ไปจ่ายตลาดทุกวัน จะไปซื้อของเข้าครัวประมาณอาทิตย์ละครั้ง ครั้งละ ประมาณ 400-500 บาท ซึ่งจะอยู่ได้หลายวันหรือเป็น อาทิตย์” (เจริญ เจริญมี)

เมื่อออกมาซื้อของที่ตลาดนัดแล้วก็มักจะซื้อกับข้าวถุงกลับไปกินที่บ้านหนึ่งมื้อด้วย แต่ก็พบว่าบางบ้านไม่ซื้อกับข้าวถุงเลย เช่น บ้านลุงช่วย บ้านป้าเล็ก มีความเห็นเหมือนกันว่า กับข้าวถุงไม่ปลอดภัย ไม่สะอาด และ คุณภาพไม่ดี ทำกินเองดีกว่า

นอกจากนี้ ก็ยังใช้บริการร้าน เซเว่นอีเลฟเว่น โลตัสเอ็กซ์เพรส เพราะร้านเหล่านี้เปิดบริการตลอด 24 ชั่วโมง

“โลดสใหญ่ก็มาตั้งที่สาย 5 แล้ว คนที่มีรถปิกอัพก็วิ่งไปซื้อของใช้ ซื้อมาเยอะๆ ก็ราคาถูก มีแอร์เย็นดีด้วย พาลูกหลานไปวิ่งเล่นได้อีกต่างหาก” (บุญลือ เจริญมี)

ส่วนการทำขนมกิน ลดลงมาก เพราะใช้เวลามาก ส่วนใหญ่ซื้อขนมกินจากตลาดนัด บางบ้านอาจทำกินเองบ้าง เช่น บ้านป่าแก็กมีฝีมือในด้านการทำขนม อาทิ ขนมบ้าบิ่น ขนมดอกจอก ขนมชั้น ขนมตาล ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง เป็นต้น

“ทำขนมได้หลายอย่าง เพราะสมัยสาวๆ ชอบไปช่วยงานบวชโดยเฉพาะงานในครัว ตู่ว่าแม่ครัวเขาจะให้ช่วยทำอะไรบ้างซึ่งส่วนใหญ่ก็จะได้รับหน้าที่ซุ้มมะพร้าว คั้นกะทิ ช่วยทำขนม ก็จะใช้วิธีครุฟักลักจាំมาเรื่อยๆ ทำให้สามารถดัดแปลงสูตรการทำขนมเป็นของตัวเอง ได้หลายชนิด รสชาติเขาก็ชอบกันนะ” (เง็ก เจริญมี)

ฝีมือทำขนมของป่าแก็ก จึงเป็นที่ชื่นชอบของคนในชุมชน โดยเฉพาะขนมชั้นที่จะมีลูกค้ามาสั่งให้ทำอยู่เรื่อยๆ เพราะขนมชั้นป่าแก็กจะมีความเหนียวนุ่มมากกว่าขนมชั้นทั่วๆ ไปที่ขายในท้องตลาด แต่ขนมที่ทำเองเช่นนี้ จะได้กินกันในเทศกาลงานบุญ หรืองานพิธีที่มีการจัดขึ้น เช่น งานบวช งานแต่งงาน ฯลฯ และเจ้าภาพหรือเจ้าของงานจะแบ่งขนมแกลงต่างๆ ที่เหลือจากการเลี้ยงพระเลี้ยงคนให้แม่ครัวหรือคนที่มาช่วยงาน เอากลับไปบ้านเป็นวิถีปฏิบัติที่ทำกันมานาน แต่ก็เปลี่ยนไปเช่นกัน

“สมัยก่อนการทำบุญบ้าน บวชพระ ทุกบ้านก็จะมาช่วยงานกันทำสำรับกับข้าว แต่ตอนนี้ส่วนใหญ่จะซื้อของสำเร็จรูปจากตลาดเป็นหลัก เพราะสะดวกกว่า และเดี๋ยวนี้ก็ไม่ค่อยมีลูกมือที่จะมาช่วยทำครัวด้วย มันไปทำงานโรงงานกันหมด” (เจ็ก เจริญมี)

ขนมเหล่านี้เด็ก ๆ ไม่นิยมกิน เด็กส่วนใหญ่จะซื้อขนมกรุบกรอบกิน ครอบครัวไหนที่ใจดีแก่ลูก หลังกลับมาจากโรงเรียนก็ให้เงินราว 20 บาททุกวัน เด็กก็จะวิ่งเข้าร้านค้าชุมชนเพื่อซื้อขนมกรุบกรอบกิน อาหารเหล่านี้เป็นอาหารที่รับประทานเพลิดเพลินแต่ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกาย เช่น ขนมขบเคี้ยว ลูกอม ขนมไส้สี ของหมักดอง แต่อาหารดังกล่าวที่ยังคงขายได้เพราะเหตุของการส่งเสริมของสื่อโฆษณา อันเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของเยาวชนโดยตรง ปัจจุบันเยาวชนละเลยอาหารที่มีคุณค่าของท้องถิ่น แต่มีรสนิยมต่ออาหารตามร้านสะดวกซื้อและห้างร้านแทน

ชุมชนคลองโยง เป็นพื้นที่ทำนาอันเก่าแก่ อีกทั้งมีบทเรียนต่อสู้เรื่องที่ดินมายาวนาน ทำให้ชุมชนมีฐานของกลุ่มชาวบ้านที่เข้มแข็ง แม้ที่ผ่านได้มาได้มีการปรับเปลี่ยนวิถีการใช้ชีวิตที่มีความเป็นเมืองมากขึ้น โดยเห็นได้จากการหาอยู่หากิน ของผู้คนที่นิยมใช้บริการร้านสะดวกซื้อเพิ่มขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนคลองโยงไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหน้ามือเป็นหลังมือเสียเลยทีเดียว แต่เป็นไปในลักษณะของการเรียนรู้เอาความทันสมัย และวิถีเก่าก่อนมาผสมผสานกัน เช่น ยังคงยึดวิถีทำนา หรือเกษตรกรรมอยู่ แต่ปรับเป็นใช้รูปแบบของการจัดการมากขึ้น หรือยังมีหลายครัวเรือนที่ยังปลูกผักสวนครัวกินเองอยู่ ในขณะที่ชุมชนอื่นๆ ที่มีพรมแดนใกล้เมืองใหญ่ ได้สลายการพึ่งตนเองในวิถีวัฒนธรรมแบบเกษตรไปแล้ว ดังนั้นโลกทัศน์ของความผาสุก ของชุมชนคลองโยง จึงมีความเฉพาะ และเปิดรับได้ทั้งความเก่าและใหม่ ทั้งร้านสะดวกซื้อ

ชาวบ้านช่วยกันหว่านข้าวขณะที่ฉากข้างหลังคือสายไฟโทรคมนาคม แสดงความเป็นเมือง

ทั้งทำกินเอง ด้านหนึ่งทำให้เราย้อนนึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของปลาตามลำคลอง หรือผักหญ้าตามคันนา อีกด้านหนึ่งทำให้นึกไปถึงวิถีชีวิตของความทันสมัยที่มีรถไฟ รถไฟใต้ดิน ผู้คนมากมายแออัดในตัวเมืองสำหรับชาวชุมชนบ้านคลองโยงแล้ว วิถีชีวิตของพวกเขาคือการผูกโยงเรื่องราวของสองพรหมแดนเมืองและชนบทไว้อย่างน่าสนใจ และมีชีวิตชีวา

การต่อสู้เรื่องที่ดิน “โฉนดชุมชนคลองโยง”

ชุมชนบ้านคลองโยงได้มีการต่อสู้เรื่องที่ดินทำกินมาอย่างยาวนานตั้งแต่ปี 2518 กระทั่งปี 2553 ปัญหาเรื่องที่ดินจึงได้รับการแก้ไข โดยชาวบ้านคลองโยงได้ร่วมชุมนุมกับพี่น้องเครือข่ายปฏิรูปที่ดินฯ หลายครั้ง เช่น มกราคม 2553 ชุมนุมที่หน้าทำเนียบรัฐบาลเป็นเวลา 3 วัน กระทั่งรัฐบาลได้แก้ปัญหาโดยมีมติคณะรัฐมนตรีที่เกี่ยวข้อง 2 ครั้งคือ มติ ครม.30 มีนาคม 2553 และมติคณะรัฐมนตรี 14 ธันวาคม 2553 ให้นำที่ดินมาดำเนินการจัดการให้เกษตรกรมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองตามเจตนารมณ์ของรัฐภายใต้เจตนารมณ์เดิมของกองทุนหมู่บ้านเวียนฯ พ.ศ.2518 โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ การกระจายการถือครองที่ดินและบริหารจัดการที่ดินอย่างยั่งยืน และมั่นคงโดยชุมชนในรูปแบบโฉนดชุมชน

ความมั่นคงทางอาหาร จากชุมชนสู่ทะเล

ความเรียงทั้ง 6 เรื่อง ใน "จินตนาการ อาหารและชุมชน" ได้แสดงนัยยะความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน ซึ่งส่วนมากเป็นชุมชนชนบทอันมีภาพติดกับชุมชนเมืองที่มีทางเลือกด้านอาหารโดยการซื้อเป็นหลัก ชุมชนชนบทที่อาศัยอยู่ใกล้ฐานทรัพยากรธรรมชาติและมีพื้นอาชีพกสิกรรมมีทางเลือกหลากหลายกว่า ดังที่ได้นำเสนอใน "ลำคลอง ท้องนา ป่าไพร หล่อเลี้ยงชีวิต" ที่ตัวเลขการพึ่งพิงป่ากรณีบ้านแม่สุริน ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม คิดเป็นร้อยละ 31.40 สูงเป็นอันดับหนึ่งเท่ากับฐานการผลิต อีกทั้งชุมชนมีการจัดกฎระเบียบเพื่อปกป้องทรัพยากรป่าในฐานะเป็นแหล่งปัจจัยสี่ในทุกพื้นที่ศึกษา ได้แก่ บ้านปางหมู แม่ออกเหนือ ผาเจริญ และบ้านแม่สุริน ซึ่งลักษณะการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนเช่นนี้มีลักษณะคล้ายกันกับพื้นที่ชายฝั่งทางภาคใต้ ทั้งด้านอ่าวไทยและอันดามัน

"เสียงทะเลใต้" ได้ฉายภาพความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง ความเปลี่ยนแปลง ภัยพิบัติ การดำรงชีวิต และเสียงของการ

เรียกร้อง ต่อสู้เรื่องสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมกับผู้คนตัวเล็กๆ ตามแนวชายฝั่ง ตามที่มานิดย์ หรือบังป่าวมองทะเลว่าเป็นแหล่งคุณค่า หลากหลาย

“ชาวประมงพื้นบ้าน มีความเข้าใจในปลาตัวหนึ่ง เหมือน ชาวสวนยางที่เข้าใจน้ำยางอยู่ในถัง เหมือนชาวนาที่ เข้าใจข้าว ที่มาของการทำ กว่าจะมาเป็นข้าว เช่นเดียวกับ ที่ประมงพื้นบ้านเข้าใจว่าปลาตัวหนึ่ง หมายถึงการ ส่งให้ลูกเรียน คือเสื้อผ้าของลูก...”

นอกจากภัยจากมนุษย์ด้วยกันที่เข้ามาแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ แล้ว ภัยทางกายภาพจากธรรมชาติยังรุกหนัก ผู้คนชายฝั่งยังคำนึงถึงเสียง คลื่นยักษ์ที่ซัดฝั่งกวาดผู้คน บ้านเรือน ทรัพย์สินเสียหายตลอดถึงทุกวัน โดยเฉพาะชาวบ้านฝั่งอันดามันที่ตื่นตัวร่วมกันสร้างกลไกการตั้งรับภัยพิบัติ อย่างมีส่วนร่วม โดยมีโจทย์ร่วมกัน คือ หากเกิดเหตุการณ์คลื่นสึนามิอีก ชุมชนจะมีชีวิตรอดร่วมกันอย่างไร

แต่เมื่อขยับมายังชุมชนชาวสวนยาง บทเรื่อง “เมื่อต้นยางผลัดใบ” เป็นกรณีศึกษาบ้านหินเพิง ตำบลคลองพน อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ จะเห็นภาพชีวิตชาวใต้ในอีกรูปแบบหนึ่ง จากการศึกษาพบว่า ชาวสวนยาง ให้ความสำคัญกับการมีรายได้ เพื่อซื้อหาอาหารคิดเป็น สัดส่วนร้อยละ 80 อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องความมั่นคงทาง ด้านอาหารทำให้ชาวบ้านเกิดการทบทวนถึงอาหารที่กินอยู่เป็นประจำว่า อาหารที่ซื้อกินอยู่ทุกวันมีคุณภาพหรือไม่ และหากจะเข้าถึงอาหารที่มี คุณภาพมีวิธีการอย่างไรบ้าง การทบทวนบทเรียนดำเนินไปจนถึงจุดแยก สำคัญนั่นคือการตระหนักได้ว่าพืชที่ปลูกอยู่ เช่น ปาล์ม และยาง เป็นพืช เศรษฐกิจหาใช้พืชอาหารที่กินได้ จึงได้มีการเสนอแนวคิดในการปลูกพืชกิน

ได้ในที่ดินบริเวณบ้าน และปลูกพืชกินได้ร่วมกันในแปลงยาง และปาล์ม พืชที่ปลูกจะเป็นพืชกินได้พื้นบ้าน เช่น ผักหวานป่า ผักเหียง เป็นต้น

นอกจากภาคใต้ที่มีความหลากหลายของภูมินิเวศ-วัฒนธรรม ภาคอีสานก็เช่นกัน ที่มีภูมิประเทศที่เป็นทั้ง ภูเขา โคน้ำ ท้องน้ำ แม่น้ำ ภาคอีสานจะเผชิญกับการขยายตัวของ การปลูกพืชพลังงานแทนข้าว อีกทั้งมีการใช้สารเคมี และปัญหานี้สิน ๒๒๒ ในขณะที่วิกฤตรุนแรง ชุมชนก็ ได้รวมกลุ่มกันเพื่อปรับตัวจนเกิดเป็น "นวัตกรรมชุมชนอีสานเพื่อความมั่นคงทางอาหาร" ไม่ว่าจะเป็นการกลับมาใช้ชีวิตวิถีแบบพึ่งตนเองและพอเพียง การเก็บรักษาพันธุ์กรรมพืช ตลาดสีเขียว ทำการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ การใช้วัฒนธรรมในฐานะเป็นตัวยึดเหนี่ยวรวมกลุ่มกิจกรรมในชุมชน เช่น เดียวกันกับพื้นที่ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่ให้ภาพการรวมกลุ่มองค์กรชุมชนเพื่อปฏิบัติการสู่ความมั่นคงทางด้านอาหาร ดังบทเรียนเรื่อง "ธนาคารความดี ความดีที่กินได้" ที่ชุมชนคิดค้นและร่วมกับหลายกลุ่มในชุมชนส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมเพื่อความผาสุกของคนในชุมชน แต่จุดที่น่าสนใจ คือ มีการอ้างอิงข้อมูลวิจัยเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ในการออกแบบกระบวนการเสมอ

อย่างไรก็ตามพื้นที่ศึกษาส่วนมากจะเป็นพื้นที่ชนบท มีระยะห่างจากความเป็นเมือง แต่ "คลองโยง" เป็นกรณีที่มีความแตกต่าง เนื่องจากเป็นชุมชนจังหวัดนครปฐม ที่ตั้งอยู่ใกล้เมืองหลวงกรุงเทพมหานคร จากเมืองที่เป็นแหล่งปลูกข้าวสำคัญของประเทศอันมีประวัติศาสตร์เก่าแก่ อีกทั้งลำคลองยังเป็นแหล่งหากินของผู้คน เมื่อประชากรในชุมชนมากขึ้น การดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดจึงมีมากขึ้น เช่น เริ่มมีเครื่องช๊อตปลาแบบกระเป่าหิ้ว การไหลบ่าเข้ามาของความทันสมัย นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเทคโนโลยี วิธีการผลิต กระทั่งระบบการให้คุณค่าเกี่ยวกับอาหารของคนในชุมชนที่เปลี่ยนไป

เรื่องราวทั้ง 6 เรื่อง หากสกัดออกมาเป็นเรื่องราวหลักๆ สาเหตุของเรื่องจะครอบคลุมใน 3 เรื่องด้วยกันได้แก่ "การพึ่งตนเองด้านอาหาร" "สิทธิและการเข้าถึงระบบอาหาร" และ "ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพในการแก้ไขปัญหาด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน" ซึ่งทั้งสามประเด็นนี้ สุภา ไบเมือง และคณะ (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย 2554)⁹ ได้พัฒนาออกแบบเป็นตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร 16 ตัวชี้วัด ภายใต้อันได้ 8 กลุ่มหลักด้วยกัน กล่าวคือ "การพึ่งตนเองด้านอาหาร" "สิทธิในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงชายฝั่งและทะเล" "สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต" "ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร" "การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ" "มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา" "ความเสี่ยง ความเปราะบาง" และ "ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน"

ตัวชี้วัด เป็นตัวช่วยในการบ่งชี้ บอกสถานะความมั่นคงทางด้านอาหารของพื้นที่นั้นๆ ได้อย่างมีนัยยะสำคัญ การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหารประการหนึ่งจึงเป็นการนำไปใช้เพื่อประเมินความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนมีมิติที่เน้นหนักแตกต่างกันตามภูมิเนเวศ วัฒนธรรม ตลอดจนปัจจัยภายนอกต่างๆ ตัวชี้วัดที่ครอบคลุมจึงทำให้สามารถประเมินสถานการณ์ชุมชนได้จริงไม่ขาดบางประเด็นไป ประการต่อมาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหารสามารถเป็นประโยชน์ในการพัฒนานโยบายด้านอาหารของประเทศได้อย่างครอบคลุมและมีความเป็นจริงเนื่องจากข้อมูลในการสร้างตัวชี้วัดได้ถูกพัฒนาจากชุมชน อันเป็นการตีความ และศึกษาจากชุมชนเอง

⁹ ตัวชี้วัดประมวลจากรายงาน 11 เล่ม 26 ชุมชน

การศึกษาด้านความมั่นคงทางด้านอาหารและพัฒนาตัวชีวิตระดับชุมชน จึงเป็นดังการสืบค้นเอาข้อมูล ข้อเท็จจริง เอาชีวิตจริงที่มีความหลากหลายตั้งแต่หน่วยระดับบุคคล ครอบครัว ตลอดจนชุมชน มาสังเคราะห์ วิเคราะห์ มองในทุกเหลี่ยมมุม เพื่อนำไปสู่การออกแบบเชิงนโยบายอันเป็นภาพใหญ่ของประเทศ กระบวนการดังกล่าวจึงไม่กล่าวเกินไปว่ามีความคล้ายกับแนวคิดของปราชญ์โบราณที่ว่า “หากต้องการยิงธนูให้แม่นยำ ผู้ยิงจักต้องตั้งธนูถอยหลังออกไปให้ไกลที่สุด แล้วจึงปล่อย”

เช่นนี้เองอาวุธจึงจะทรงพลังและมีทิศทางที่เสถียร ถูกเป้า ถูกฝา และถูกตัว

กระบวนการศึกษา ความมั่นคงทางอาหาร ระดับชุมชน

มีแนวคิดและชุดการอธิบายจากหลายองค์กรได้พยายามเสนอทางออกกับสถานการณ์อ่อนไหวของความมั่นคงทางอาหาร เช่น การปฏิรูปการเกษตร โดยการปฏิรูปที่ดิน เพื่อให้เกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรที่ไร้ที่ดินมีที่ดินของตนเองในการทำการเกษตร การปกป้องทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะที่ดิน น้ำ เมล็ดพันธุ์ การจัดระบบการค้าใหม่ โดยให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการบริโภคภายในประเทศและสร้างความพอเพียง การยุติโลกาภิวัตน์ของความอดอยาก อันเกิดมาจากการผูกขาดของบริษัทข้ามชาติ ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยนโยบายเศรษฐกิจการค้าเสรี ตลอดจนบริษัทจะต้องมีมาตรฐานความประพฤติที่ไม่เอาเปรียบผู้บริโภค บริโภค และสนับสนุนให้เกิดสันติภาพทางสังคม โดยจะต้องไม่ใช่อาหารเป็นเครื่องมือของความรุนแรง

ปี 2539 เครือข่ายเกษตรกรกรรมทางเลือกและเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยได้เสนอแนวคิดและให้ความหมายความมั่นคงทางด้านอาหารว่ามีมิติเกี่ยวกับ “การมีปริมาณอาหารเพียงพอสำหรับ

บรรยากาศแลกเปลี่ยนพูดคุยในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

บริโภคกันทุกคน ทั้งภายในครอบครัว ชุมชน และชุมชนอื่นๆ "คุณภาพอาหารปลอดภัย มีความหลากหลายครบถ้วนตามหลักโภชนาการ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น" "มีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาสมดุลของระบบนิเวศวิทยา สร้างให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ และใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม" "มีระบบการจัดการผลผลิตที่สอดคล้อง เหมาะสม เป็นธรรม มีการกระจายอาหารอย่างทั่วถึง ทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ" "มีความมั่นคงในทรัพยากรเพื่อการผลิตอาหาร ได้แก่ ที่ดิน แหล่งน้ำ ฝืนป่า พันธุกรรม และทรัพยากรอื่นๆ ที่เอื้อให้เกิดความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรผู้ผลิต"¹⁰

จากการที่อาหาร ถูกมองว่ามากกว่าอาหาร อีกทั้งในแต่ละสถานที่ วัฒนธรรม ยังมีมุมมองและความรู้เกี่ยวกับอาหารที่แตกต่างกัน การศึกษา "ตัวชี้วัดและสถานะความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน" จึงมีการดำเนินงานบนฐานความเชื่อที่ว่า ความมั่นคงทางด้านอาหารของประเทศ แท้จริงอยู่บนฐานความมั่นคงของชุมชนที่ยั่งยืน ในขณะที่

¹⁰ ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน, 2545 อ้างถึงใน สุภา ไยเมือง และคณะ รายงาน การศึกษามัธยมศึกษา "ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร" 2554

ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระบบทางการ อาจไม่สามารถอธิบายความมั่นคงทางด้านอาหารที่เป็นจริงของสังคมไทยได้ กล่าวคือ ที่บอกว่ามั่นคงจริงๆ อาจไม่มั่นคง หรือที่บอกว่าไม่มั่นคงก็อาจจะมืทางเลือกที่ดี เพียงแต่ขาดการสนับสนุนจากส่วนต่างๆ โดยเฉพาะในระดับนโยบาย เช่นนี้แล้ววิธีคิดเบื้องหลังของความมั่นคงทางด้านอาหาร จึงเป็นการเคารพใน "สิทธิด้านอาหาร" คือ ชุมชนต้องมีสิทธิในการกำหนดระบบอาหารของตัวเอง ไม่ใช่อยู่ในมือหรือถูกกำกับโดยปัจจัยภายนอก บรรษัท ระบบตลาดผูกขาดที่ทำให้อาหารเป็นสินค้า ฯลฯ

บรรยากาศแลกเปลี่ยนพูดคุยพื้นที่จังหวัดกระบี่

กระบวนการทำงานศึกษาความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำงานพัฒนา ซึ่งแต่ละพื้นที่ แต่ละภาค มีบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เหมือนและแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นเครื่องมือหนึ่งในการยกระดับการทำงานพัฒนาในระดับพื้นที่ และเป็นการช่วยขยายผลการดำเนินงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนจากประเด็นในระดับครัวเรือนมาสู่ประเด็นระดับชุมชน ทั้งนี้ ชุมชนจะเป็นผู้กำหนดว่านิยามของคำว่า "อาหาร" คืออะไร และคำว่า "ความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน" ในความเข้าใจของชุมชนคืออะไร ซึ่งจะเน้นการพิจารณาจาก 4 ฐาน ได้แก่ ฐานด้านการผลิต (ข้าว พืชไร่ ผัก ผลไม้ สัตว์ เป็นต้น) ฐานทรัพยากร (ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล เป็นต้น) ฐานวัฒนธรรม (การแลกเปลี่ยน งานบุญ ประเพณี ความเชื่อ ฯลฯ) และฐานการค้า (การซื้อขาย ตลาดในชุมชน ตลาดนอกชุมชน รถพุ่มพวง ฯลฯ) ซึ่งเป้าหมายการศึกษาภายใต้โครงการฯ ในภาพรวมเพื่อให้ทราบถึงตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในปัจจุบัน รูปแบบ และกลไกเฝ้าระวังความมั่นคงทางอาหารของชุมชน แนวทางการพัฒนาความมั่นคงทางอาหารหรือการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชน รวมทั้งการประมวลสังเคราะห์ผลการศึกษาเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย

กระบวนการศึกษา

ขั้นตอนที่ 1

ทำความเข้าใจถึงที่มาที่ไปและความสำคัญของการศึกษาเรื่องความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน และทำให้เกิดความเข้าใจในเป้าหมายการศึกษาาร่วมกัน (โดยเฉพาะกับกลุ่มทีมศึกษาวิจัย แกนนำชาวบ้าน และพี่เลี้ยง) และวางแผนการทำงานร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 2

ให้ชุมชนกำหนดนิยามของคำว่า "อาหาร" คืออะไร และ คำว่า "ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน" ในความเข้าใจของชุมชน คืออะไร ซึ่งจะเน้นการพิจารณาจาก 4 ฐาน ได้แก่

- ฐานด้านการผลิต (ข้าว พืชไร่ ผัก ผลไม้ สัตว์ เป็นต้น)
- ฐานทรัพยากร (ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล เป็นต้น)
- ฐานวัฒนธรรม (การแลกเปลี่ยน งานบุญ ประเพณี ความเชื่อ ฯลฯ)
- ฐานการค้า (การซื้อขาย ตลาดในชุมชน ตลาดนอกชุมชน รถพุ่มพวง ฯลฯ)

จากคำนิยามดังกล่าว จะทำให้รู้ว่าถ้าจะดูว่าครอบครัวและชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารหรือไม่ ต้องดูจากอะไร แล้วจึงนำมาพัฒนาเป็นเครื่องมือสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลรายครัวเรือน

ขั้นตอนที่ 3

เก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ขอบเขตหน่วยวิจัย คือ ระดับหมู่บ้าน และเก็บข้อมูลเป็นรายครอบครัว โดยใช้การสุ่มตัวอย่าง เพื่อให้เป็นตัวแทนของชุมชน ซึ่งขอบเขตเชิงเนื้อหาในการเก็บข้อมูลรายครอบครัวคือ

- ข้อมูลการพึ่งตนเองด้านอาหาร คุณภาพอาหารที่บริโภค และรูปแบบการบริโภคอาหารในปัจจุบัน

- ความคิดเห็นและข้อเสนอเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

ขั้นตอนที่ 4

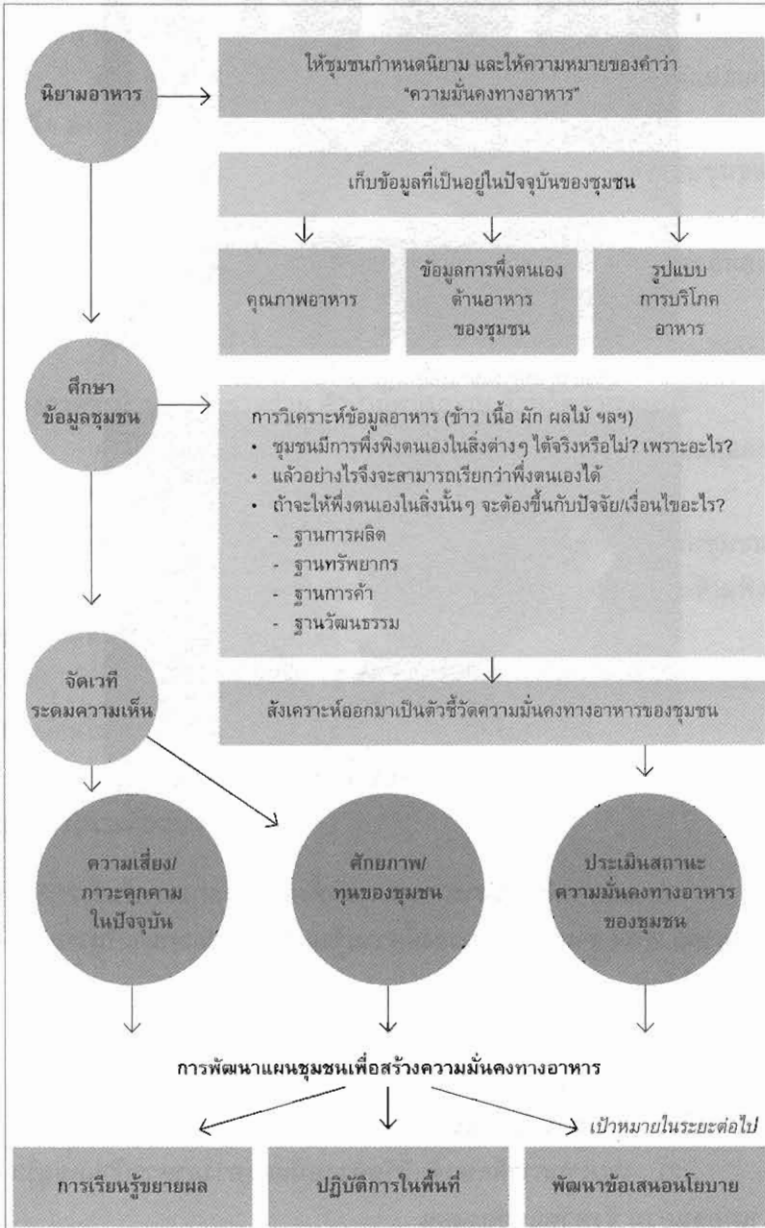
การนำเสนอข้อมูลจากแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมมา และร่วมกันวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีสถานการณ์พึ่งตนเองด้านอาหาร คุณภาพอาหารและรูปแบบการบริโภคอาหารดังกล่าว และร่วมกันประมวลสังเคราะห์ให้เห็นถึงตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 5

นำตัวชี้วัดที่ชุมชนกำหนดขึ้นมาประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของชุมชน และการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อคืนข้อมูลให้ชุมชน ระดมความเห็นในประเด็นเกี่ยวกับ

- ความเสี่ยง/ภาวะคุกคามต่อความมั่นคงทางอาหารในปัจจุบัน
- ศักยภาพ/ทุนที่มีอยู่ในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน
- แผนการทำงานเพื่อพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

แผนผัง สรุปรกระบวนการศึกษา

บรรยากาศการแลกเปลี่ยนพูดคุยพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

จากผลการดำเนินงาน ระยะเวลาตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2553-
กรกฎาคม 2554 สามารถพัฒนาองค์ความรู้และรวบรวมออกมาเป็นรายงาน
12 เล่ม ได้แก่

- 1) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร บ้านปางหมู
อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 2) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน
อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

- 3) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านผาเจริญ
อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 4) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่อก
เหนือ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
- 5) รายงานการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน
ในจังหวัดเชียงใหม่-เชียงใหม่
- 6) รายงานการศึกษาศถานการณ์การพึ่งตนเองและตัวชี้วัดความมั่นคง
ทางอาหารระดับชุมชน กรณีบ้านปางยาง อำเภอปัว จังหวัดน่าน
- 7) รายงานการศึกษาศถานการณ์การพึ่งตนเองและตัวชี้วัดความมั่นคง
ทางอาหารบ้านหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี
- 8) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารชุมชนคลอง
โยง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
- 9) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน
- 10) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร บ้านหินเพิง
อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่
- 11) รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารชุมชนประมง
พื้นบ้านใน 4 ชุมชน และ
- 12) รายงานการศึกษานโยบายสมบูรณ "ตัวชี้วัดความมั่นคงทาง
อาหารในระดับชุมชน"

บรรยายภาคเวทีแลกเปลี่ยนพูดคุยเพื่อสังเคราะห์ตัวชี้วัดความมั่นคงทาง
ด้านอาหาร

จากผลการศึกษาและประมวลเอกสารจำนวน 26 ชุมชน
ของมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) โดย สุภา ไยมือง และคณะ
สรุปว่า ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบท
มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ การพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิและการ
เข้าถึงระบบอาหาร และ ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพในการ
แก้ไขปัญหาด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน องค์ประกอบทั้งสาม
มีรายละเอียดย่อยเป็นตัวชี้วัดรวมทั้งสิ้น 8 กลุ่มตัวชี้วัด

อย่างไรก็ตามเนื่องจากงานศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้าน
อาหารมีขอบเขตพื้นที่และเนื้อหาที่กว้างขวางทั้งในเชิงปริมาณที่แสดง
ออกมาเป็นตัวเลขและเชิงคุณภาพที่บรรยายออกมาเป็นแง่มุมชีวิต เพื่อให้
สาระต่างๆ ได้ถูกนำเสนอเผยแพร่สาธารณะแก่คนทั่วไป จึงได้เรียบเรียง
ผลการศึกษาเป็นแบบกรณีศึกษา ใช้ชื่อว่า "จินตนาการ อาหารและชุมชน"
เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการนำเสนอ

ชมรมศิษย์เก่าบูรณะชนบทและเพื่อน. 2545 ข้าวปลาอาหารและชุมชน.
กรุงเทพมหานคร

มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ 2518. ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว แปล: รสนา
โดสิตระกุล 2530

พฤษ์ ยิบมันตะสิริ. 2553 รายงานฉบับสมบูรณ์ "การพัฒนาตัวชี้วัดความ
มั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่-
เชียงราย มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

สุภา ไยเมือง. 2554 รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ "ตัวชี้วัดความมั่นคง
ทางด้านอาหาร ในระดับชุมชน" มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน
(ประเทศไทย).

ศจินทร์ ประชาสันต์. 2552 รายงาน “การพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร” มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย). ภายใต้ “โครงการขับเคลื่อนประเด็นเกษตรและอาหารในยุควิกฤติ ตามมติสมัชชาสุขภาพแห่งชาติปี พ.ศ. 2551”

เยาวลักษณ์ ศรีคำภา. 2552. การเปลี่ยนแปลงด้านอาหารและบทบาทหญิงชายในบริบทการพัฒนาของชุมชนละเอียด ตำบลละเอียด อำเภอสอง จังหวัดแพร่ วิทยาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Food and Agriculture Organization. 2006. FAO Food Security in Policy Brief. June 2006 Issue 2

Food and Agriculture Organization. 2008. World Food and Agriculture in Review. The state of Food and Agriculture.

National Institute of Agriculture Planning and Projection .(2000). Lao PDR Food Security Strategy in the Period 2001-2010. Vientiane.

Via Campesina et al. 2007. Declaration of the Forum for Food Sovereignty, Nyéléni 2007. Forum for Food Sovereignty. 23rd-27th February 2007. Selingue. Mali. [Online]. Available <http://www.nyeleni.org/spip.php?article290> (20 September 2011)

เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน เกิดวันที่ 6 พฤศจิกายน 2522 จังหวัดพัทลุง เรียนหนังสือสมัยมัธยมที่โรงเรียนพัทลุง จังหวัดพัทลุง ระดับปริญญาตรี เรียนที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี สาขาวิชา พัฒนาสังคม จากนั้นเรียนต่อในระดับประกาศนียบัตร บัณฑิตอาสาสมัคร ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กระทั่งเจอสาขาที่สนใจในระดับปริญญาโทจึงเรียนต่อในสาขา จริยศาสตร์ศึกษา ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหิดล

ประสบการณ์ทำงาน ปี 2545-ปัจจุบัน ส่วนมากจะเป็นงานด้านการศึกษา วิจัยและพัฒนาชุมชน ได้แก่ "ศูนย์การศึกษาชาวไทยภูเขา (ศศช.) บ้านพะอัน ต.สบโขง อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่" "สมาคมหยาดฝน จ.ตรัง" ทำหน้าที่ภาคสนามในพื้นที่ต้นน้ำและชายฝั่ง" "โครงการ Human mapping ภายใต้โครงการวิจัยเชิงบูรณาการลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลอง, คณะสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล" "เจ้าหน้าที่มูลนิธิบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์" "โครงการประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมในประเทศไทย (CRS) ทำหน้าที่

ประสานงานและจัดระบบข้อมูล” “โครงการ Faith-based Advocacy, Workshop Toolkit for Buddhism by UNESCO and UNFPA ทำหน้าที่ประสานงานและพื้นที่” “เจ้าหน้าที่ศึกษาข้อมูลชุมชนชาวมอแกนบ้านเกาะเหลา จ.ระนอง ทุนสนับสนุนจากองค์การแอคชั่น เอด แห่งประเทศไทย” “เจ้าหน้าที่งานด้านการประชาสัมพันธ์ (เขียนจดหมายข่าว) กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์” “โครงการป้องกันการแพร่ระบาดของเอตส์ในชุมชนภาคใต้ จังหวัดพังงาและระนอง ดำเนินงานภายใต้มูลนิธิศูนย์คุ้มครองสิทธิด้านเอตส์ (FAR)” กระทั่งปัจจุบันทำงานอยู่มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และพัฒนาองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีชีวิตชีวา ในฐานะเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากชุมชน

ขอขอบคุณ

ข้อมูลและภาพสำหรับการเรียบเรียงส่วนหนึ่งมาจากรายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร การสัมภาษณ์เพิ่มเติม ดังนั้นจึงขอขอบคุณทุกองค์กร และบุคคลที่มีชื่ออยู่ในที่นี้ทุกท่าน ที่ช่วยสนับสนุนข้อมูลเพิ่มเติมให้งานชิ้นนี้มีความสมบูรณ์ และมีภาพถ่ายที่มีชีวิตชีวา ดังรายนามต่อไปนี้

“รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร บ้านปางหมู อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดย วาสนา เกษตรอินทร์ มนตรี หล้าทา จันทร์ศรี สุธรรมปราณี ชมเชย และ นรารวรรณ ภาสารโรจน์กุล”

“รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดย กิตติศัพท์ วันทา สาคร ทานา บุญสุข เตือนขวัญย์ ฉัตรมงคล เตือนขวัญย์ จันทร์ วารินทร์ ภัสสร วงค์แจ่ม กชกร เสมอสายใจ และ เพ็ญพิกา เตือนขวัญย์”

“รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านผาเจริญ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดย แสนสะอาด สิ้นสายไทย นันทิดา สิ้นสายไทย และ อรพรรณ วิวัฒน์เลิศกุล”

“รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่อกเหนือ อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดย ชูชัย ศรีทธารธรรม สมชาติ อุทิศพรชัย แก้วใจ นวลไพรัชจิวงษ์ บันลือ นวลไพรัชจิวงษ์ และ สุตศักดิ์ ชัยวัตรเสถียร”

“รายงานการศึกษาศาสนาการณืพึ่งตนเองและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารบ้านหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี โดย นภวรรณ งามข้า และ วีระยุทธ โพธิ์ถาวร”

“รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารชุมชนคลองโยง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม โดย ประภาส ปันตบแต่ง”

"รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน 11 ชุมชน
ในภาคอีสาน โดย สุเมธ ปานจำลอง พรพิศา คลังภูเขียว วรรณญา ทูลธรรม
แววตา สุวรรณรินทร์ สยาม หยองเอิ้น และคณะ"

"รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร บ้านหินเพิง อำเภอคลองท่อม
จังหวัดกระบี่ โดย นางพงศ์ พัฒนพันธ์ชัย ถาวร สร้างเศรษฐ์ วัลลี สุขยง
และ อุบลรัตน์ เกตุเกิด"

"รายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารชุมชนประมงพื้นบ้าน
ใน 4 ชุมชน โดย มูลนิธิเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน"

"สำหรับบทสัมภาษณ์ที่ทำให้งานนี้มีมิติมากขึ้น ขอขอบคุณ สาคร ทานา
เพ็ญพิศา เรือนตะ จันคำ ปัญญา ในเรื่องลำคลอง ท้องนา ป่าไผ่ หล่อเลี้ยงชีวิต
มานิตย์ หาญกล้าหรือบั้งบัว ในเสียงทะเลใต้

ปลัด สุขยง เสริม สุขยง ในเรื่องเมื่อต้นยางผลัดใบ

บุญมี แซ่สว่าง อารีย์ สมคิด ในธนาคารความดี ความดี ที่กินได้"

"รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร ในระดับ
ชุมชน โดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) สุภา ไยมือง และคณะ"

และ

"ภาพถ่ายเพิ่มเติมโดยเครือข่ายศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหาร
ทุกพื้นที่ ตลอดจน เมธี สิงห์สุดำ สำหรับภาพถ่ายบ้านคลองโยง จ.นครปฐม
และชุมชนสวนยางภาคใต้ฝั่งตะวันตก"

สนับสนุนการจัดพิมพ์โดย

สสส. สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การสร้างเสริมสุขภาพ

พื้ฉงลยศค ๑๐๐ ปี เลข หร้งหวงค้ว

00008910

9 789743 652417